

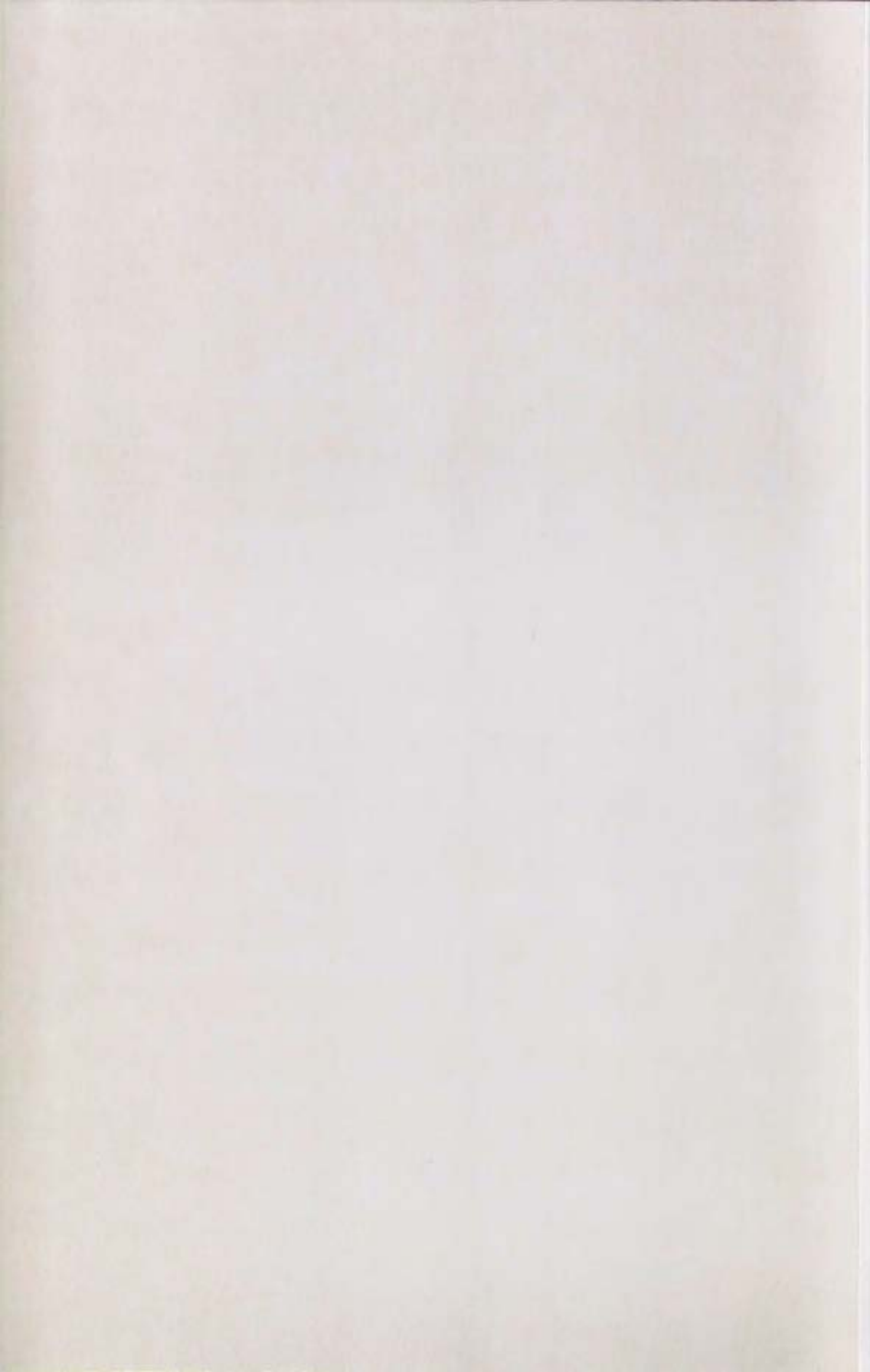
STORSTADSREGIONER I FÖRÄNDRING.

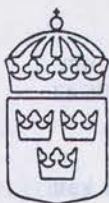

UNDERLAGSRAPPORT FRÅN

STORSTADS UTREDNINGEN

SOU 1989:69

Statens offentliga utredningar

1989:69

Statsrådsberedningen

Storstadsregioner i förändring

Underlagsrapport från storstadsutredningen

Allmänna Förlaget har utgivit en bibliografi över SOU och Ds som omfattar åren 1981—1987. Den kan köpas från förlagets Kundtjänst, 106 47 STOCKHOLM. Best. nr. 38-12078-X.

Beställare som är berättigade till remissexemplar eller friexemplar kan beställa sådana under adress:

Regeringskansliets förvaltningskontor

SOU-förrådet

103 33 STOCKHOLM

Tel: 08/763 23 20 Telefon 8¹⁰—12⁰⁰ (externt och internt)

08/763 10 05 12⁰⁰—16⁰⁰ (endast internt)

Produktion Allmänna Förlaget
Omslag ALLF/AD Göran Durgé

ISBN 91-38-10401-6

ISSN 0375-250X

Svenskt Tryck Stockholm 1989 933119

FÖRORD

Enligt direktiven till storstadsutredningen bör den nationella politiken även fortsättningsvis ta vara på storstädernas dynamiska roll i samhällsutvecklingen. Men det betonas också att storstäderna måste utvecklas i överensstämmelse med målet om en god regional balans. En balanserad befolkningstillväxt i storstadsområdena är enligt direktiven en viktig förutsättning både för att storstäderna skall kunna behålla och utveckla en gynnsam livsmiljö och för att landet som helhet skall kunna utvecklas.

Föreliggande rapport, som utarbetats inom Expertgruppen för forskning om regional utveckling (ERU) på storstadsutredningens uppdrag, innehåller en analys av strukturomvandlingen i storstäderna.

Rapporten bildar ett underlag för storstadsutredningens fortsatta arbete.

Jan O Karlsson

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	Sid
1. SVERIGES OMVANDLING	9
Produktionslivets omvandling	9
Förändringar i livsstil	16
Framtidsperspektiv	18
Storstadsregionernas omvandling	21
2. STORSTADSREGIONERNAS NATIONELLA ROLL ...	23
Från städer till sammanhängande regioner	23
Från nationella servicecentra till kompetenscentra	24
Ett splittrat utvecklingsmönster	26
Framväxten av en dominerande storstadsregion	31
3. STOCKHOLMSREGIONENS UTVECKLING	33
Stockholmsregionens utvidgning och omvandling	34
Femtioalet - Stockholms expansion	36
Sextioalet - framväxten av en Arlandakorridor	38
Sjuttioalet - stagnation och expansion	42
Åttioalet - Stockholms revitalisering	45
Nittioalet - början till en stagnation	47
4. GÖTEBORGSREGIONENS UTVECKLING	53
Göteborgsregionens omvandling	54

Femtioalet - Omlandets expansion	55
Sextioalet - Göteborg som expansivt centrum	57
Sjuttioalet - Omlandets expansion	60
Åttioalet - förnyad expansion i Göteborg	63
Nittioalet - tillbakagång och industriell förnyelse	66
5. MALMÖREGIONENS UTVECKLING	71
Från stor stad till storstadsregion	72
Femtioalet - Malmös guldålder	74
Sextioalet - Lund som expansivt centrum	77
Sjuttioalet - periferins årtionde	80
Åttioalet - balanserad inomregional utveckling	84
Nittioalet - stagnation och expansion	86
6. STORSTADSREGIONERNAS OMVANDLING	93
Den nationella omvandlingens roll	93
Storstadsregionernas försteg	94
Politikens effekter	98
Politiska styrningsmöjligheter	99
LITTERATUR	103
TABELLBILAGA	107

FÖRORD

Regeringen tillkallade 1988 en särskild utredare med uppdrag att utarbeta förslag till åtgärder för att förbättra livsmiljön i storstäderna. Enligt direktiven till utredningen har storstadsområdena en viktig roll i det svenska samhällets utveckling. I dessa områden utvecklas ofta idéer och företeelser som sedan sprids till landet som helhet. Därför är det viktigt att den nationella politiken även fortsättningsvis tar vara på storstädernas dynamiska roll i samhällsutvecklingen, samtidigt som dessa regioner utvecklas i överensstämmelse med målet om en god mellan-regional balans.

Regeringens särskilda utredare har givit ERU i uppgift att genomföra en analys av den näringsmässiga strukturomvandlingen i storstadsområdena. Den historiska delen av analysen fokuserar på omvandlingen sedan 1950-talet. Denna ligger sedan till grund för en problematisering av tänkbara utvecklingsmönster under 1990-talet i de tre storstadsområdena. Avslutningsvis diskuteras möjligheterna att politiskt styra storstadsområdenas omvandling.

Rapporten har utarbetats av en arbetsgrupp inom ERUs kansli. Arbetsgruppen har bestått av Jan-Evert Nilsson, kanslichef, Caroline Dickson, Mats Johansson och Ewa Sjögren. Utkast till rapporten har diskuterats i ERUs styrelse.

Stockholm den 11 september 1989

Bertil Löfberg
Ordförande i ERU

1. SVERIGES OMVANDLING

Under 1800-talet inleddes en urbaniseringsprocess som fortfarande pågår. År 1950 bodde drygt hälften av rikets befolkning i tätorter med fler än 2 000 invånare. I dag har motsvarande andel ökat till tre fjärdedelar. Under denna period ökade befolkningen i tätorterna med drygt 2 miljoner, samtidigt som befolkningen i glesbygden minskade med drygt en miljon invånare.

Urbaniseringsprocessen återspeglar naturligtvis den omvandling som skett i produktionslivet. Andelen sysselsatta i de areella näringarna har sålunda sjunkit fortgående under detta århundrade. Ännu 1950 var mer än var femte sysselsatt verksam inom dessa näringar. I dag är motsvarande andel endast var tjugonde. Under hela detta århundrade har sysselsättningsökningen i huvudsak skett inom industri- och service-näringarna, vilka utmärks av att de är typiska tätortsnäringar. I dag är servicenäringarna dominerande ur sysselsättningsynpunkt. Ungefär två tredjedelar av befolkningen är verksamma inom dessa näringar.

Produktionslivets omvandling

Under den första hälften av 1900-talet gick urbaniseringsprocessen parallellt med en fortgående industrialisering. Andelen sysselsatta inom industrin ökade under denna period och nådde sitt maximum i mitten av 1960-talet. Vid denna tidpunkt återfanns drygt hälften av landets sysselsatta inom industri och byggnadsverksamhet. Därefter har andelen fortgående reducerats så att den i dag uppgår till cirka en tredjedel. I absoluta termer innebär detta att antalet anställda inom industrin minskade med 30 procent mellan 1965 och 1986 - från 1,1 miljoner till 770 000.

Industrins utveckling sedan 1950 har präglats av en genomgripande omvandling. Den kan beskrivas som en omvandling i flera steg. Under 1950-talet var det i huvudsak den konkurrensutsatta konsumtionsvaruindustrin som utsattes för ett kraftigt omvandlingstryck i samband med att konkurrensen från utlandet ökade. Textilindustrin, konfektionsindustrin samt sko- och läderindustrin drabbades särskilt hårt av detta. Dessa branscher var arbetskraftsintensiva - med en stor andel okvalificerad arbetskraft - varför företagen var känsliga för förändringar i det relativa kostnadsläget. Framväxten av produktion för exportmarknader i låglöneländer medförde en påtaglig förändring av de svenska pro-

ducenternas relativa kostnadsläge. Försämringen i kostnadsläget resulterade i nedläggningar av produktionsenheter i Sverige. Under 1950-talet gällde detta i första hand textilindustrin, medan konfektionsindustrin på allvar hamnade i motsvarande situation först under 1960-talet. I några fall innebar detta att produktionen överfördes till länder med lägre arbetskraftskostnader som Portugal och Finland (Erlandsson 1985). Effekten blev att sysselsättningen minskade kraftigt i Sverige. Mellan 1950 och 1986 reducerades sålunda antalet sysselsatta inom teko-industrin, inklusive sko-och läderindustrin - med 110 000 personer, vilket motsvarar en nedgång med 80 procent.

Denna kraftiga sysselsättningsminskning inom den konkurrensutsatta delen av konsumtionsvaruindustrin är huvudorsaken till att sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin har minskat med drygt 200 000 personer sedan 1950. Den skyddade delen av konsumtionsvaruindustrin - i första hand delar av livsmedelsindustrin - har genom frånvaron av utländsk konkurrens inte varit utsatt för motsvarande omvandlingstryck. Resultatet har blivit att sysselsättningen inom denna del av konsumtionsvaruindustrin i stort sett varit konstant sedan 1950-talet. Omvandlingen har i detta fall i huvudsak yttrat sig i form av att förädlingsgraden hos industrins produkter har ökat.

Utvecklingen inom konsumtionsvaruindustrin sedan 1950-talet har sålunda inneburit att dess betydelse ur sysselsättningssynpunkt reducerats. Medan drygt 10 procent av de sysselsatta 1950 återfanns inom konsumtionsvaruindustrin så var motsvarande andel 1985 endast 3 procent. Bilden blir likartad om konsumtionsvaruindustrins utveckling jämförs med tillverkningsindustrin som helhet. År 1950 svarade konsumtionsvaruindustrin för en tredjedel av den totala sysselsättningen inom tillverkningsindustrin. År 1985 hade denna andel halverats.

Expansionen inom industrin har i huvudsak skett inom investeringsvaruindustrin. Dess andel av den totala sysselsättningen var lika stor 1985 - 10 procent - som andelen år 1950. Detta innebär att investeringsvaruindustrin kommit att bli allt mer dominerande inom tillverkningsindustrin. År 1950 svarade denna del av industrin för en tredjedel av antalet sysselsatta inom tillverkningsindustrin. Trettiofem år senare hade andelen ökat till nästan 50 procent. Denna utveckling återspeglar att verkstadsindustrins relativa betydelse ökat under efterkrigstiden.

Svensk industri har sålunda specialiserat sig på investeringsvaror, vilka tillverkas i förhållandevis korta serier och säljs till andra företag eller offentliga myndigheter. Det gemensamma för företag som säljer investeringsvaror är sålunda att deras kunder i huvudsak utgörs av andra företag. Däremot råder det stora variationer vad avser vilka produkter som företag producerar och säljer. Detta gör att investeringsvaruindustrin är förhållandevis heterogen såväl vad gäller typer av produkter som de produktionsprocesser som används. Vissa företag tillverkar små elektroniska instrument, medan andra bygger stora stålkonstruktioner som oljeplattformar. Vissa företag tillverkar produkter i mycket små serier, som producenter av helautomatiserade lager, medan lastbilstillverkare tillverkar sina produkter i förhållandevis långa serier. Inom investeringsvaruindustrin återfinns också flera av de mest utvecklingsintensiva branscherna som instrumentvaru-, elektro-, transportmedels- och maskinindustrin. Investeringsvaruindustrin rymmer emellertid också branscher som tillverkar produkter som är förhållandevis lite tekniskt avancerade. Metallvaru- och varvsindustrin är två exempel på detta.

Den stabila ökningen av investeringsvolymen under 1950- och 1960-talen gav gynnsamma förutsättningar för en expansiv utveckling inom investeringsvaruindustrin. Med en växande investeringsvolym följde att efterfrågan på investeringsvaror fortgående ökade. Denna industri växte också mycket snabbt under 1950-talet, vilket bl a tog sig uttryck i att sysselsättningen ökade med 40 procent. Under 1960-talet mötte industrin en accentuerad brist på arbetskraft trots en betydande arbetskraftsinvandring. Arbetsmarknadssituationen tvingade företagen till omfattande rationaliseringar. Dessa bidrog till en snabb produktivitetsökning. Då produktionen inte ökade i motsvarande grad blev en effekt av detta att sysselsättningen minskade inom hela industrin. Detta drabbade även investeringsvaruindustrin. Sålunda reducerades antalet sysselsatta inom denna med nästan 10 procent under 1960-talet.

Femtioalet avviker från senare årtionden genom att under denna period uppvisade alla delar av investeringsvaruindustrin en snabb tillväxt. Detta var ett resultat av att den stigande investeringsnivån medförde en snabb marknadstillväxt för alla typer investeringsvaror. Under sextioalet började emellertid situationen förändras i samband med att omvandlingstrycket inom vissa delar av investeringsvaruindustrin ökade. Detta gällde i första hand metallvaruindustrin och maskinindustrin. Det ökade omvandlingstrycket var dels ett utslag av att

arbetsmarknadssituationen förändrades. Den viktigaste orsaken var emellertid att den internationella konkurrensen blev hårdare. Den ekonomiska situationen för investeringsvaruindustrin förändrades dramatiskt under andra hälften av 1970-talet. Då sjönk investeringsnivån kraftigt till följd av den svagare internationella ekonomiska tillväxten. En betydande överkapacitet växte fram på de internationella investeringsvarumarknaderna (Carlsson och Dahmén 1985). Företagen tvingades reducera produktionskapaciteten och därmed också minska sysselsättningen, något som drabbade företag i hela den industrialiserade världen.

I Sverige förstärktes denna utveckling av att arbetskraftskostnaderna i mitten av sjuttioalet steg betydligt mer än i omvärlden. Mellan 1974 och 1978 steg sålunda arbetskraftskostnaden per producerad enhet med 19 procent mer än arbetskraftskostnaden för ett genomsnitt av konkurrentländerna. För svensk investeringsvaruindustri kombinerades sålunda en minskad efterfrågan med en försämrad internationell konkurrensförmåga. Omvandlingstrycket blev därmed speciellt stort för svenska företag. Enskilda branscher som varvsindustrin utplånades nästan fram till mitten av åttiotalet. Maskinindustrin var också hårt utsatt. Stora delar av denna industri genomgick en omfattande omstrukturering och nedbantning (Jagrén 1985).

Det kraftiga fallet i investeringsvolymen drabbade också råvarubaserad produktion, då denna producerar insatsvaror till investeringsvaruproduktion. Järn- och stålindustrin var den bransch som drabbades hårdast av detta. Sysselsättningutvecklingen inom järn- och stålindustrin följer samma mönster som utvecklingen inom investeringsvaruindustrin. Den ökar fram till mitten av 1960-talet, minskar därefter något fram till mitten av 1970-talet, varefter det sker en kraftig sysselsättningsminskning som bromsats upp först under högkonjunkturen mot slutet av åttiotalet (Ruist 1985).

De mest expansiva delarna av investeringsvaruindustrin har varit transportmedelsindustrin och den elektrotekniska industrin. I den förstnämnda har sysselsättningen mer än tredubblats sedan 1950. Inte minst under 1980-talet har transportindustrin fungerat som en viktig motor inom industrin. Under konjunkturuppgången sedan 1983 har transportmedelsindustrin svarat för huvuddelen av den begränsade sysselsättningsökningen inom industrin. Mellan 1950 och 1980 ökade sysselsättningen i elektroteknisk industri med 70 procent. Den inter-

nationella överkapaciteten har emellertid medfört att sysselsättningen minskat under 1980-talet.

Som påpekats kännetecknas utvecklingen sedan 1950 av en fortgående ökning av andelen sysselsatta inom tjänstenäringarna. Betraktat ur ett arbetskraftsperspektiv är Sverige på väg att omvandlas från ett varuproducerande till ett tjänsteproducerande samhälle. I dag återfinns en tredjedel av sysselsättningen inom privat tjänsteproduktion. År 1950 var endast ungefär var femte sysselsatt i privat tjänsteproduktion. Detta innebär att antalet sysselsatta inom denna sektor har ökat med nästan 60 procent sedan 1950. Denna ökning har i huvudsak skett inom företagsinriktad tjänsteproduktion - partihandel, bank och annan finansieringsverksamhet, försäkrings- och uppdragsverksamhet samt maskinuthyrning. Sysselsättningen inom denna del av tjänstesektorn har sålunda mer än tredubblats sedan 1950. Detta gör att de företagsinriktade tjänsterna i dag sysselsätter lika många som den personinriktade delen av tjänstesektorn, inom vilken varuhandeln står för huvuddelen av sysselsättningen.

Expansionen inom de företagsinriktade tjänsterna återspeglar i första hand en snabb tillväxt inom finansierings-, försäkrings- samt uppdragsverksamhet. Sysselsättningen har ökat i dessa verksamheter under hela efterkrigstiden, men tillväxten har varit särskilt markant sedan mitten av 1970-talet. Avregleringen av kreditmarknaden samt omstruktureringen inom industrin är två förklaringar till denna expansion. Omstruktureringen inom industrin yttrade sig bl a i att företagen delade upp sin verksamhet i ett antal självständiga bolag. I många fall innebar detta att tjänsteproduktion som tidigare utförts inom ramen för ett industriföretag nu kom att utföras av ett juridiskt självständigt tjänsteföretag. Företagets finansavdelning omvandlades till ett finansföretag, dataavdelningen ombildades till ett fristående konsultföretag osv. På detta sätt skedde det en statistisk omfördelning av sysselsättning från industrin till tjänstesektorn (se t ex SIND 1987:1, Elsässer 1985, Pousette och Lindberg 1986).

Den företagsorienterade tjänstesektorn kännetecknas av att en hög andel av arbetskraften är välutbildad. Var tionde anställd har minst en treårig högskoleutbildning. Detta innebär att andelen av arbetskraften med en sådan utbildning är mer än dubbelt så stor som inom industrin. Uppdragsverksamhet är den mest utbildningsintensiva verksamheten

inom tjänstesektorn. Andelen personer med treårig högskoleutbildning är där fyra gånger så stor som inom industrin.

Sysselsättningen inom de personinriktade tjänsterna har vuxit med knappt 20 procent sedan 1950. Bakom denna förhållandevis svaga ökning döljer det sig emellertid en omfattande omvandling. Husligt arbete var 1950 den verksamhet som - bortsett från varuhandel - sysselsatte flest kvinnor. I dag finns det knappast några hembiträden och pigor kvar längre. Ökningen inom andra typer av tjänster har emellertid kompenserat för minskningen inom husligt arbete.

Den största sysselsättningsökningen bland de personinriktade tjänsterna uppvisar fritids- och rekreationsverksamhet. Sedan 1960 har sålunda antalet personer som är sysselsatta med rekreations- och kulturverksamhet fyrdubblats. Trots detta svarade dessa typer av verksamhet år 1985 endast för drygt 5 procent av sysselsättningen inom den privata tjänstesektorn. Sysselsättningen i intresseorganisationer samt idéella och kulturella organisationer har mer än fördubblats under samma tidsperiod. I absoluta tal innebär detta emellertid endast en ökning i riket på ca 30 000 personer.

De sysselsättningsmässigt stora verksamheterna inom den personinriktade privata tjänsteproduktionen är varuhandel samt hotell- och restaurangnäringen. Sysselsättningen inom dessa två näringar svarar för nästan 70 procent av den totala sysselsättningen i personinriktade tjänster. Sysselsättningen inom varuhandeln har varit oförändrad sedan 1960, medan sysselsättningen inom hotell- och restaurangnäringen under samma period ökat med nästan 50 procent. Denna tillväxt är till stor del ett storstadsfenomen. Sålunda ökade sysselsättningen i storstadsregionerna med 50 procent, medan ökningen i övriga delar av landet endast var hälften så stor. Båda dessa näringar har emellertid genomgått betydande strukturella förändringar. En påtaglig förändring är, att företagen har omvandlats från att ha varit små fåpersonsföretag till att bli delar av större enheter. Denna omvandling har bl a yttrat sig i form av att nationella kedjeföretag - Domus, ICA, Hennes & Mauritz, IKEA, Guldfynd, SARA hotell, Scandic Hotel, McDonalds osv - vuxit och blivit allt mer dominerande. Såväl varuhandeln som hotell- och restaurangnäringen kännetecknas av att omsättningen på arbetskraft är stor, förekomsten av deltidsarbete utbredd och arbetskraften är förhållandevis ung. Inom den sistnämnda näringen är mer än hälften av de sysselsatta under 30 år.

Den i särklass snabbaste sysselsättningsökningen sedan 1950 uppvisar den offentliga sektorn. Denna tillväxt är i huvudsak betingad av vård- och omsorgssektorns expansion, där antalet sysselsatta femdubblats sedan 1950. År 1985 uppgick antalet sysselsatta inom denna del av den offentliga sektorn till 760 000 personer, dvs ungefär lika många som inom industrin. Ökningen inom detta område var särskilt kraftig under 1960- och 1970-talen. Under denna period ökade sysselsättningen med nästan 15 procent i genomsnitt per år. Under 1980-talet har öknings-takten sjunkit dramatiskt. Ökningen i antalet sysselsatta under årtiondets första fem år uppgick till endast ca 15 procent.

Även utbildningssektorn uppvisar en stor sysselsättningsökning. År 1985 uppgick antalet sysselsatta inom utbildningssektorn till 280 000 personer. Detta var tre gånger fler än 1950. Denna expansion återspeglar såväl utbildningssystemets utbyggnad som förändringarna i ungdomskullarnas storlek. Utbildningsexpansionen innebär att nästan alla ungdomar i dag tillbringar 11-12 år i skolan. År 1950 genomgick det stora flertalet av ungdomarna endast 7 år i skolan. Vid denna tidpunkt var det endast fem procent av ungdomarna som tog studentexamen. Till detta skall läggas att antalet anställda inom utbildningsområdet vuxit i samband med att fyrtiotalets stora ungdomskullar vandrat igenom skolsystemet. Denna ökning har inte motsvarats av någon motsvarande minskning av antalet sysselsatta, när 1950-talets mindre årskullar vuxit upp. Resultatet har blivit att antalet lärare per elev ökat under perioder med små årskullar. Till detta skall läggas att det dessutom skett en betydande ökning av den icke undervisande personalen i skolan.

Produktionslivets omvandling sedan 1950 utmärks sålunda av två förändringar. För det första har svensk ekonomi - betraktad ur ett sysselsättningsperspektiv - omvandlats från en varuproducerande till en tjänsteproducerande ekonomi. År 1950 svarade de varuproducerande näringarna för drygt 60 procent av sysselsättningen. Trettiofem år senare hade andelen reducerats till 35 procent. Medan sysselsättningen i tjänsteproducerande näringar under denna period ökade med cirka 1,5 miljoner personer - vilket innebar mer än en fördubbling - minskade sysselsättningen i de varuproducerande näringarna med ca 400 000 personer - dvs med drygt 20 procent.

Med denna omvandling följer - för det andra - att en växande andel av arbetskraften är verksam med att producera tjänster och varor för den regionala och lokala marknaden. Den del av arbetskraften som arbetar

i verksamheter vilka är direkt utsatt för internationell konkurrens har med andra ord minskat över tiden. År 1950 arbetade uppskattningsvis något mer än hälften i verksamheter som var direkt utsatta för internationell konkurrens. I dag kan motsvarande andel uppskattas till mindre än en tredjedel. I genomsnitt två tredjedelar av arbetskraften är sålunda sysselsatta inom verksamheter som bearbetar lokala och regionala marknader. Detta innebär att förändringar i befolkningens storlek i dag har betydligt större effekter på sysselsättningsutvecklingen i olika regioner än vad som tidigare var fallet. Ett inflyttningsöverskott till en region bidrar på detta sätt till att skapa förutsättningar för ökad sysselsättning i regionen.

Förändringar i livsstil

Förändringarna i produktionslivet är inte den enda drivkraften bakom urbaniseringsprocessen. Förändringar i människors val av livsform spelar också en betydelsefull roll (jfr. SOU 1989:12). Efterkrigstiden har i detta avseende kännetecknats av en fortgående utbredning av lönearbetarlivsformen. Livsformen präglas av att lönearbete betraktas som ett medel för den enskilde att förvärva de ekonomiska resurser som krävs för att kunna realisera sina drömmar under fritiden. Lönearbetet blir något man lever av men knappast för. Med livsformens ökade utbredning följer att lön och arbetstid blir centrala politiska frågor.

Lönelivsformens ökade utbredning under efterkrigstiden återspeglar bl a att kvinnor i ökande utsträckning har anmält sig på arbetsmarknaden. Sålunda steg den kvinnliga förvärvsfrekvensen från 33 procent 1950 till 82 procent 1985. Utvecklingsförloppet har varit identiskt i hela landet, även om övriga delar har släpat efter storstadsregionerna. Fortfarande är kvinnornas förvärvsfrekvens högre i storstadsregionerna än i övriga delar av landet. Ökningen i den kvinnliga förvärvsfrekvensen återspeglar en förändring i kvinnornas livsform som har underlättats av utbyggnaden av utbildningssystemet och den offentliga vård- och omsorgssektorn, av det utvidgade socialförsäkringssystemet samt av rätten till särbeskattning. Den grundläggande drivkraften bakom denna utveckling har emellertid varit kvinnors önskan om ett eget värde utanför familjen.

Lönearbetarlivsformens ökade utbredning har bidragit till att urbaniseringsprocessen fortsatt, då tätorter kunnat erbjuda ett bredare spektrum av arbetsplatser än landsbygden. I takt med att kraven på arbetskraftens utbildning ökat har denna tendens förstärkts. En

segmenterad arbetsmarknad innebär att enskilda personer kan konkurrera om arbeten endast inom avgränsade segment av arbetsmarknaden. Lärarna har sin arbetsmarknad, socionomer sin, jurister sin osv. Möjligheterna att finna arbeten för två makar med speciell kompetens växer därmed med arbetsmarknadens storlek. På detta sätt har den ökade specialiseringen inom arbetslivet bidragit till att öka storstadsregionernas dragningskraft.

Storstadsregionernas dragningskraft har ökat ytterligare i samband med karriärlivsformens ökade utbredning. Karriärlivsformen kännetecknas av att arbetet betraktas som ett medel för självrealisering. Möjligheterna till inlärnin och personlig utveckling i arbetslivet blir därmed viktiga. Arbetet blir något man engagerar sig i och lever för, varför det tillåts breda ut sig på bekostnad av fritiden. I karriärlivsformen blir således arbetet ett mål i sig. Bärare av denna livsform återfinns inom många yrkesgrupper. Sedan lång tid tillbaka har s k fria yrken som skådespelare, musiker, advokater, arkitekter, journalister, art directors, forskare, m fl levt i en sådan livsform.

Den ökade utbildningen i samhället innebär att allt fler personer genomgår en utbildning som ger dem en professionell identitet. Personen formas av utbildningen och han/hon söker möjligheter att vidareutveckla sin kompetens i arbetslivet. Arbetsuppgifternas karaktär blir för dessa personer viktigare än lön och formell status. Den ökade inslaget av kunskapsintensiva verksamheter inom näringslivet har skapat nya möjligheter för att realisera sådana önskemål. Inte minst den stora ökningen av sysselsättningen inom uppdragsverksamhet har stimulerat utbredningen av karriärlivsformen. Koncentrationen av uppdragsverksamheter samt av näringslivets kunskapsintensiva verksamheter till storstadsregionerna medför att valmöjligheterna för de som önskar leva i en karriärlivsform är avsevärt större i storstadsregionerna än i övriga delar av landet. Samtidigt så är antalet personer som valt att leva i en karriärlivsform betydligt större i storstadsregionerna - i första hand då Stockholmsregionen - än i övriga typer av regioner, vilket bidrar till att en lokalisering av kunskapsintensiva verksamheter till storstadsregionerna framstår som det mest fördelaktiga. Ökningen av antalet ungdomar som väljer en karriärlivsform och koncentrationen av kunskapsintensiva verksamheter bidrar till att skapa en självförstärkande expansion i storstadsregionerna. På detta sätt har ungdomars val av en karriärlivsform och expansionen inom kunskapsintensiva verksamheter

bidragit till att öka storstadsregionernas attraktivitet för välutbildad arbetskraft.

Framtidsperspektiv

Två utvecklingsprocesser förväntas spela en avgörande roll för den framtida omvandlingen i produktionslivet. För det första förväntas inslaget av informationshantering och av kunskapsintensiva verksamheter öka i framtiden. Denna utveckling manifesterar sig dels i form av en växande uppdragssektor med en stor andel högutbildade personer. Under perioden 1960 - 1985 ökade sålunda sysselsättningen inom detta område med mer än 300 procent. Tidigare har det konstaterats att andelen personer med treårig högskoleutbildning var fyra gånger så stor inom uppdragsverksamheten som inom industrin.

Samtidigt sker det en omstrukturering inom industrin som yttrar sig i att andelen personer som sysslar med informationshantering i företagen växer. Ett uttryck för detta är att den svenska industrin blivit allt mer tjänstemannaintensiv. År 1950 utgjorde sålunda tjänstemännen 18.5 procent av arbetskraften inom industrin. 1986 hade andelen ökat till 30.6 procent. Detta innebär att den sysselsättningsminskning som inträffat inom industrin sedan mitten av 1960-talet uteslutande har drabbat arbetarna. Antalet arbetare i industrin minskade sålunda med 200 000 personer - vilket innebär att något mer än var fjärde industriarbetsplats försvann - mellan 1965 och 1985.

Ökningen i andelen tjänstemän inom industrin återspeglar en utveckling som pågår inom alla delar av tillverkningsindustrin. Under 1950- och 1960-talet påskyndades denna utveckling av att strukturomvandlingen inom industrin yttrade sig i att branscher med en låg tjänstemannaandel uppvisade en svag utveckling. Trävaruindustrin, textilindustrin och konfektionsindustrin är exempel på sådana branscher. Sedan 1970 har utvecklingsmönstret varit det motsatta. Strukturomvandlingen har dämpat den fortsatta ökningen av tjänstemannaandelen, genom att branscher med en i förhållande till genomsnittet låg andel tjänstemän utvecklats gynnsammast. Detta mönster återspeglar den svaga utvecklingen som har kännetecknat delar av investeringsvaruindustrin - vilka har en hög tjänstemannaandel - sedan mitten av 1970-talet. Sålunda minskade sysselsättningen inom datamaskintillverkning, instrumenttillverkning, flygplanstillverkning, teleproduktindustri och elektroindustri, vilka kännetecknas av att deras tjänstemannaandel är hög, med

7 000 personer under perioden 1975 - 1986. Tillsammans sysselsatte dessa branscher 1986 endast 90 000 personer, vilket motsvarade endast 12 procent av sysselsättningen inom svensk industri. En snabb framtida tillväxt inom dessa branscher förutsätter därför att de svenska företagens konkurrensförmåga förbättras.

Tillväxten i informationshanteringsens betydelse inom industrin - som yttrar sig i att andelen personer som sysslar med informationshantering inom tillverkningsindustrin blir större - förväntas accentueras i framtiden. En framtida sysselsättningsökning inom industrin kommer sålunda att ta sig uttryck i att antalet tjänstemän ökar. Detta behöver emellertid inte ses som ett uttryck för att industrin omvandlas i en mer kunskapsintensiv riktning. Utvecklingen kan i stället betraktas som ett resultat av att möjligheterna till arbetskraftsbesparande rationaliseringar varierar mellan varuhanterande och informationshanterande moment. Den ökade tjänstemannaandelen inom industrin är sålunda i huvudsak ett resultat av att produktivitetsökningen inom tillverkningen varit betydligt högre än ökningen i administrationen.

Ovanstående innebär att två processer kommer att avgöra takten i den fortsatta ökningen av tjänstemannaandelen inom industrin. För det första bestäms den av storleken på den produktivitetsökning som industrin förmår skapa. En hög produktivitetsökning bidrar till en snabb ökning av tjänstemannaandelen, medan en låg ökningstakt på motsvarande sätt medför att omvandlingsprocessen sker långsammare. Industrins produktivitetsökning återspeglar i sin tur en rad faktorer. En viktig faktor i sammanhanget är tillgången till arbetskraft. I en situation med brist på industriarbetare ökar incitamentet att vidtaga produktivitetshöjande åtgärder. Utvecklingen under andra hälften av 1960-talet illustrerar detta. Mellan 1964 och 1969 ökade produktiviteten i industrin med i genomsnitt 7.7 procent per år, vilket gjorde det möjligt att reducera antalet arbetare med 11 procent under samma period, trots att produktionen ökade med 29 procent. Samtidigt ökade antalet tjänstemän i industrin med 1 procent. Resultatet blev att tjänstemannaandelen ökade från 24.3 procent 1964 till 26.6 procent 1969. Ju svårare svensk industri får det i framtiden att rekrytera arbetskraft desto snabbare förväntas tjänstemannaintensiteten i företagen öka. Industriarbetets attraktivitet påverkar på detta sätt på lång sikt efterfrågan efter industriarbetare.

För det andra bestäms utvecklingen av tjänstemannaandelen av storleken på produktionsökningen i industrin. En svag produktionsökning innebär en förhållandevis stor minskning av antalet arbetare. I detta fall är en stigande tjänstemannaandel endast ett uttryck för att antalet arbetare minskar. Utvecklingen sedan mitten av 1970-talet är ett exempel på ett sådant utvecklingsmönster. Mellan 1975 och 1985 ökade sålunda andelen tjänstemän inom industrin från 27.6 till 30.3 procent som ett resultat av en svag produktionsökning. Under denna tid ökade industriproduktionen med i genomsnitt endast 0.5 procent per år, varför antalet anställda inom industrin minskade med 17 procent. Minskningen drabbade arbetarna hårdast. Antalet arbetare inom industrin minskade med 20 procent, medan antalet tjänstemän endast minskade hälften så mycket. Den ökning av tjänstemannaandelen som skett sedan mitten av 1970-talet är sålunda primärt en återspeglning av att produktionsökningen inom industrin har varit svag. Följdriktigt har den konjunkturuppgång som tog fart 1983, och som innebar en ökad tillväxttakt inom industrin, medfört att ökningen av tjänstemannaandelen upphört.

Många tolkar den omvandlingsprocess som behandlats ovan som ett uttryck för att det svenska samhället genomgår en transformation från ett industrisamhälle till ett informations- eller kunskapssamhälle (jfr. Andersson och Strömquist 1988). Samtidigt pågår det en annan omvandlingsprocess som kännetecknas av att arbetskraften överföres från konkurrensutsatta verksamheter till avskärmade näringar som i huvudsak erbjuder tjänster för lokala och regionala marknader. Den stora sysselsättningsökningen inom den offentliga tjänsteproduktionen är en huvuddrivkraft bakom denna utveckling. Den andra utvecklingsprocessen som förväntas prägla utvecklingen i framtiden är sålunda en fortsatt sysselsättningsökning i den lokalt och regionalt inriktade tjänsteproduktionen.

Tillväxten inom denna typ av tjänsteproduktion återspeglar dels den vridning i efterfrågan från varor till tjänster som sker i takt med att det materiella välståndet ökar. Tillväxten inom området får ett starkt genomslag på sysselsättningen. Möjligheterna att få till stånd fortgående produktivitetsökningar inom denna typ av tjänsteproduktion är begränsade. I många omsorgstjänster är närvaron av personal avgörande för kvaliteten i den aktuella tjänsten. Produktivitetsförbättringar innebär i dessa fall att kvaliteten på tjänsten försämras. Inom industrin har förhållandet hittills ofta varit det motsatta. Förbättringar i produktiviteten har samtidigt inneburit att produktens kvalitet förbättrats.

Kombinationen av en förväntad ökad efterfrågan och begränsat utrymme för att öka produktiviteten innebär att en fortsatt sysselsättningsökning kan förväntas. Uppskattningsvis 27 procent av arbetskraften var 1985 verksamma inom offentlig och privat tjänsteproduktion med inriktning på omvårdnad - socialvård, sjukvård, utbildning samt rekreation och fritidsverksamhet. Motsvarande andel 1970 var endast 17 procent. Mot den bakgrunden finns det anledning att tala om att det svenska samhället är på väg att omvandlas till ett omvårdnadssamhälle.

Kombineras de två processer som diskuterats ovan kan morgondagens svenska samhälle betraktas som ett informations- och kunskapssamhälle, där omvårdnadsverksamheterna svarar för en ökad sysselsättning. Tillväxttakten för den utlandskonkurrerande delen av näringslivet bestämmer den takt med vilken den lokalt och regionalt inriktade "omsorgsverksamheten" kan expandera. En allt för snabb tillväxt inom omsorgssektorn kan ge utslag i ett växande underskott i landets bytesbalans. Det förhållandet att den svenska bytesbalansen visat överskott endast under två år sedan 1974 tyder på att den utlandskonkurrerande delen av näringslivet redan i utgångsläget är för liten. Detta kan innebära att den ekonomisk-politiska handlingsfriheten reduceras i kommande lågkonjunkturer. Möjligheterna att expandera den inhemska efterfrågan för att upprätthålla efterfrågan på arbetskraft begränsas. I en sådan situation kan en genomgripande strukturalisering framstå som nödvändig.

Det komplexa samspel mellan näringslivets anpassning till ett informationssamhälle, en växande privat och offentlig omvårdnadsverksamhet samt ett ökat hänsynstagande till bytesbalansen bildar ramen för den framtida utvecklingen i storstadsregionerna.

Storstadsregionernas omvandling

Den nationella omvandlingen i Sverige har såväl påverkat som påverkats av storstadsregionernas omvandling. Syftet med denna rapport är att studera tre svenska storstadsregioners - Stockholms-, Göteborgs- och Malmöregionens - tillväxt och näringsmässiga omvandling under andra hälften av 1900-talet. Beskrivningen ovan av den nationella omvandlingen återger de nationella sammanhang inom vilken denna omvandling har skett samt förväntas ske under det kommande årtiondet.

Rapporten avser sålunda inte att ge någon heltäckande bild av storstadsregionernas utveckling sedan 1950. Fokuseringen mot produktionsstrukturens omvandling, gör att frågor om livsmiljön i storstäderna, ekonomisk och social segmentering, bostadsmarknaden, transportsystemet m m inte behandlas. Anledningen till denna avgränsning är att syftet med studien primärt är att förstå drivkrafterna bakom storstadsregionernas tillväxt under efterkrigstiden.

Intresset för drivkrafterna bakom storstadsregionernas tillväxt gör att sysselsättningsvariabeln blir central i analysen. Visserligen används befolkningsutvecklingen som indikator på om storstadsregionerna växer eller ej. Under efterkrigstiden har emellertid befolkningstillväxten återspeglat sysselsättningstillväxten i regioner. Arbetskraft har systematiskt överförts till regioner med stor efterfrågan på arbetskraft från regioner med ett överskott på arbetskraft. En snabb befolkningsökning i storstadsregionerna - som ett resultat av ett nettoinflyttningsöverskott - är därför ett uttryck för att storstadsregionernas arbetsmarknad expanderar snabbare än övriga riket. Är syftet att förstå drivkrafterna bakom storstadsregionernas tillväxt fokuseras därför intresset mot sysselsättningsutvecklingen.

Uppmärksamheten inriktas mot förändringsprocesser inom storstadsregionerna. Storstadsregionernas tillväxt måste förstås i ett dynamiskt perspektiv. De processer som skapar förutsättningar för tillväxten bidrar samtidigt till att regionernas förutsättningar att möta framtida förändringar ändras. En lång period av tillväxt i storstadsregionerna kan därför vara ett resultat av att ett flertal olika processer har avlöst varandra som dominerande process. Under 1950-talet spelade exempelvis industrins expansion en avgörande roll. Under 1960-talet övertog de företagsinriktade tjänsterna denna roll, för att under 1970-talet avlösas av den offentliga sektorn. För att förstå storstadsregionernas tillväxt måste därför förändringarna över tiden studeras.

I denna studie analyseras förändringarna sedan 1950. Det långa tidsperspektivet förklaras av att de förändringar som är föremål för vårt intresse är strukturella förändringar. Sådana förändringar sker förhållandevis långsamt. För att fånga dynamiken krävs det därför ett förhållandevis långt tidsperspektiv. Målet är också att den förståelse av förändringsprocesserna som det historiska perspektivet ger skall göra det möjligt att föra en insiktsfull diskussion om förväntade utvecklingsmönster under nittiotalet.

2. STORSTADSREGIONERNAS NATIONELLA ROLL

Storstadsregionerna i Sverige har expanderat sedan 1950. Befolkningen i Stockholms-, Göteborgs- och Malmöregionerna har ökat med 48 procent under perioden 1950-1985. Andelen av den svenska befolkningen som bor i de tre storstadsregionerna har ökat från 27 till 34 procent under motsvarande period. Med denna expansion har också följt att regionerna har ändrat karaktär.

Från städer till sammanhängande regioner.

Omkring år 1950 betraktades varken Stockholm, Göteborg eller Malmö som storstadsregioner. De var i stället rikets tre största städer, där kommunerna närmast centrum var helt dominerande ur befolknings-synpunkt. Sålunda återfanns vid denna tidpunkt 83 procent av de som bodde i Stockholmsregionen i Stockholm, Solna, Sundbyberg, Nacka, Lidingö och Danderyd. Centrums andel av sysselsättningen i regionen var något högre (85 procent), men arbetskraftspendlingen till centrum var fortfarande liten. Situationen var likartad Göteborg. 80 procent av befolkningen i Göteborgsregionen bodde i Göteborg, Mölndal och Partille kommuner, där 88 procent av arbetsplatserna fanns. Malmö avvek från de övriga städerna genom att Malmös dominans i sydvästra Skåne inte var lika stor. Endast 55 procent av befolkningen och 53 procent av regionens arbetsplatser återfanns i Malmö (inklusive Burlövs kommun). Detta var en konsekvens av att Malmö var mindre än Stockholm och Göteborg samt att staden omgavs av några andra förhållandevis stora städer som Lund, Trelleborg och Eslöv.

Befolkningstillväxten sedan 1950 har yttrat sig i att bebyggelsemönstret spritts över en allt större yta. Städerna har på detta sätt omvandlats till storstadsregioner. Bilismens utveckling samt utbyggnaden av kollektivtrafiken har varit två viktiga förutsättningar för denna utveckling. Resultatet har blivit att befolkningen har vuxit snabbast utanför regionens centra. Centrums andel av regionens befolkning har därmed gradvis minskat. År 1985 bodde sålunda endast 56 procent av Stockholmsregionens befolkning i de sex kommunerna i centrum som nämndes ovan. Motsvarande andelar för Göteborg respektive Malmö var 70 samt 45 procent. I dag är sålunda Göteborgsregionen den storstadsregion som uppvisar det mest koncentrerade befolkningsmönstret.

Parallellt med denna inomregionala spridning av bosättningsmönstret har det skett en motsvarande spridning av arbetsplatser i storstadsregionerna. Spridningen av arbetsplatser har emellertid gått betydligt långsammare. År 1985 återfanns fortfarande 73 procent av arbetsplatserna i Stockholmsregionen i centrumkommunerna. Dessa kommuners andel av arbetsplatserna i regionen hade sålunda minskat med 12 procentenheter. Göteborgsregionen uppvisar den snabbaste spridningen av arbetsplatser. Under perioden 1950-1985 minskade centrumets andel av arbetsplatserna i Göteborgsregionen med 17 procentenheter till 71 procent. Omvandlingen har i huvudsak inträffat efter 1970 och är till stor del ett resultat av utbyggnaden av den petrokemiska industrin i Stenungsund. Utvecklingsmönstret i Malmöregionen avviker från de övriga storstadsregionerna i det att regionens centrum har upprätthållit sin andel av regionens arbetsplatser. År 1985 återfanns 54 procent av arbetsplatserna i regionens centrum, vilket var en procentenhet mer än år 1950.

Från nationella servicecentra till kompetenscentra

Den utmärkande gemensamma egenskapen hos de tre storstadsregionerna under 1950-talet var, att de fungerade som nationella servicecentra. Mer än hälften - 54 procent - av de sysselsatta i storstadsregionerna arbetade 1950 inom tjänsteproducerande verksamheter. Motsvarande andel för övriga delar av landet var endast en tredjedel. Vid denna tidpunkt dominerade den privata tjänstesektorn storleksmässigt. Sålunda arbetade nästan 40 procent av arbetskraften i storstadsregionerna inom denna sektor, medan den offentliga sektorn ännu var liten. Endast 14 procent av de sysselsatta i storstadsregionerna var verksamma inom den offentliga tjänsteproduktionen.

Såväl den privata som den offentliga tjänstesektorn var överrepresenterad i storstadsregionerna. Andelen sysselsatta inom kommunikationer, företagsinriktade och personinriktade tjänster samt inom den offentliga omsorgen och förvaltningen var betydligt högre i storstadsregionerna än i övriga delar av landet. Andelen sysselsatta inom företagsinriktade tjänster och offentlig förvaltning var exempelvis mer än dubbelt så stor i storstadsregionerna. Dessa två typer av verksamhet sysselsatte emellertid en förhållandevis liten andel av arbetskraften. Storleksmässigt dominerade i stället de personinriktade tjänsterna. En femtedel av arbetskraften var sysselsatt inom sådan verksamhet i storstadsregionerna.

Trettiofem år senare hade tjänstesektorn blivit ännu mer dominerande. År 1985 var tre fjärdedelar av arbetskraften i storstadsregionerna verksamma inom denna sektor. Tillväxten inom tjänstesektorn återspeglade - som framgår av kapitel 1 - ett nationellt fenomen. Sålunda ökade sektorns andel av sysselsättningen i landets övriga regioner till drygt 60 procent. Bakom denna utveckling döljde sig i första hand en stor sysselsättningsökning inom den offentliga sektorn. Andelen sysselsatta inom denna sektor ökade sålunda från 14.6 till 32.5 procent i storstadsregionerna. Det som särpräglade storstadsregionerna 1985 var emellertid inte en stor offentlig tjänstesektor. Andelen sysselsatta i denna sektor var faktiskt något högre i övriga delar av landet, 33.7 procent, än i storstadsregionerna. Storstadsregionerna utmärktes i stället av att företagsinriktade tjänster var starkt överrepresenterade. Var sjätte sysselsatt i storstadsregionerna var verksamma inom detta område. Motsvarande andel i övriga riket var mindre än hälften så stor.

Företagsinriktad tjänsteverksamhet kännetecknas av en hög utbildningsintensitet. Andelen av arbetskraften som har minst en treårig högskoleutbildning är mer än dubbelt så stor som inom industrin. Var tionde anställd har minst tre års utbildning vid en högskola. Andelen fördubblades under perioden 1970-1985. I storstadsregionerna är andelen ytterligare något högre. Tillväxten inom företagstjänster kan därför betraktas som ett uttryck för att storstadsregionerna har omvandlats till nationella kompetenscentra.

Detta intryck förstärks av att utbildningsintensiteten i storstadsregionerna ligger högre för alla typer av verksamheter. Arbetskraft med minst en treårig högskoleutbildning utgör 12.1 procent av arbetskraften i storstadsregionerna. Motsvarande andel för övriga landet är endast 7.4 procent. Att skillnaden inte är större beror på att skillnaden inom den offentliga sektorn är förhållandevis liten. Medan andelen personer med minst tre års högskoleutbildning inom det privata näringslivet i storstadsregionerna ligger 260 procent över resten av landet, så uppgår motsvarande skillnad inom den offentliga sektorn endast till 11 procent. Samtidigt är andelen personer med minst tre års högskoleutbildning mer än dubbelt så stor inom den offentliga sektorn som inom det privata näringslivet. Detta är ett uttryck för att det inom den offentliga sektorn ställs stränga krav på att arbetskraften uppfyller bestämda formella krav. För att komma ifråga på tjänst måste de sökande kunna uppvisa bestämda certifikat. En läkare måste ha läkarexamen, en socialarbetare måste ha genomgått socionomutbildning, en lärare

lärarhögskolan, en domare/åklagare måste vara utbildad jurist, för arbete på daghem krävs förskollärarytbildning, osv.

Inom industrin är andelen personer med högre utbildning i storstadsregionerna nästan dubbelt så stor som i övriga riket. Detta återspeglar det faktum att ledande verksamheter till stor del är koncentrerade till storstadsregionerna. Nästan hälften av tjänstemännen inom industri och handel i storstadsregionerna är verksamma med marknadsbearbetning och utvecklingsarbete, medan endast var femte tjänsteman sysslar med arbetsuppgifter knutna till direkt produktion. Sysselsättningen inom de marknadsbearbetande funktionerna uppvisar också den största sysselsättningsökningen i storstadsregionerna under perioden 1975-1985. I Stockholmsregionen ökade exempelvis antalet tjänstemän i dessa funktioner med 20 procent under den aktuella perioden.

De kvalificerade uppgifterna inom den företagsinriktade tjänstesektorn samt de ledande funktionerna inom industri och handel är sålunda koncentrerade till storstadsregionerna. Detta innebär att dessa regioner fungerar som nationella kompetenscentra som kontinuerligt samspelar med produktionsenheter i övriga landet. Den utvecklings- och marknadskompetens som exempelvis Ericsson har koncentrerat till Stockholmsregionen utnyttjas också av företags andra enheter inom och utanför Sverige. Bara i Sverige har företaget verksamhet på 71 platser. Detsamma gäller för Volvo och Åkerlund & Rausing med sin kvalificerade verksamhet koncentrerad till Göteborgs- respektive Malmöregionen. På detta sätt får den kompetens som enheterna i storstadsregionen besitter stor betydelse också för utvecklingen i omgivande regioner.

Ett splittrat utvecklingsmönster

Omdömet att storstadsregionerna omvandlats från servicecentra till kompetenscentra avser storstadsregionerna som helhet. Fördjupas analysen framträder det emellertid klara skillnader mellan de tre storstadsregionernas utvecklingsmönster.

År 1950 spelade industrin en viktig roll för sysselsättningen i samtliga storstadsregioner. I såväl Göteborg som Malmö översteg andelen sysselsatta i industrin riksgenomsnittet. Göteborg var i första hand ett centrum för verkstadsindustri och textil- och konfektionsindustrin. Staden var vid denna tidpunkt, tillsammans med Norrköping och

sjuhäradsbygden, rikets textila centrum. Textil- och konfektionsindustrins produktion baserade sig på importerade råvaror som omvandlades till produkter, vilka i första hand avsattes på den svenska marknaden. Inslaget av exportförsäljning var däremot betydande inom verkstadsindustrin. Göteborgs hamn utgjorde en viktig tillgång för båda typerna av industri. Hamnen hade emellertid inte bara en lokal betydelse. Genom denna skedde också en omfattande import av varor som spreds över landet. På motsvarande sätt exporterades produkter från stora delar av Sverige via Göteborgs hamn. Industristaden Göteborg var därför vid denna tidpunkt landets ledande import- och exportnod, något som bl a avspeglade sig i att andelen sysselsatta inom kommunikation och samfärdsl var mer än 50 procent högre än genomsnittet för riket.

Industrin i Malmö dominerades av livsmedelsindustri samt av textil- och konfektionsindustri. Knappt hälften av de sysselsatta inom industrin återfanns 1950 inom dessa delar av industrin. Textil- och konfektionsindustrin hämtade, liksom motsvarande industri i Göteborg, sina råvaror från utlandet, varför Malmö i begränsad omfattning fungerade som en importnod. Ur ett nationellt perspektiv var emellertid Malmö i detta avseende långt mindre betydelsefull än Göteborg. Malmöregionens särprägel var i stället att den fungerade som ett nationellt centrum för livsmedelsproduktion. Förutom en omfattande livsmedelsindustri spelade jordbruket 1950 fortfarande en betydelsefull roll i regionen. Ungefär en tredjedel av arbetskraften var verksamma inom jordbruket och konsumtionsvaruindustrin tillsammans. I början av 1950-talet var Malmö sålunda ett industriellt centrum för produktion inriktad mot den nationella marknaden.

År 1950 var andelen sysselsatta inom industrin i Stockholmsregionen betydligt lägre än motsvarande andelar för Göteborg och Malmö och något lägre än riksgenomsnittet. Inom industrin dominerade verkstadsindustrin. Ungefär hälften av de industrisysselsatta återfanns inom denna. Verkstadsindustrins dominans återspeglade att många av landets största verkstadsföretag en gång hade etablerats i Stockholm. Till stor del var detta ett resultat av det livliga nyföretagande som kännetecknade Stockholm under slutet av 1800-talet. Därmed kom företag som Aga, Alfa Laval, Atlas Copco, Electrolux, L.M. Ericsson och Scania Vabis att utgöra huvustadsregionens industriella kärna. Det mest särpräglade med Stockholmsregionen i början av 1950-talet var emellertid inte regionens industriella struktur.

Stockholms mest särpräglade egenskap var i stället den stora offentliga förvaltningen. År 1950 var andelen sysselsatta i offentlig förvaltning dubbelt så hög som andelen för riket. Visserligen uppgick andelen endast till 7.9 procent, men denna verksamhet satte trots detta sin prägel på Stockholm. Staden var sedan gammalt den centrala nationella noden i järnvägsnätet. Under 1950-talet utvecklades den till att också bli en central nod inom flygtrafiken. Huvudstadsfunktionen bidrog sålunda till att Stockholm utvecklades till navet i det nationella kommunikationsnätet. Med detta följde att regionen samtidigt uppnådde en position som nationellt servicecentrum. Mer än 40 procent av arbetskraften var 1950 sysselsatt inom den privata tjänstesektorn.

Omkring 1950 var sålunda Stockholm i första hand en nationellt inriktad huvudstadsregion, Göteborg en internationellt orienterad import- och exportnod, medan Malmö primärt var ett industriellt centrum för produktion inriktad mot den nationella marknaden. I dag är bilden en annan.

I samtliga storstadsregioner har andelen sysselsatta inom industrin reducerats kraftigt. Andelen har mer än halverats i Stockholms- och Göteborgsregionen, vilket innebär en betydligt större reduktion än i riket som helhet. Även minskningen i Malmö - som uppgår till drygt 40 procent - överstiger riksgenomsnittet. I alla storstadsregionerna ligger därför andelen sysselsatta inom industrin betydligt under riksgenomsnittet.

Trots detta har Göteborgsregionen bibehållit sin roll som industriellt centrum och ledande exportnod. Det som har skett sedan 1950 är att den nationellt inriktade konsumtionsvaruindustrin i stort sett försvunnit från regionen, medan däremot den internationellt inriktade verkstadsindustrin har fortsatt att expandera. Denna expansion återspeglar inte minst bilindustrins expansion i regionen. Verkstadsindustrins expansion i regionen har bidragit till att Göteborg förmått upprätthålla sin ställning som ledande exportnod. Industrins ökade specialisering i regionen har emellertid också bidragit till att bilar kommit att spela en allt mer dominerande roll i regionens export. Denna utveckling har förstärkts av förändringar inom transportområdet. Det faktum att sjöfrakt har tappat mark till bilfrakt och flygfrakt har inneburit att Göteborgs ställning som exportnod gradvis försvagats sedan 1950-talet. I slutet av 1980-talet passerade sålunda endast en femtedel av Sveriges export Göteborgs hamn.

Malmöregionen har däremot omvandlats från ett centrum för nationellt orienterad industriproduktion till ett regionalt servicecentrum. Industrin i Malmöregionen har utvecklats svagt samtidigt som den privata och offentliga tjänstesektorn expanderat. Antalet anställda inom konsumtionsvaruindustrin har mer än halverats medan sysselsättningen inom investeringsvaruindustrin förblivit konstant. Samtidigt har sysselsättningen inom företagsinriktade tjänster nästan tredubblats. Sysselsättningen inom detta område är i dag lika stor som sysselsättningen i regionens konsumtionsvaru- och investeringsvaruindustri tillsammans. Den största ökningen i sysselsättningen har emellertid skett inom den offentliga tjänstesektorn. År 1985 var sålunda en fjärdedel av arbetskraften verksam inom undervisning och sjukvård. Den svaga utvecklingen i Malmöregionens konsumtionsvaru- och investeringsvaruindustri har på detta sätt medfört att regionen omvandlats från ett industriellt centrum till att bli ett servicecentrum för södra Sverige.

Även Stockholmsregionen har omvandlats till ett servicecentrum, med en stor andel personer verksamma i kunskapsyrken. År 1985 hade var fjärde sysselsatt i Stockholmsregionen ett kunskapsyrke, en andel som hade ökat med tio procentenheter sedan 1960 (Bernow 1989). Denna ökning återspeglade bl a att tjänstesektorn under denna period hade vuxit i betydelse. Sålunda har andelen av arbetskraften som är verksam inom tjänstesektorn i regionen ökat från 67 procent 1960 till drygt 75 procent. I Stockholmsregionen är sysselsättningen i företagsinriktad tjänsteproduktion nästan 40 procent större än sysselsättningen inom tillverkningsindustrin. I de två andra storstadsregionerna är antalet sysselsatta inom tillverkningsindustrin fortfarande 40-60 procent större än antalet sysselsatta inom företagsinriktad tjänsteverksamhet. Den stora företagsinriktade tjänstesektorn i Stockholmsregionen återspeglar två förhållanden.

För det första är den ett uttryck för att Stockholm har blivit ett allt mer dominerande nationellt centrum. Inom det privata näringslivet har Stockholms roll som beslutscentrum gradvis förstärkts. Av de 100 största koncernerna i Sverige 1985 hade 65 sitt huvudkontor i Stockholmsregionen. Bland de största svenska företagen, företag med minst 10 000 anställda, var 75 procent stockholmsbaserade. Undantagen var Volvo och SKF i Göteborg, Saab-Scania i Linköping, Stora i Falun, SCA i Sundsvall samt Sandvik i Sandviken. En motsvarande koncentration har skett inom bank- och finansvärlden. Uppskattningsvis 40 procent av antalet sysselsatta inom den finansiella sektorn i riket finns i Stock-

holmsregionen. Koncentrationen av näringslivets beslutsfunktioner innebär att en stor regional marknad för företagsinriktade tjänster skapas. Kommunikationssystemens struktur gör det dessutom möjligt att bearbeta marknader i övriga delar av landet med utgångspunkt från Stockholm.

För det andra är den stora företagsinriktade tjänstesektorn ett uttryck för att Stockholmsregionen utvecklats till landets ledande importhamn. Det faktum att nästan 40 procent av rikets partihandel samt att mer än 50 procent av antalet anställda i utlandsägda handelsföretag finns i regionen återspeglar Stockholmsregionens roll som importhamn för ny teknik (Törnqvist 1986). Delar av partihandeln spelar en viktig roll för spridningen av ny teknik. Uppskattningsvis en tredjedel av landets teknikhandelsföretag - vilka svarar för över hälften av sysselsättningen i riket inom området - återfinns i Stockholmsregionen (Johansson och Strömquist 1986). Knappt en tredjedel av teknikhandelsföretagen i regionen ingår i utländska koncerner.

Med Stockholms omvandling har följt att regionen utvecklats till en viktig mötesplats. Det har skett en snabb ökning i antalet personer som kommer till Stockholm under kortare eller längre tid för att möta andra personer. En indikator på denna utveckling är utvecklingen i flygtrafiken. Sedan 1968 har antalet personer som anländer till Arlanda, exklusive hansitpassagerare mer än femdubblats. Särskilt markant har tillväxten varit under 1980-talet. Mellan 1978 och 1988 ökade sålunda antalet passagerare som ankom till Arlanda med nästan 140 procent. 6.4 miljoner passagerare anlände med Arlanda som slutmål under 1988. Till detta kan läggas de personer som kommer till Stockholm med tåg respektive bil. Stockholmsregionens växande popularitet som mötesplats har bidragit till att hotell- och restaurangverksamheter expanderat kraftigt, därför är denna typ av verksamheter starkt överrepresenterad i regionen.

Stockholms omvandling till servicecentrum återspeglar således att regionens nationella roll förändrats. Regionen är inte längre primärt en nationellt orienterad huvudstadsregion. Stockholm har i stället utvecklats till en central knutpunkt i de nationella och internationella nätverken. Stockholm har utvecklats till en central mötesplats. Ny teknik förs in till Sverige via svensk- och utlandsägda partihandelsföretag i Stockholm. Nya produkter och ny teknik överförs till svenska stor-koncerner genom initiativ från huvudkontoren i Stockholm. Inter-

nationella ekonomiska transaktioner görs upp med hjälp av stockholmsbaserade banker och finansföretag. Nya organisationsmodeller, produktionsfilosofier, marknadskoncept etc. hämtade från utlandet förmedlas till svenska företag via stockholmsbaserade konsultföretag.

Framväxten av en dominerande storstadsregion

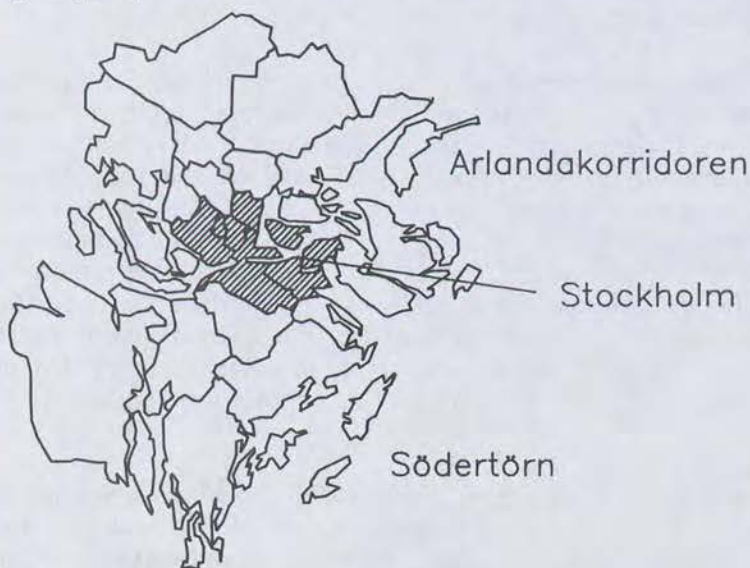
Storstadsregionernas utveckling under efterkrigstiden har sålunda medfört en ökad olikhet mellan de tre regionerna. Stockholm har utvecklats till en central knutpunkt i nationella och internationella nätverk. Antalet personer som 1988 passerade Arlanda var mer än tre gånger så stor som det sammanlagda antalet passagerare vid flygplatserna i Göteborg och Malmö. Samtidigt har Stockholm utvecklats till en dominerande importhamn. Nästan hälften av det totala importvärdet gick 1984 genom företag lokaliserade i Stockholmsregionen. Stockholmsföretagen var särskilt dominerande inom serviceimporten. Mindre än 20 procent av importvärdet gick genom företag i Göteborg och Malmöregionen. Göteborg har upprätthållit sin position som industricentra och exporthamn, samtidigt som denna roll i ökad utsträckning kommit att bäras upp av en enda industri - bilindustrin. Nästan en femtedel av den svenska exporten, uttryckt i värde, kom från företag i Göteborgsregionen. Malmö däremot har omvandlats till ett servicecentrum för omgivande regioner i södra Sverige.

Med denna utveckling har också följt att Stockholm fått en allt mer dominerande roll i det nationella systemet. Varken Göteborg eller Malmö har den näringsmässiga bredd som krävs för att de skall kunna konkurrera med Stockholm. Det kan därför finnas skäl att ifrågasätta om Malmöregionen i dag förtjänar beteckningen storstadsregion. Med begreppet storstadsregion avses i detta fall inte endast att en regions befolkning förutsätts överstiga en viss storlek. En storstadsregion förutsätts dessutom spela en nationell roll i något avseende. Göteborg förmår ännu - mycket tack vare regionens bilindustri - upprätthålla sin position som en nationell exporthamn. Sjöfraktens minskade betydelse i förhållande till landsvägstransporter och flygtransporter bidrar emellertid till att gradvis försvaga även Göteborgs nationella roll. Resultatet kan på sikt bli att endast Stockholmsregionen framstår som en storstadsregion med en speciell nationell funktion, medan Göteborgs- och Malmöregionen kan komma att reduceras till befolkningsstora regionala servicecentra.

3. STOCKHOLMSREGIONENS UTVECKLING

Stockholmsregionen omfattar i denna studie kommunerna i Stockholms län med undantag för Norrtälje. Dessutom ingår i regionen Håbo kommun i Uppsala län, vilket innebär att totalt 25 kommuner ingår i regionen. Dessa kommuner omfattar en yta på 6 630 km² och hade vid utgången av 1988 en befolkning som uppgick till 1 588 112 personer.

Mälarens utlopp i Östersjön gör att regionen på ett karakteristiskt sätt uppdelas i en södra och en norra del. I denna analys uppdelas därför Stockholmsregionen i tre delregioner - Stockholm, Södertörn samt Arlandaregionen. Stockholm - omfattar i detta sammanhang kommunerna Stockholm, Nacka, Sundbyberg, Solna, Danderyd och Lidingö. Denna avgränsning är vald därför att dessa kommuner under mycket lång tid har fungerat som en sammanhängande stadsbildning. Södertörn omfattar åtta kommuner öster och söder om Nacka och Stockholm - Värmdö, Tyresö, Haninge, Huddinge, Botkyrka, Salem, Södertälje och Nynäshamn, medan Arlandakorridoren innefattar elva kommuner väster och norr om Stockholm - Ekerö, Järfälla, Sollentuna, Upplands Väsby, Täby, Vaxholm, Österåker, Vallentuna, Sigtuna, Upplands Bro samt Håbo (jfr figur 1).

Figur 1: Stockholmsregionens indelning i delregioner.

Stockholmsregionens utvidgning och omvandling

År 1950 fanns det totalt drygt en miljon invånare i Stockholmsregionen. Omkring 850 000 av dessa bodde i Stockholm - dvs de sex kommuner som i denna studie räknas till Stockholm. Något över 100 000 personer bodde på Södertörn, medan befolkningen i Arlandakorridoren endast uppgick till 73 000 personer.

Stockholm kännetecknades vid denna tidpunkt av en stor privat tjänstesektor. 45 procent av arbetskraften - dvs ca 100 000 personer - arbetade inom denna. De personinriktade tjänsterna dominerade storleksmässigt. Nästan var fjärde sysselsatt i Stockholm arbetade inom detta område. Antalet sysselsatta inom industrin var cirka 20 000 personer fler. Ungefär hälften av de industrisysselsatta var verksamma inom verkstadsindustrin.

Södertörn var vid den aktuella tidpunkten en utpräglad industriregion. Nästan hälften av de sysselsatta - 24 000 personer eller 49 procent - arbetade inom tillverkningsindustri och byggnadsverksamhet. Verkstadsindustrin - transportmedelsindustrin, maskinindustrin samt elektroindustrin - var med sina 9 000 anställda den dominerande branschen.

Arlandakorridoren representerade 1950 den i särklass minsta arbetsmarknaden i Stockholmsregionen. Endast 26 000 personer var sysselsatta i denna del av Stockholmsregionen vilket var lite mer än hälften av antalet sysselsatta i Södertörn. Denna del av Stockholmsregionen hade 1950 ingen klar näringsmässig profil. Andelen sysselsatta inom primärnäringsarna var hög i förhållande till Stockholmsregionens övriga delar - 15 procent - medan industrin spelade en mindre roll än i de övriga delarna. Trots detta var en fjärdedel av arbetskraften verksam inom tillverkningsindustrin, företrädesvis inom verkstadsindustrin. En tredjedel av arbetskraften återfanns inom den privata tjänstesektorn, vilket var lägre än i Stockholm men högre än i Södertörn.

Utvecklingen sedan 1950 har inneburit att Stockholmsregionen ändrat skepnad. För det första har befolkningen i regionen vuxit från 1 miljon 1950 till drygt 1,5 miljoner 1985. Detta innebar att Stockholmsregionens andel av landets befolkning ökade från 15 procent 1950 till 19 procent 1985. Med befolkningsökningen följer att bosättningsmönstret i regionen

förändrats radikalt, då hela ökningen skett utanför Stockholm. Stockholms befolkning var således endast obetydligt större 1985 än den var 1950 - 864 000 mot 850 000. Hela tillväxten har således tillfallit Södertörn och Arlandakorridoren vars sammanlagda befolkning under den aktuella perioden ökat från 174 000 personer till 686 000 personer. Detta innebär att Stockholms andel av Stockholmsregionens befolkning minskat från 83 procent till 56 procent. 23 procent av regionens befolkning bodde 1985 på Södertörn, medan de resterande 21 procenten bodde i Arlandakorridoren.

För det andra har det skett en omfattande strukturomvandling i samtliga delar av Stockholmsregionen. Stockholms karaktär av ett centrum för tjänsteproduktion har visserligen förstärkts, men inriktningen på tjänsteproduktionen har förändrats. Antalet sysselsatta inom den personinriktade privata tjänsteproduktionen har sålunda inte ökat sedan 1950. Sysselsättningsökningen har i stället skett inom den företagsinriktade tjänsteproduktionen samt inom den offentliga omsorgssektorn. Antalet personer som är sysselsatta inom den förstnämnda typen av tjänsteproduktion har ökat med 100 000 personer sedan 1950 och uppgick 1985 till 140 000 personer. Därmed är företagstjänster den sysselsättningsmässigt klart dominerande verksamheten i Stockholm. Sysselsättningen har under samma period ökat med 60 000 personer inom den offentliga omsorgssektorn, medan sysselsättningen minskat med 37 000 personer inom tillverkningsindustrin.

På motsvarande sätt har antalet sysselsatta inom tjänsteproduktion vuxit kraftigt i såväl Södertörn som Arlandakorridoren. I ingen av dessa delar av Stockholmsregionen spelar emellertid de företagsinriktade tjänsterna en så dominerande roll som i Stockholm. Detta är ett resultat av att dessa delar av Stockholmsregionen, till skillnad från Stockholm, uppvisar en sysselsättningsökning inom alla typer av verksamheter - med undantag för primärnäringarna inom vilka sysselsättningen minskar med 5 000 personer - under perioden 1950-1985. Sysselsättningen inom industri och byggnadsverksamhet ökade exempelvis med tillsammans 32 000 personer de två delregionerna. En procentuellt stor sysselsättningsökning inom tjänstesektorn har inneburit att industrins relativa betydelse för sysselsättningen har reducerats. Såväl Södertörn som Arlandakorridoren framstår i dag som expansiva regioner med ett differentierat näringsliv och en stor offentlig sektor.

Femtioalet - Stockholms expansion

Under 1950-talet växte befolkningen i Stockholmsregionen med 196 000 personer, vilket motsvarade en ökning på 19 procent. Befolkningsökningen var särskilt markant på Södertörn och i Arlanda-korridoren, vars befolkning ökade med 48 procent, medan ökningen i Stockholm endast uppgick till 13 procent.

Stockholmsregionens snabba befolkningsökning under 1950-talet återspeglade en snabb sysselsättningstillväxt i regionens centrum. Sålunda ökade antalet sysselsatta i Stockholm med 18 procent, vilket innebar att 79 000 nya arbetsplatser tillkom under detta årtionde. Motsvarande tillväxttakt i Arlandakorridoren var 17 procent, vilket innebar 4 500 nya arbetsplatser, medan sysselsättningen i Södertörn minskade med 7.5 procent. Detta innebar att sysselsättningen i Stockholmsregionen ökade tre gånger så mycket som i riket. Industrin - inklusive byggnadsverksamhet - svarade för mer än hälften av sysselsättningsökningen i regionen. De företagsinriktade tjänsterna uppvisade emellertid - med en ökning på 62 procent - den största procentuella sysselsättningsökningen. Den snabba tillväxten inom denna del av tjänstesektorn medförde att andelen sysselsatta i företagsinriktade tjänster mellan 1950 och 1960 ökade från omkring 10 till 13 procent.

Sysselsättningsökningen inom industri och byggnadsverksamhet var starkt koncentrerad till Stockholm d v s Stockholm, Nacka, Sundbyberg, Solna, Danderyd och Lidingö kommun. Drygt 90 procent av sysselsättningstillskottet inom dessa verksamheter kom i Stockholm. Denna koncentration återspeglade bl a Stockholms dominerande roll i Stockholmsregionen under 1950-talet. År 1950 fanns sålunda drygt 80 procent av arbetsplatserna inom industri och byggnadsverksamhet i Stockholm. Koncentrationen återspeglade emellertid också att industrin i Stockholm 1950 hade en struktur som var väl anpassad till det efterfrågemönster och den konkurrenssituation som kännetecknade 1950-talet.

Konsumtionsvaruindustrin var exempelvis underrepresenterad. Den svarade endast för cirka 30 procent av industrisysselsättningen, varav huvuddelen återfanns inom livsmedelsindustrin. Livsmedelsindustrins produkter kännetecknades av att de i huvudsak avsattes på den lokala marknaden. Mindre än 10 procent av de industrisysselsatta var verksamma inom textil- och konfektionsindustrin. Detta innebar att

sysselsättningen i Stockholm endast marginellt drabbades av det ökade omvandlingstryck som svensk textilindustri utsattes för under 1950-talet. Trots detta så minskade sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin med 18 procent, en minskning som översteg riksgenomsnittet med några procentenheter. Detta motsvarade emellertid endast knappt 7 000 personer. Minskningen inom konsumtionsvaruindustrin motsvarade endast en femtedel av ökningen inom övriga delar av tillverkningsindustrin.

Industristrukturen i Stockholm dominerades av maskin- och elektroindustri. Antalet anställda inom dessa branscher hade fördubblats sedan mitten av 1930-talet. Stockholm var 1950 centrum för landets elektroindustri. Hälften av arbetsplatserna i Sverige inom denna industri återfanns i Stockholm. Särskilt stark var Stockholms ställning inom svagströmsindustrin. Vid denna tidpunkt fanns det fortfarande ett betydande inslag av tillverkning av konsumtionsvaror inom svagströmsindustrin. Sålunda hade Stockholm fyra glödlampsfabriker, varav den största - Lumalampan - hade omkring 1 000 anställda. Den konsumtionsvaruinriktade delen av svagströmsindustrin minskade gradvis under 1950-talet, medan den del av industrin som tillverkade investeringsvaror expanderade. Antalet anställda inom investeringsvaruindustrin ökade sålunda med 20 000 personer - vilket motsvarade 35 procent - under 1950-talet. Sysselsättningen i Stockholms investeringsvaruindustri ökade därmed något mer än i landet som helhet.

Till detta skall läggas att sysselsättningen inom övrig industri - i första hand grafisk industri och kemisk industri - ökade med 15 000 personer, vilket motsvarade en ökningstakt på 62 procent. Ökningen återspeglade i första hand en snabb expansion inom den grafiska industrin.

Utvecklingen under 1950-talet innebar att Stockholmsregionens industri ytterligare koncentrerades till Stockholm. Sålunda ökade Stockholms andel av regionens industrisysselsättning från 83 till 86 procent. En motsvarande koncentration skedde inom den företagsinriktade tjänstesektorn, där Stockholms andel av regionens sysselsättning ökade från 91 till 92 procent. Denna geografiska koncentrationsprocess inom det privata näringslivet var naturligtvis bl a ett uttryck för att det fortfarande fanns expansionsutrymme i de sex centrumskommunerna. Samtidigt var utvecklingsmönstret ett utslag av att Stockholmsregionen under 1950-talet ännu inte fungerade som en integrerad region.

1950-talet präglades av att bosättningen på allvar började sprida sig från Stockholm till Södertörn och Arlandakorridoren. I dessa delar av Stockholmsregionen ökade sålunda befolkningen med 43 respektive 53 procent under 1950-talet. I regionens norra delar var denna befolkningsökning huvuddrivkraften bakom sysselsättningsökningen med 4 500 personer under femtiotalet. Ungefär hälften av denna ökning inträffade inom den offentliga tjänstesektorn, vilket motsvarade en ökning på 64 procent. Till detta skall läggas att antalet anställda inom byggnadsverksamhet under samma period ökade med 38 procent.

Industrin i Arlandakorridoren uppvisade däremot en splittrad bild. Sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin minskade kraftigt - 35 procent - medan investeringsvaruindustrin ökade sin sysselsättning med 39 procent. Resultatet blev att investeringsvaruindustrin fick en allt mer dominerande roll inom industrin. Över 60 procent av arbetskraften inom industrin arbetade inom denna i slutet av femtiotalet.

Trots den kraftiga befolkningsökningen minskade sysselsättningen med 7.5 procent i Södertörn under 1950-talet. Detta var ett resultat av att såväl industrin som den privata tjänstesektorn minskade sin sysselsättning. Inom industrin halverades sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin samtidigt som sysselsättningsökningen inom investeringsvaruindustrin endast uppgick till 15 procent. Sysselsättningsökningen inom den offentliga tjänstesektorn uppgick dessutom endast till 22 procent.

Den svaga sysselsättningsutvecklingen i Stockholmsregionens södra delar innebar att inpendlingen från Södertörn till Stockholm successivt ökade under årtiondet. Söder kom därför allt mer att få karaktären av en förortsregion, en utvecklingstendens som kom att ytterligare förstärkas under 1960-talet.

Sextiotalet - framväxten av en Arlandakorridor

Stockholmsregionens befolkning fortsatte att öka kraftigt under 1960-talet, även om tillväxttakten avtog något i jämförelse med 1950-talet. 1960-talets befolkningsökning på 226 000 personer motsvarar en ökning på 18 procent. I absoluta tal var befolkningsökningen dock något större på 1960-talet än den var under 1950-talet, vilket fick till följd att även sysselsättningen ökade något mer på 1960-talet. Sysselsättningsökningen tog sig framför allt uttryck i tjänstesektorns snabba expansion. Inom den

privata och offentliga tjänstesektorn ökade sysselsättningen med 132 000 personer. Samtidigt minskade antalet sysselsatta i regionen inom tillverkningsindustrin med 45 500 personer.

Under 1960-talet flyttades tyngdpunkten i regionens tillväxt från Stockholm till Södertörn och Arlandakorridoren. Något som bl a tog sig uttryck i att befolkningen började minska i centrum och att hela regionens befolkningsökning ägde rum i de norra och södra delarna, vars befolkning ökade med 246 000 personer, eller med hela 95 procent. Under samma period minskade Stockholms befolkning med 2 procent. Befolkningstillväxten i regionens periferi återspeglade naturligtvis delvis att pendlingen från denna till Stockholm fortsatte att öka. En del av befolkningsökningen på Södertörn och i Arlandakorridoren återspeglade därför att dessa delar av Stockholmsregionen under 1960-talet på allvar började tas i anspråk för bostadsområden. Detta förklarar emellertid endast en mindre del av tillväxten. Under det aktuella årtiondet började nämligen också arbetsmarknaden i dessa två delar av Stockholmsregionen på allvar växa. Nästan två tredjedelar av sysselsättningsökningen i Stockholmsregionen skedde i Södertörn och Arlandakorridoren.

Arlandakorridoren var Stockholmsregionens expansiva centrum under sextiotalet - såväl befolkningen som sysselsättningen fördubblades. Detta innebar att 30 procent av Stockholmsregionens sysselsättningsökning inträffade i en del där knappt 10 procent av dess befolkning bodde vid årtiondets början. Korridorens befolkningsökning återspeglade till stor del dess näringsmässiga utveckling.

Den näringsmässiga utvecklingen i Arlandakorridoren utmärktes av att samtliga typer av verksamheter utom primärnäringarna växte. Delar av tjänstesektorn växte mycket snabbt. Sysselsättningen inom företagsinriktade tjänster ökade med 530 procent, vilket innebar 4 100 personer. En viktig orsak till denna snabba ökning var utbyggnaden av Arlanda flygplats. Arlanda hade också direkta effekter på sysselsättningen i Arlandakorridoren, då den medförde att sysselsättningen inom kommunikationsområdet ökade med 171 procent - dvs 3 300 personer. Flygplatsen var också en bidragande orsak till att antalet anställda inom byggnadsverksamheten fördubblades under detta årtionde.

Totalt ökade den privata tjänstesektorn sin sysselsättning med 13 000 personer. Detta innebar att denna sektor svarade för 42 procent av

Arlandakorridorens sysselsättningsökning. Expansionen inom den offentliga sektorn svarade för 36 procent av ökningen, vilket innebar att 11 000 nya offentliga tjänster tillskapades. Antalet anställda inom vård och omsorg ökade med 246 procent, inom utbildning med 200 procent samt inom offentlig förvaltning med 107 procent. Denna tillväxttakt låg mer än dubbelt så högt som tillväxten i riket, vilket får tillskrivas den snabba befolkningsökningen.

Även inom industrin ökade sysselsättningen om än i mindre omfattning. Industrissysselsättningen ökade med 3 500 personer, vilket motsvarade "endast" 46 procent. Då industrissysselsättningen i riket under samma årtionde minskade med 9 procent framstod Arlandakorridoren under 1960-talet också som ett expansivt industriellt centrum. Tillväxten var vid denna tidpunkt koncentrerad till elektroteknisk industri samt plastvaruindustri.

Den snabba tillväxten i Arlandakorridoren under sextiotalet var sålunda ett resultat av en expansion på bred front. Såväl industri, privata tjänster samt offentliga tjänster expanderade. Utvecklingen inom tjänstesektorn följde det nationella mönstret, även om utbyggnaden av Arlanda flygplats samt den snabba befolkningsökningen gjorde att tillväxttakten markant översteg riksgenomsnittet. Expansionen inom tillverkningsindustrin avvek däremot från det nationella utvecklingsmönstret. I detta fall får sysselsättningsökningen till stor del ses som ett resultat av att industriföretag omlokaliserade verksamheter inom Stockholmsregionen från Stockholm till Arlandakorridoren och Södertörn.

Industrins omlokalisering inom Stockholmsregionen innebar att industrissysselsättningen också ökade på Södertörn. Sysselsättningsökningen på 7 000 personer motsvarade 40 procent. Maskinindustri, elektroteknisk industri samt läkemedelsindustri svarade för den största sysselsättningsökningen inom tillverkningsindustrin. Även i övrigt överensstämde utvecklingsmönstret i Södertörn med motsvarande mönster i Arlandakorridoren. Sysselsättningen inom kommunikationsområdet ökade men "bara" med 55 procent. Sysselsättningen inom den företagsinriktade tjänstesektorn ökade med 3 000 personer, vilket dock "endast" motsvarade 258 procent. Inom den privata tjänstesektorn var med andra ord tillväxttakten hög, men samtidigt markant lägre än i Arlandakorridoren. Det är möjligt att Arlanda är en förklaring till denna nivåskillnad.

Mer anmärkningsvärt är att sysselsättningsökningen inom den offentliga sektorn endast var obetydligt större på Södertörn än i Arlandakorridoren. Antalet anställda inom denna sektor ökade med 13 400 personer i den förstnämnda delen av Stockholmsregionen, vilket motsvarade 38 procent av den totala sysselsättningsökningen. Utvecklingen innebar att antalet sysselsatta inom den offentliga sektorn ökade med 192 procent, vilket kan jämföras med motsvarande ökning på 171 procent i Arlandakorridoren. Liksom vad gäller Arlandakorridoren var den kraftiga sysselsättningsökningen inom den offentliga sektorn betingad av den stora befolkningsökningen på Södertörn.

Ovanstående siffror illustrerar en avgörande skillnad i utvecklingsmönstret mellan Södertörn och Arlandakorridoren. Befolkningsökningen i söder var till stor del ett resultat av att förorterna på Södertörn byggdes ut och att pendlingen till Stockholm ökade. Sålunda översteg befolkningsökningen i absoluta tal sysselsättningsökningen med tre och en halv gång. I Arlandakorridoren ökade sysselsättningen samtidigt nästan lika mycket i absoluta tal befolkningsökningen. Expansionen i Arlandakorridoren var därför i första hand ett uttryck för produktionslivets utveckling.

Sextiotalet innebar för Stockholms vidkommande en kraftig omstrukturering. Sysselsättningen inom industrin minskade med 56 000 personer, vilket motsvarade 37 procent. Investeringsvaruindustrin - inom vilken sysselsättningen minskade med 42 procent - svarade för 60 procent av minskningen. Även kommunikationssektorn uppvisade en mindre reduktion - 4 procent - vilket sannolikt kan tillskrivas utrikesflygets flyttning från Bromma till Arlanda.

Byggnadsverksamhet och övriga delar av tjänstesektorn uppvisade sysselsättningsökningar. Inom företagsinriktade tjänster ökade sysselsättningen med 40 000 personer eller 57 procent. Hälften av denna ökning skedde inom partihandel, 15 000 nya arbetsplatser skapades i uppdragsverksamhet medan 5 000 tillkom inom bank- och finansverksamhet. Sysselsättningen inom utbildning, vård och omsorg ökade med 36 000 personer, vilket innebar att tillväxttakten inom detta område var lägre än för riket som genomsnitt.

Sysselsättningsökningen i Stockholm - 7 procent - bars sålunda upp av en fortsatt expansion inom de företagsinriktade tjänsterna samt av den

offentliga tjänsteproduktionen. Expansionen inom den offentliga sektorn återspeglade en nationell utveckling, medan tillväxttakten inom företagsinriktade tjänster var ett uttryck för en fortgående regional specialisering.

Sjuttiotalet - stagnation och expansion

Sjuttiotalet innebar en markant reduktion i befolkningstillväxten i Stockholmsregionen. Såväl inflyttning till som utflyttning från regionen minskade - den förstnämnda kraftigare än den sistnämnda till följd av en svag konjunkturutveckling och av att ungdomskullarna blev mindre. Resultatet blev att Stockholmsregionens befolkning endast ökade med 55 000 personer eller 3.8 procent under 1970-talet. Trots detta ökade sysselsättningen i regionen endast obetydligt mindre än under 1960-talet - 14 procent jämfört med 17 procent.

Detta var möjligt tack vare att outnyttjade arbetskraftsresurser inom regionen mobiliserades i stor skala. Under sjuttiotalet skedde det sålunda en dramatisk höjning av kvinnors förvärvsfrekvens i Stockholmsregionen - från 60 procent 1970 till 80 procent 1980. Samma utveckling kunde iaktas i riket, men här var ökningen långsammare (Regionplanekontoret och länsstyrelsen i Stockholms län 1988). Den snabba ökningen i kvinnors förvärvsfrekvens möjliggjordes av en omfattande expansion inom den offentliga tjänsteproduktionen. Sålunda ökade antalet anställda inom denna med 78 000 personer i Stockholmsregionen, vilket innebar att den offentliga sektorn stod för 80 procent av sysselsättningsökningen i regionen. Enbart sysselsättnings-tillväxten inom vård och omsorgssektorn motsvarade 59 procent av den totala sysselsättningsökningen. Trots den snabba tillväxten inom den offentliga sektorn, så minskade Stockholmsregionens andel av de sysselsatta i landet inom detta område under 1970-talet. Detta var ett uttryck för att tillväxttakten inom den offentliga sektorn var ännu högre i rikets övriga delar.

Strukturomvandlingen inom industrin fortsatte, även om takten i omvandlingen reducerades, under 1970-talet. Sysselsättningen inom tillverkningsindustrin minskade med ytterligare 12 900 personer, vilket emellertid var mindre än en tredjedel av minskningen under 1960-talet. Den största sysselsättningsminskningen inträffade i maskinindustrin, elektroteknisk industri samt transportmedelsindustrin. Stagnationen i befolkningsökningen innebar dessutom att bostadsbyggandet minskade

kraftigt under andra hälften av sjuttioalet. Resultatet blev att sysselsättningen inom byggnadsverksamheten halverades under detta årtionde.

Det inomregionala utvecklingsmönstret var detsamma under 1970-talet som under 1960-talet. Sysselsättningen på Södertörn och i Arlandakorridoren ökade markant mer än i Stockholm. En skillnad i förhållande till 1960-talet kunde dock märkas. Medan sysselsättningsökningen i Stockholm var ungefär lika stor under de två årtiondena, så nästan halverades tillväxttakten i de två andra delarna av regionen. Detta resulterade också i att skillnaden i tillväxttakt mellan Arlandakorridoren och Södertörn minskade. Den dämpade tillväxten var en konsekvens av att sysselsättningen inom byggnadsverksamheten minskade samt att sysselsättningen ökade långsammare inom företrädesvis tillverkningsindustri, personinriktade tjänster samt offentlig förvaltning.

Den näringsmässiga utvecklingen uppvisade stor likhet mellan Södertörn och Arlandakorridoren. Sysselsättningen inom industrin ökade med 1 300 respektive 4 100 personer. I båda dessa två delar av Stockholmsregionen var det investeringsvaruindustrin som svarade för huvuddelen av ökningen. På Södertörn spelade transportmedelsindustrin en viktig roll i detta sammanhang. Sysselsättningen inom denna bransch ökade med 2 500 personer. I Arlandakorridoren ökade sysselsättningen inom datorproduktion och telekommunikation tillsammans med lika mycket. År 1980 uppgick antalet sysselsatta inom dator och kontorsmaskinproduktion i Arlandakorridoren till 1 300 personer, medan endast 25 personer var verksamma inom denna typ av produktion på Södertörn.

På såväl Södertörn som i Arlandakorridoren ökade antalet anställda inom vård och omsorg med omkring 200 procent. På Södertörn fördubblades dessutom antalet anställda inom utbildning samtidigt som antalet personer verksamma inom offentlig förvaltning ökade med 46 procent. Sysselsättningen inom den offentliga sektorn ökade sålunda med nästan 25 000 personer, vilket motsvarade nästan tre fjärdedelar av den totala sysselsättningsökningen. Detta innebar att andelen sysselsatta inom den offentliga sektorn under 1970-talet ökade från 25 till 39 procent. Expansionen inom den offentliga sektorn var sålunda huvuddrivkraften bakom sysselsättningsökningen på Södertörn under 1970-talet.

Utvecklingen var likartad, om än inte lika utpräglad, i Arlanda-korridoren. Här motsvarade sysselsättningsökningen inom den offentliga sektorn endast en tredjedel av den totala sysselsättningsökningen. Den privata tjänstesektorn spelade en förhållandevis viktigare roll i Arlanda-korridoren. Sysselsättningen inom de företagsinriktade tjänsterna ökade med 5 900 personer eller 120 procent. Inom samfärdsel ökade sysselsättningen med 3 300 personer, vilket motsvarar en ökning på 63 procent.

Utvecklingen i Stockholm uppvisade ett särpräglat mönster. För det första fortsatte sysselsättningen inom industrin att minska, även om takten i minskningen var lägre än under 1960-talet. 18 000 arbetsplatser försvann inom tillverkningsindustrin i Stockholm under 1970-talet. Endast inom instrumenttillverkning och läkemedelsframställning ökade sysselsättningen. Sysselsättningen inom läkemedelsindustrin fördubblades, medan ökningen inom instrumenttillverkning uppgick till 55 procent. Då antalet anställda i dessa båda branscher var litet i utgångspunkten innebar den kraftiga tillväxten endast ett tillskott på tillsammans 2 500 nya arbetstillfällen.

För det andra reducerades tillväxttakten inom den företagsinriktade tjänstesektorn. Visserligen ökade sysselsättningen i denna typ av verksamhet med 14 500 personer. Detta var endast drygt en tredjedel av ökningen under 1960-talet. 1960-talets sysselsättningsökning på 57 procent reducerades under 1970-talet till en ökning på 13 procent. Trots denna reduktion av tillväxttakten var de företagsinriktade tjänsterna den verksamhet som - efter de offentliga vård- och omsorgstjänsterna - bidrog med det största tillskottet av arbetsplatser under 1970-talet.

För det tredje utmärktes den offentliga förvaltningen av en mycket svag sysselsättningsökning. Antalet anställda inom den offentliga förvaltningen ökade endast med 2 700 personer - 5 procent - i Stockholm under 1970-talet. Denna i förhållande till riket mycket svaga ökning förklaras av att ungefär 10 000 arbetsplatser inom den statliga förvaltningen utlokaliserades från Stockholm under perioden 1973-1980 (Statskontoret 1989:8 A).

Den svaga befolkningsökningen i Stockholm under 1970-talet, kombinerat med en fortgående sysselsättningsökning, innebar i första hand en kraftig ökning av kvinnors förvärvsfrekvens. Den svaga befolk-

ningsökningen bidrog också till att skapa en stram arbetsmarknad i regionen. År 1972 var sålunda arbetslösheten bland män i Stockholm ca 10 procent lägre än i riket. År 1980 hade skillnaden ökat så att arbetslösheten endast var hälften så hög i Stockholmsregionen. En liknande utveckling kunde iakttas för kvinnor. Den kvinnliga arbetslösheten låg 1970 40 procent lägre än arbetslösheten i riket. Ett gap som 1980 hade ökat till 60 procent (Regionplanekontoret och länsstyrelsen i Stockholms län 1988). Den gynnsamma arbetsmarknadsutvecklingen i Stockholmsregionen förklaras - förutom av den svaga befolkningsökningen - av att regionen endast marginellt drabbades av de strukturproblem som svensk industri fick i kölvattnet av oljekrisen 1974. Visserligen minskade industrisysselsättningen i Stockholmsregionen något mer än i riket. Denna minskning var emellertid kopplad till den långsiktiga omvandlingsprocessen i regionen och inte ett resultat av oljekrisen. Det förhållande att Stockholmsregionen i stor utsträckning saknade tung verkstadsindustri, stora varv, metallframställning och en omfattande produktion av kemiska råvaror bidrog till att oljekrisens direkta effekter på regionens industri blev små.

Åttioatalet - Stockholms revitalisering

Under 1970-talet ökade antalet sysselsatta i Stockholmsregionen nästan dubbelt så mycket som befolkningen. Detta mönster förstärktes under första hälften av 1980-talet. Under perioden 1980-1985 ökade sålunda sysselsättningen i Stockholmsregionen med 98 000 personer, samtidigt som befolkningen endast ökade med 34 000 personer. Detta innebar att såväl takten i sysselsättningsökningen som i befolkningsökningen steg.

Utvecklingen under 1980-talet har också inneburit ett brott i det gamla utvecklingsmönstret. Stockholmsdelen av regionen föreföll ha revitaliserats. För första gången sedan 1960-talet ökade åter befolkningen i Stockholm. Sysselsättningstillväxten var nästan lika hög som under 1950-talet, vilket innebar att den var mer än dubbelt så hög som under 1960- och 1970-talet. Tre förhållanden förklarar den ökade sysselsättningen i Stockholm.

För det första skedde det en dramatisk omsvängning i industrins utveckling. Medan sysselsättningen inom industrin i Stockholm minskade med 19 procent under 1970-talet, så ökade sysselsättningen med drygt 2 procent under 1980-talets fem första år. En sysselsättningsminskning på 18 300 personer omvandlades på detta sätt till en ökning

på 1 600 personer. Den i absoluta tal största sysselsättningsökningen har inträffat inom tillverkning av elektriska produkter, där sysselsättningen ökat med 2 000 personer. Läkemedelsindustrin (26 procent) och tillverkning av datorer (22 procent) var de delar av industrin som uppvisade den snabbaste sysselsättningstillväxten. Då dessa två delar av industrin 1985 endast svarade för 7 procent av den totala industri-sysselsättningen i Stockholm betyder deras snabba tillväxt dock än så länge förhållandevis lite totalt sett.

Det andra utmärkande draget i Stockholms utveckling under 1980-talets inledning var den ökade tillväxttakten inom de företagsinriktade tjänsterna (Reitberger 1986). Under 1980-talets första fem år var sysselsättningsökningen inom denna typ av verksamhet endast betydligt mindre än motsvarande ökning under hela 1970-talet. Det innebar att i Stockholm var antalet sysselsatta inom den företagsinriktade tjänstesektorn 1985 nästan dubbelt så stort som antalet sysselsatta inom industrin. Accelerationen i tillväxten inom den företagsinriktade tjänstesektorn var till stor del ett resultat av konjunkturuppgången som inleddes 1983. De förbättringar i den ekonomiska situationen som den medförde för den svenska tillverkningsindustrin tog sig bl a uttryck i en ökad efterfrågan på företagsinriktade tjänster.

Den tredje drivkraften bakom sysselsättningsökningen i Stockholm är den offentliga sektorns tillväxt. Under perioden 1980-1985 ökade sysselsättningen inom denna med 14 procent, vilket innebar samma ökningstakt som under 1970-talet. Detta är anmärkningsvärt med tanke på att tillväxttakten inom den offentliga sektorn i riket halverades under första hälften av 1980-talet.

Trots Stockholms revitalisering expanderade Södertörn och Arlandakorridoren fortfarande snabbare än Stockholm. Medan befolkningen ökade med 2.1 procent i Stockholm mellan 1980 och 1985, ökade den med 7.3 respektive 2.8 procent i Arlandakorridoren och på Södertörn. Medan sysselsättningen steg med 8 procent i Stockholm var motsvarande ökning 24 respektive 20 procent i Arlandakorridoren och på Södertörn.

Också under 1980-talets första hälft framstod Arlandakorridoren som den mest expansiva delen av Stockholmsregionen, även om tillväxtgapet till Södertörn hade reducerats avsevärt sedan 1960-talet. Tillväxten längs Arlandakorridoren baserades på tillväxt inom samtliga näringsgrenar

med undantag för primärnäringarna. Primärnäringarnas betydelse för sysselsättningen var emellertid marginell varför effekten av minskningen inom primärnäringarna var negligerbar.

Den största sysselsättningsökningen skedde inom den offentliga sektorn. Inom denna ökade sysselsättningen med 7 600 personer, vilket motsvarade 22 procent. Sysselsättningen inom den företagsinriktade tjänsteverksamheten ökade med 36 procent, vilket innebar 3 900 nya arbetsplatser. Slutligen ökade sysselsättningen inom industrin med 2 000 personer eller 13 procent. Denna tillväxt skedde i första hand inom tillverkning av maskiner, där sysselsättningen ökade med 2 700 personer. Huvuddelen av denna ökning avsåg sysselsättning inom datorindustrin. Detta innebar bl a att antalet sysselsatta inom datorproduktion nästan fördubblades under 1980-talets första hälft. Expansionen inom offentlig sektor och näringsliv innebar i sin tur att även byggnadsverksamheten i Arlandakorridoren utvidgades.

Utvecklingsmönstret var i stora drag identiskt på Södertörn. Den offentliga sektorn svarade för den största sysselsättningsökningen - 10 600 personer. De företagsinriktade tjänsterna uppvisade däremot den snabbaste ökningstakten - 46 procent. Även sysselsättningen inom byggnadsverksamheten ökade. I ett avseende avvek emellertid utvecklingen på Södertörn från utvecklingen i Arlandakorridoren - industrisysselsättningen minskade. Även om minskningen var marginell illustrerar den att Södertörn stod svagt inom de mest expansiva delarna av industrin. Med en sysselsättningsökning på vardera 400 personer var livsmedelsindustrin och transportmedelsindustrin Södertörns mest expansiva industribranscher under första hälften av 1980-talet.

Nittioåret - början till en stagnation

Stockholmsregionens utveckling sedan 1950 och fram till i dag har präglats av en fortgående specialisering. År 1950 var alla typer av produktion, med undantag av primärnäringarna samt råvarubaserad industri och konsumtionsvaruindustri, överrepresenterad i Stockholmsregionen. Offentlig förvaltning och företagsinriktade tjänster uppvisade den största koncentrationen till Stockholmsregionen. Även personinriktade tjänster, vård och omsorgstjänster samt investeringsvaruindustri var kraftigt överrepresenterade i Stockholmsregionen.

Inom de flesta områden har koncentrationen till Stockholmsregionen försvagats sedan 1950. Detta innebar att tillväxten inom dessa varit högre i övriga delar av landet än i Stockholmsregionen. Ett utslag av detta är den avindustrialisering som kännetecknat utvecklingen i Stockholmsregionen sedan 1960-talet. Med avindustrialiseringen har bl a följt att regionen förlorat sin numerärt starka ställning inom investeringsvaruindustrin. Utbyggnaden av den högre utbildningen och högskoleforskningen utanför Stockholmsregionen har på motsvarande sätt inneburit att Stockholmsregionen har förlorat sin särpräglade ställning inom detta område. Endast inom företagsinriktade tjänster samt inom kommunikationsområdet har Stockholmsregionen en relativt sett lika stark ställning idag som 1950.

Stockholmsregionen har sålunda en näringsstruktur som är anpassad till en fortsatt omvandling av det svenska samhället mot ett informations- och kunskapssamhälle. En sådan utveckling förväntas medföra en fortsatt tillväxt inom företagsinriktade tjänster samt inom kommunikationsområdet. Dessa två områden svarade 1985 för 27 procent av sysselsättningen i Stockholmsregionen, en siffra som kan jämföras med 18 procent i riket. En fortsatt tillväxt inom detta område skulle därför få en i absoluta termer stor betydelse i regionen.

Det framtida nationella utvecklingsmönster som skisserades i kapitel 1 antyder att en sådan utveckling är sannolik. Därmed skapas det förutsättningar för att en expansiv företagsinriktad tjänstesektor och kommunikationssektor kan säkra en fortsatt expansion på kort sikt i Stockholmsregionen. På lång sikt är bilden oklarare. Tillväxten inom den företagsinriktade tjänsteverksamheten är till stor del ett utslag av att ny teknik tillförs i Sverige via Stockholm (Johansson B och Strömquist U 1986). Denna verksamhets snabba tillväxt under 1970- och 1980-talen kan därför ses som ett uttryck för att svenskt näringsliv i en första omgång misslyckats inom informationsteknologiområdet. Resultatet har blivit, att dessa produkter införs till Sverige via svenska importörer eller dotterbolag till utländska tillverkare lokaliserade i Stockholmsregionen. Den snabba utvecklingen inom informationsteknologiområdet har skapat förutsättningar för en snabb tillväxt av denna typ av verksamheter i regionen. Två förhållanden talar emellertid för att expansionen på sikt kommer att avta.

För det första kommer dessa företags intresse för att etablera verksamhet utanför Stockholmsregionen att öka i takt med att deras

försäljningsvolym ökar. Under 1990-talet är det därför sannolikt att många av de företag som etablerade sig i Stockholmsregionen under 1970- och 1980-talen kommer att etablera verksamhet i centra som Göteborg, Malmö, Jönköping, Norrköping, Linköping, Västerås, Sundsvall, Umeå och Luleå. Därmed kommer deras tillväxt i Stockholmsregionen att mattas.

För det andra kan det förväntas att informationsteknologiområdet på sikt kommer att mogna teknologiskt. Detta innebär att nyskapningen inom området minskar i omfattning. Flödet av nya produkter reduceras, samtidigt som FoU-insatserna koncentreras på att förbättra befintliga produkter. En sådan utveckling kommer att bidra till att sänka tillväxttakten inom importverksamheten i Stockholmsregionen. Den snabba expansionen inom denna verksamhet har bl a återspeglat en fortgående utvidgning av produktsortiment. När teknologin mognar kommer utvidgningen av sortimentet att ske långsammare, vilket innebär att importverksamheten kommer att växa långsammare.

Ovanstående diskussion har kretsat kring informationsteknologin och importen av produkter som bygger på denna teknologi. En möjlighet är att en fortsatt snabb expansion inom företagsinriktade tjänster möjliggörs genom en snabb teknologisk utveckling inom ett annat grundläggande teknologiområde - exempelvis bioteknologi. Det är sannolikt att något sådant kommer att inträffa. Hur detta kommer att påverka Stockholms utveckling bestäms av två faktorer.

För det första påverkas utvecklingen av hur svensk industri lyckas inom detta område. Ju framgångsrikare svenskt näringsliv är, när det gäller att industriellt utnyttja bioteknologins kommersiella möjligheter desto mindre betydelsefull blir importfunktionen. För det andra kommer det att ta mycket lång tid innan den bioteknologiska industrin får en sådan omfattning, att den kan kompensera för en stagnation inom informationsteknologiområdet. Medan det är möjligt att importfunktionens växtkraft avtar redan under andra hälften av 1990-talet är det osannolikt att bioteknologin ger upphov till något påtaglig expansion på denna sidan sekelskiftet.

En reducerad tillväxttakt inom den företagsinriktade tjänsteverksamheten, baserad på en stagnerande importaktivitet, kommer i första hand att drabba Arlandakorridoren och Stockholm. En eventuell framtida växande importverksamhet baserad på bioteknologi skulle på

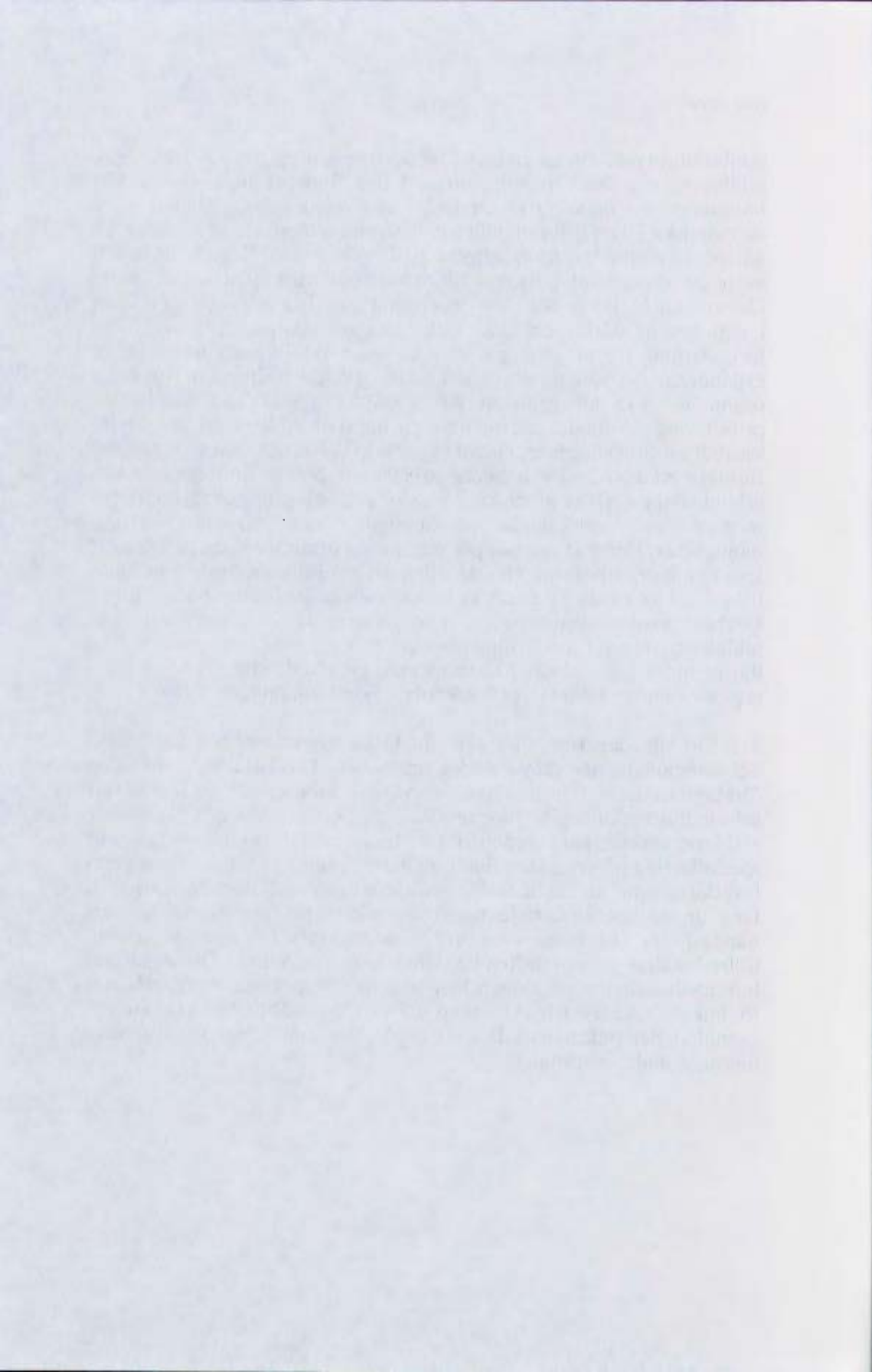
motsvarande sätt i första hand stimulera utvecklingen i dessa delar av Stockholmsregionen. Skulle däremot svensk industri bli framgångsrikare inom bioteknologiområdet, än vad som varit fallet inom informations-teknologin, är det möjligt att detta kommer att gynna Södertörn. Dagens bioteknologiska forskning i anslutning till Huddinge sjukhus måste i så fall ha tjänat som en viktig grogrund för den svenska industrin på området. En försvagad tillväxt i Stockholmsregionens importverksamhet skulle på detta sätt på lång sikt kunna bidra till ökad balans mellan regionens norra och södra delar. Ifall denna förbättrade balans är önskvärd och fördelaktig för regionen är däremot en annan fråga.

I föreställningen att det svenska samhället utvecklas mot en informations- och kunskapssamhälle ligger också en övertygelse om, att den utvecklingsintensiva delen av industrin förväntas expandera. En sådan utveckling kan förväntas skapa tillväxt i Stockholmsregionen. Visserligen har Stockholmsregionen avindustrialiserats sedan 1960-talet. Andelen sysselsatta inom tillverkningsindustrin uppgick 1985 till drygt hälften av riksgenomsnittet. Stockholmsregionen har sålunda en förhållandevis liten industrisektor. Utvecklingsintensiva industrier som läkemedels-industri, instrumentindustri, elektroindustri och maskinindustri är emellertid överrepresenterade i Stockholmsregionen. 61 procent av alla anställda inom svensk läkemedelsindustri fanns 1985 i Stockholms-regionen. På motsvarande sätt fanns 36 respektive 28 procent av de sysselsatta inom instrumentindustrin respektive elektroindustrin också i Stockholmsregionen. Stockholmsregionen är med andra ord specialiserad inom de utvecklingsintensiva branscherna (Ohlsson L och Vinell L 1987). En fortsatt expansion inom dessa branscher kan därför medföra en fortgående sysselsättningsökning inom industrin i regionen. En sådan utveckling kommer inte att gynna Stockholm och Arlanda-korridoren lika ensidigt som den växande importverksamheten har gjort. En bred expansion inom den utvecklingsintensiva industriproduktionen kan därför också bidra till en ökad inomregional balans.

Ovanstående utvecklingsmönster innebär att Stockholmsregionens specialisering på utvecklingsintensiva verksamheter fortsätter. Efterfrågan på välutbildad arbetskraft förväntas öka. Redan idag är andelen av arbetskraften med minst treårig högskoleutbildning 50 procent högre i Stockholmsregionen än i riket. Inom tillverkningsindustrin är motsvarande relation 100 procent och inom företagsinriktade tjänster är den 40 procent. En ökad efterfrågan på högskoleutbildad arbetskraft

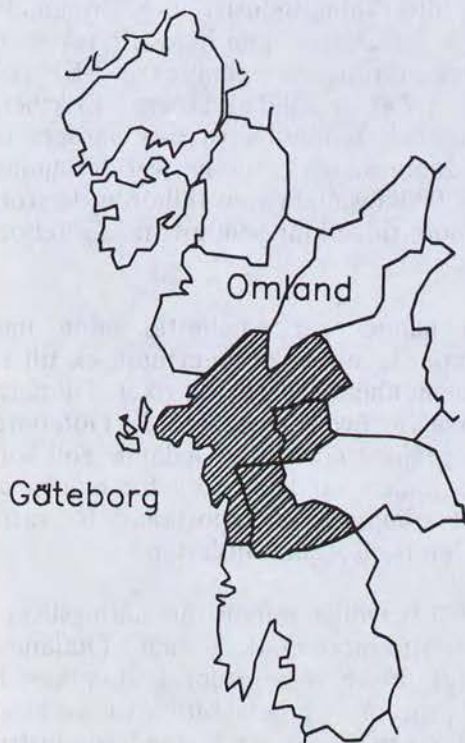
skall ställas i relation till en förhållandevis svag utbyggnad av den högre utbildningen i Stockholmsregionen. I dag finns exempelvis i Stockholmsregionen omkring en tredjedel av landets arbetstillfällen inom ekonomiska yrken och samhällsadministration, men endast omkring en sjättedel av utbildningskapaciteten på högskolenivå. Regionens behov av högskoleutbildad personal tillfredsställs därför genom inflyttning (Johansson M 1987). Sker det ingen utbyggnad av högskoleutbildning i regioner är därför en ökad inflyttning av utbildad arbetskraft en förutsättning för att näringslivet i regionen skall kunna fortsätta att expandera. En sådan utbyggnad av högskoleutbildningen förefaller osannolik. Vid utbyggnaden av högskolesystemet kan istället en prioritering av mindre universitet och högskolor förväntas ske. Detta innebär att Stockholmsregionens expansion delvis bestäms av regionens förmåga att attrahera välutbildad arbetskraft. Stockholmsregionen kan erbjuda denna typ av arbetskraft en stor och mångsidig arbetsmarknad med många stimulerande arbetsuppgifter och attraktiva karriärmöjligheter. Detta är egenskaper som lockar åtminstone de som önskar leva i en karriärlivsform. Om de väljer att realisera sin önskan bestäms till en del av möjligheten att få bostad och av kvaliteten på servicen - sjukhus, skolor, trafiksystem, barnomsorg, osv. - i regionen. Utbildningssystemets underdimensionering i Stockholmsregionen kan därför bidra till att brist på kvalificerad personal bromsar tillväxten i regionen under 1990-talet (Stockholms Handelskammare 1989).

Tre förhållanden förefaller sålunda få en avgörande roll för Stockholmsregionens utveckling under nittioåret. Tillväxttakten inom den företagsinriktade tjänstesektorn förväntas försvagas i takt med att informationsteknologin mognar och importföretag och konsulter etablerar verksamhet i medelstora städer i landet. Stockholmsregionens specialisering på utvecklingsintensiv industri innebär att det finns goda förutsättningar för att industrisysselsättningen skall fortsätta att öka. Den underdimensionerade högskoleutbildningen i regionen gör att näringslivets behov av kvalificerad arbetskraft till stor del måste tillfredsställas genom inflyttning från andra regioner. Detta gör att bostadssituationen i regionen kan komma att spela en avgörande roll för hur snabbt näringslivet kan expandera. Därmed blir bostadspolitikerna sannolikt det politikområde som avgör Stockholmsregionens utvecklingstakt under nittioåret.

4. GÖTEBORGSREGIONENS UTVECKLING

Göteborgsregionen omfattar i denna studie de tolv kommuner som utgjorde Göteborgs pendlingsområde 1970. Regionen omfattar 3 578 km² och hade vid utgången av 1987 en befolkning på 732 855 personer. Regionen har delats upp i två delregioner - Göteborg och Omlandet. I Göteborg ingår kommunerna Göteborg, Mölndal och Partille, vilka har bildat en integrerad bebyggelse under hela efterkrigstiden. Till Omlandet räknas kommunerna Härryda, Ale, Lerum, Kungälv, Kungsbacka, Öckerö, Tjörn, Orust och Stenungsund (jfr. figur 2).

Figur 2: Göteborgsregionens avgränsning.

Göteborgsregionens omvandling

År 1950 uppgick befolkningen i Göteborgsregionen till 507 000 personer. Koncentrationen till Göteborg var utpräglad. Endast 19 procent av befolkningen bodde i Omlandet. Kopplingen mellan Omlandet och Göteborg var svag. Endast 7 procent av befolkningen arbetade utanför sin hemkommun. Huvuddelen av denna pendling ägde rum mellan de tre kommunerna som utgör Göteborg.

Göteborg var 1950 en utpräglad industri och handelsstad. 44 procent av arbetskraften arbetade inom tillverkningsindustri och byggnadsverksamhet. Ungefär hälften av de sysselsatta inom industrin arbetade i metallindustrin. Inslaget av stora företag var påfallande. SKF och Götaverken var störst med ca 5 700 anställda vardera. Eriksberg sysselsatte 3 500 personer, Volvo och Lindholmens varv vardera ca 1 700 personer (Jonasson 1957). Inom övriga branscher var det endast Gamlestadens fabriker med ca 1 000 anställda som tillhörde de stora företagen. Andelen sysselsatta inom tillverkningsindustrin i Göteborg översteg något andelen i riket.

Göteborgs specialisering inom handel var emellertid ännu mer markerad. Andelen sysselsatta inom kommunikationer uppgick till 13 procent, en andel som låg 5 procentenheter högre än i riket. Till detta skall läggas att partihandeln också var överrepresenterad i Göteborg. Specialiseringen på handel återspeglade Göteborgs ledande roll som sjöfartsstad vid denna tidpunkt. Staden var hemvisten för många av landets största rederier, var en stor import- och exporthamn för varor samt ett nationellt centrum för den transoceana sjöfarten.

Näringslivet i Omlandet var 1950 betydligt mindre än näringslivet i Göteborg. Räknat i antalet sysselsatta motsvarade antalet i Omlandet endast 13 procent av Göteborgs. Fiske och jordbruk dominerade Omlandets näringsstruktur - 38 procent av arbetskraften var verksam inom primärnäringsarna. Till detta kan läggas att livsmedelsindustrin utgjorde den största branschen inom tillverkningsindustrin. Tillsammans sysselsatte primärnäringsarna och livsmedelsindustrin ungefär halva arbetskraften.

Utvecklingen sedan 1950 har medfört stora förändringar i Göteborgsregionen. För det första har befolkningen i regionen vuxit från 507 000 1950 till 717 000 personer 1985. Detta innebär att Göteborgsregionens

andel av landets befolkning ökade från 7.3 procent 1950 till 8.6 procent 1985. Denna befolkningsökning har till största delen skett i Omlandet. Sålunda ökade Omlandets befolkning med 116 000 personer (117 procent) samtidigt som Göteborgs befolkning ökade med endast 95 000 personer (23 procent).

För det andra har det skett en omfattande strukturomvandling i regionen. Antalet sysselsatta inom industrin i Göteborg har sålunda minskat med tio procent sedan 1950. Samtidigt har sysselsättningen ökat kraftigt inom tjänstesektorn. Ökningen har varit speciellt markant inom offentliga tjänster och företagsinriktade tjänster. Sysselsättningen inom den förstnämnda gruppen har ökat med 76 000 personer vilket motsvarar 328 procent. Ökningen inom gruppen företagsinriktade tjänster uppgick till 29 000 personer eller 177 procent. Resultatet har blivit att andelen av arbetskraften som är verksamma med tjänsteproduktion har stigit från 54 procent till 72 procent.

Omvandlingen från varuproduktion till tjänsteproduktion var ännu mer markerad i Omlandet. Medan 72 procent av arbetskraften 1950 var verksamma inom varuproduktion så var motsvarande andel endast 37 procent 1985. Denna radikala omvandling var i första hand ett resultat av att sysselsättningen inom primärnäringarna gick kraftigt tillbaka från 38 procent av de sysselsatta 1950 till 5 procent 1985.

Femtioalet - Omlandets expansion

Under femtioalet uppvisade Göteborgsregionen en förhållandevis stark befolkningstillväxt. Mellan 1950 och 1960 ökade befolkningen med 68 000 personer, vilket motsvarade en ökning på 13 procent. Befolkningstillväxten var ungefär dubbelt så hög som i riket, varför regionens andel av rikets befolkning steg från 7 procent till 8 procent. Samtidigt var emellertid Göteborgsregionens tillväxt 20 - 30 procent lägre än tillväxten i Stockholms- och Malmöregionen.

Sysselsättningen i regionen steg snabbare än befolkningen under 1950-talet. Den ökade efterfrågan på arbetskraft tillfredsställdes därför delvis genom att förvärvsintensiteten ökade bland kvinnorna. I Göteborgsregionen, liksom i de övriga två storstadsregionerna, översteg förvärvsintensiteten bland kvinnor riksgenomsnittet.

Göteborgsregionens utveckling under 1950-talet utmärktes av att centrum utvecklades svagare än i de övriga storstadsregionerna. Visserligen inträffade tre fjärdedelar av sysselsättningsökningen i Göteborgsregionen i Göteborg. Detta skall relateras till att 88 procent av arbetsplatserna i regionen 1950 återfanns i Göteborg. Medan sysselsättningen i Göteborg ökade med 16 procent, ökade sysselsättningen med 41 procent i Omlandet. I de övriga storstadsregionerna uppvisade Stockholm och Malmö den största sysselsättningstillväxten.

Under 1950-talet expanderade industrin i Göteborg snabbt. Sysselsättningen inom tillverkningsindustrin ökade med 21 procent, vilket innebar att 14 500 nya arbetsplatser tillkom inom industrin. År 1960 uppgick andelen sysselsatta inom industrin till nästan 40 procent. Tillväxten var ett resultat av verkstadsindustrins kraftiga expansion. Sysselsättningen inom Göteborgs verkstadsindustri ökade sålunda med 44 procent. Inom andra delar av tillverkningsindustrin minskade sysselsättningen. I början av 1950-talet hade Göteborg en betydande textil- och konfektionsindustri samt en förhållandevis stor livsmedelsindustri vilket innebar att staden kände av det växande omvandlingstryck som dessa näringar utsattes för.

År 1950 svarade konsumtionsvaruindustrin sålunda för 38 procent av sysselsättningen inom tillverkningsindustrin. Tio år senare hade andelen reducerats till 27 procent. Bakom denna nedgång ligger dels den kraftiga sysselsättningsökningen inom investeringsvaruindustrin och dels en märkbar sysselsättningsminskning inom konsumtionsvaruindustrin. Sysselsättningen inom den sistnämnda industrin minskade sålunda med 12 procent. Trots tillbakagången inom konsumtionsvaruindustrin så klarade Göteborgs konsumtionsvaruindustri sig bättre än rikets. Sysselsättningen i rikets konsumtionsvaruindustri sjönk sålunda med 16 procent under femtiotalet, medan tillbakagången i Stockholms konsumtionsvaruindustri minskade med 18 procent.

Verkstadsindustrins expansion under 1950-talet medförde att denna industri allt mer kom att dominera Göteborgs industristruktur. Medan investeringsvaruindustrins andel av industrisysselsättningen 1950 uppgick till 46 procent så var andelen 1960 55 procent. Denna ökning återspeglade i första hand tillväxten inom transportmedelsindustrin. År 1960 arbetade ungefär 23 000 personer inom varvs- och bilindustrin, ett antal som var obetydligt mindre än antalet sysselsatta inom kommunikationssektorn.

Befolkningsökningen och den kraftiga utbyggnaden av verkstadsindustrin i Göteborg bidrog till en ökad aktivitet inom byggnadssektorn. Sysselsättningen inom byggnadsverksamhet ökade med 3 600 personer, vilket motsvarade 22 procent. Andelen sysselsatta inom tillverkningsindustri och byggnadsverksamheten ökade därför under 1950-talet så att den 1960 uppgick till 47 procent.

Den stora sysselsättningsökningen i Omlandet möjliggjordes av att alla typer av verksamhet ökade sin sysselsättning under 1950-talet. Industri-sysselsättningen ökade med 3 500 personer, byggnadsverksamhet med 2 000 personer, privata tjänster med 2 200 personer, offentliga tjänster med 1 500 personer samt primärnäringarna med 700 personer. Expansionen i omlandet var sålunda en expansion på bred front som inte var kopplad till Göteborgs tillväxt. Omlandet hade ännu inte omvandlats till region där folk bodde och pendlade in till arbeten i Göteborg.

Vid ingången till 1960-talet hade Omlandet fortfarande en produktionsstruktur som var typisk för landsbygden. Nästan 30 procent av de sysselsatta arbetade inom primärnäringarna, en andel som var dubbelt så hög som i riket. Lika många var verksamma inom tillverkningsindustrin, där konsumtionsvaruindustrin stod för 41 procent av sysselsättningen. Omlandet var underförsörjt på tjänster. Endast 31 procent av arbetskraften var verksamma inom tjänstesektorn, en andel som kan jämföras med 41 procent i riket. Särskilt den offentliga tjänstesektorn var svagt utvecklad.

Sextiotalet - Göteborg som expansivt centrum

Göteborgsregionens befolkning fortsatte att öka under 1960-talet. År 1970 uppgick befolkningen 574 000 personer, vilket innebar att befolkningen ökade med 13 procent under 1960-talet.

Under sextiotalet började Omlandet på allvar att integreras med Göteborg, något som tog sig uttryck i att 40 procent av regionens befolkningsökning skedde i Omlandet, samtidigt som endast 17 procent av sysselsättningsökningen skedde där. Medan befolkningen i Omlandet ökade med 40 000 personer så ökade sysselsättningen endast med 8 400 personer. Pendlingen från Omlandet till Göteborg ökade därför påtagligt under 1960-talet.

Mot bakgrund av ovanstående är det inte förvånande att byggnadsverksamheten var den mest expansiva verksamheten i Omlandet under 1960-talet. En stor befolkningsökning förutsatte ett omfattande bostadsbyggande. Resultatet blev att sysselsättningen inom byggnadsverksamheten ökade med 2 800 personer. Den ökade befolkningen innebar samtidigt att efterfrågan på privata personinriktade tjänster och offentliga tjänster ökade. Sysselsättningen inom dessa båda områden ökade också med 1 900 respektive 5 000 personer. Den stora ökningen inom den offentliga sektorn - 166 procent - var inte enbart ett uttryck för den stora befolkningsökningen. Tillväxten återspeglade samtidigt den stora utbyggnad av den offentliga sektorn som skedde i Sverige under 1960-talet.

Sysselsättningen inom tjänstesektorn uppgick totalt till 8 000 personer under 1960-talet. Till detta kom att sysselsättningen inom industri och byggnadsverksamhet ökade med tillsammans 5 000 personer. Inom tillverkningsindustrin var det två branscher som svarade för hela sysselsättningsökningen. Inom den kemiska industrin och metallvaruindustrin ökade sålunda sysselsättningen med tillsammans 2 100 personer. Expansionen inom den kemiska industrin var i huvudsak ett resultat av den petrokemiska industrins utveckling i Stenungsund.

Orsaken till att sysselsättningen, trots ökningen inom såväl industri som tjänstesektorn, inte ökade mer berodde på att sysselsättningen nästan halverades inom primärnäringarna. Det innebar att 4 500 arbetsplatser i Omlandet försvann. Under 1960-talet inleddes omvandlingen av Omlandet från en region som präglades av primärnäringar och livsmedelsindustri till en region präglad av en stor tjänstesektor.

Med en sysselsättningsökning på 18 procent i Göteborg under 1960-talet var ökningstakten något större än under 1950-talet. Detta var ett resultat av tjänstesektorns snabba expansion. Sysselsättningen inom den offentliga sektorn ökade med 86 procent, vilket innebar att 25 000 nya arbetsplatser skapades. Antalet anställda inom vård och omsorg ökade med 118 procent, inom utbildning med 88 procent samt inom offentlig förvaltning med 44 procent. Sysselsättningsökningen inom den offentliga tjänstesektorn i Göteborg låg i överkant av riksgenomsnittet. Förekomsten av ett universitet samt ett universitetssjukhus var huvudförklaringen till detta. Den snabba sysselsättningsökningen inom den offentliga sektorn innebar att denna sektors andel av sysselsättningen ökade från 13.7 procent till 21.5 procent mellan 1960 och 1970.

Inom den privata tjänstesektorn ökade sysselsättningen med 19 000 personer, vilket motsvarade en ökningstakt på 23 procent. Ökningstakten var betydligt lägre än i Malmö men något högre än i Stockholm. Den största sysselsättningsökningen inträffade i företagsinriktade tjänster, vars sysselsättning ökade med 13 000 personer. Detta motsvarade en ökning på 59 procent, en tillväxttakt som var obetydligt högre än motsvarande tillväxttakt i Stockholm. Den höga tillväxttakten inom företagsinriktade tjänster innebar att andelen personer som var verksamma inom detta område ökade från 9.8 procent 1960 till 13.6 procent 1970. Göteborgs andel 1970 motsvarade därmed Stockholms andel tio år tidigare.

Medan antalet sysselsatta inom tjänstesektorn i Göteborg ökade med 44 000 personer så minskade sysselsättningen inom de varuproducerade näringarna med 5 000. Huvudorsaken till denna minskning var att sysselsättningen inom industrin reducerades med 16 procent eller 13 000 personer. Denna minskning följde det nationella utvecklingsmönstret, även om minskningen i Göteborg - liksom i Stockholm och Malmö - gick snabbare än i riket. Det mest anmärkningsvärda är att Göteborgs industri utvecklades betydligt bättre än industrin i Stockholm och Malmö.

Ett företag var orsaken till den förhållandevis gynnsamma utvecklingen i Göteborg. Volvo ökade antalet anställda med 3 500 personer, vilket motsvarade en ökning på 36 procent. Till detta skall läggas sysselsättningsökningen hos Volvos underleverantörer i Göteborg. I början av sextiotalet hade Volvo knappt 300 underleverantörer där (Törnqvist 1986). Expansionen var ett uttryck för att Volvo under 1960-talet var på väg att etablera sig som ett internationellt bilföretag. Sysselsättningsökningen i Volvo innebar att år 1970 var sysselsättningen i Volvo lika stor som i de tre storvarven - Eriksberg, Lindholmen och Götaverken - i Göteborg.

Under 1960-talet förblev sysselsättningen inom varvsindustrin konstant. Att sysselsättningen inom varvsindustrin inte ökade kan förvåna med tanke på den gynnsamma internationella konjunktur som varvsindustrin arbetade under. Sålunda fördubblades efterfrågan på fartyg i världen under 1960-talet. För svensk varvsindustri manifesterade sig denna internationella högkonjunktur i att storleken på orderböckerna tredubblades (Kuuse 1983). Då Göteborg var centrum för landets varvsindustri borde denna utveckling bidragit till en betydande

sysselsättningsökning inom varvsindustrin. Att så inte skedde berodde på två förhållanden.

För det första tvingade den ökade konkurrensen från japanska varv fram omfattande rationaliseringar för att reducera kostnadsnivån vid svenska varv. De svenska storvarven satsade särskilt på tillverkning av stora tank- och lastfartyg i långa serier för att uppnå lägre kostnader per fartyg. Götaverkens nybyggda Arendalsfabrik utformades speciellt för produktion i långa serier. För det andra satsade varven under 1960-talet på att i ökad utsträckning utnyttja underleverantörer. Genom att överföra arbetsmoment från varven till underleverantörer kunde varven hantera den brist på arbetskraft som rådde i Göteborg under 1960-talet. Varvens strategi, att i ökad utsträckning utnyttja underleverantörer, innebar att den sysselsättningsökning som den stigande efterfrågan på fartyg gav upphov till inträffade i andra branscher än varvsindustrin. Detta innebar också att en betydande del av sysselsättningsökningen inom detta produktionsområde skedde utanför Göteborg.

Sysselsättningsökningen inom bilindustrin var inte tillräcklig för att kompenseras för halveringen av sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin. Minskningen var i första hand ett utslag av att textil- och konfektionsindustrin utsattes för en hård internationell konkurrens. Antalet sysselsatta inom textil- och konfektionsindustrin i Göteborg minskade från 13 700 personer 1960 till 5 700 personer 1970. Till detta kom att sysselsättningen inom livsmedelsindustrin minskade med 2 500 personer.

Industrins utveckling i Göteborg under 1960-talet innebar att exportberoendet ökade och därmed också sårbarheten. Expansionen skedde inom den exportinriktade bilindustrin, medan sysselsättningsminskningen i första hand inträffade inom den hemmamarknadsinriktade konsumtionsvaruindustrin.

Sjuttioalet - Omlandets expansion

Under 1970-talet ökade befolkningen i Göteborgsregionen med 32 000 personer, vilket motsvarade en ökning på fem procent. Befolkningstillväxten bromsades sålunda upp under sjuttioalet. Trots detta ökade sysselsättningen i regionen endast obetydligt mindre än under 1960-talet - 13 procent jämfört med 19 procent. Sysselsättningen ökade således mer än befolkningen.

Precis som i Stockholmsregionen möjliggjordes detta av att förvärvsintensiteten bland kvinnor ökade. Bara inom vård och omsorg ökade sålunda antalet sysselsatta kvinnor med 23 000, vilket motsvarade en ökning på nästan 85 procent. Totalt ökade sysselsättningen inom vård och omsorgssektorn med 27 000 personer, vilket innebar att vårdsektorn svarade för nästan 70 procent av sysselsättningsökningen i Göteborgsregionen. Även inom utbildning skedde det en omfattande sysselsättningsökning.

Inom den privata sektorn var det endast företagsinriktade tjänster samt kommunikationsområdet som uppvisade ökad sysselsättning. Sysselsättningen i den förstnämnda typen av tjänsteproduktion ökade med 9 400 personer. Detta innebar att tillväxttakten halverades jämfört med 1960-talet.

Utmärkande för Göteborgsregionens utveckling under 1970-talet var expansionen i Omlandet. Befolkningen i Omlandet ökade med 55 000 personer eller 38 procent, samtidigt som sysselsättningen ökade med 17 000 personer eller 39 procent. Befolkningstillväxten i Omlandet var sålunda lika stor under 1970-talet som under 1960-talet. Denna befolkningstillväxt var en viktig orsak till sysselsättningsökningen i denna del av Göteborgsregionen. Huvuddelen av sysselsättningsökningen skedde nämligen inom tjänstesektorn, d.v.s. inom verksamheter som betjänar den lokala befolkningen. Befolkningsökningen innebar att marknaden för sådana tjänster ökade. Sysselsättningen inom den privata tjänstesektorn ökade således med 6 400 personer, medan ökningen inom den offentliga tjänstesektorn uppgick till nästan 10 000 personer. Totalt svarade tjänstesektorn för nästan hela sysselsättningsökningen i Omlandet, 94 procent av ökningen kan hänföras till tjänstesektorns expansion.

Inom varuproducerade verksamheter ökade samtidigt sysselsättningen med 1 100 personer i Omlandet. Ökningen var ett resultat av att sysselsättningen inom industrin ökade med 2 300 personer. Den kemiska industrin, maskinindustrin och transportmedelsindustrin uppvisade den största ökningen. 1970-talet innebar sålunda en fortsatt expansion på bred front i Omlandet. Utvecklingen i Omlandet påverkades endast indirekt av det internationella ekonomiska bakslaget i mitten av 1970-talet.

I detta avseende var situationen radikalt annorlunda i Göteborg. Industrins stora utlandsberoende i Göteborg innebar att den drabbades hårt av den försvagade internationella ekonomiska utvecklingen. Sålunda minskade sysselsättningen inom industrin med 9 100 personer.

Situationen för varvsindustrin förändrades radikalt i samband med oljekrisen 1974. Stigande oljepriser och försvagad ekonomisk tillväxt innebar att efterfrågan på tanktonnage sjönk kraftigt. Andelen tanktonnage som låg upplagt ökade raskt, samtidigt som redarna inte längre upplevde behov av nytt tonnage. För svensk varvsindustri, med sin specialisering på tanktonnage, innebar detta ett kraftigt bakslag. Under andra hälften av 1970-talet minskade produktionskapaciteten inom varvsindustrin trots att staten genom speciella industripolitiska åtgärder försökte stödja industrin. I Göteborg manifesterade sig varvsindustrins problem i att sysselsättningen vid varven minskade med 5 400 personer mellan 1975 och 1979. Två varv - Lindholmen och Eriksberg - avvecklades samtidigt som sysselsättningen i Götaverken reducerades.

Även textil- och konfektionsindustrin utsattes för omfattande nedläggningar. Företag som Gamlestaden (700 kollektivanställda), Gårda (400), Göteborgs Kamgarn (300), Wettergrens (158), Pingvin (150) och Bokaj (130) försvann. Trots detta blev resultatet att sysselsättningen inom textil- och konfektionsindustrin i Göteborg bara minskade med 2 900 personer under 1970-talet, vilket endast var en tredjedel av minskningen under 1960-talet.

Expansionen inom industrin var koncentrerad till ett fåtal branscher. Tillväxten inom bilindustrin fortsatte. Under 1970-talet ökade sysselsättningen med 5 800 personer. Volvo var 1980 den i särklass största industrin i Göteborg med 20 000 anställda, vilket var nästan fem gånger så många som antalet anställda vid SKF. För övrigt var tillväxten koncentrerad till ett antal små branscher. Sysselsättningen inom den elektro-tekniska industrin ökade med 43 procent, inom metallvaruindustrin med 25 procent och inom instrumentvaruindustrin med 20 procent. Expansionen i dessa branscher var emellertid mätt i absoluta tal liten i jämförelse med sysselsättningsminskningen inom varvsindustri, tekoindustri och maskinindustri.

Sysselsättningsnedgången inom industri och byggnadsverksamhet kompenserades mer än väl av en sysselsättningsökning inom tjänste-

sektorn. Ökningen var speciellt stor inom den offentliga sektorn. Inom vård- och omsorgssektorn ökade sysselsättningen med över 21 000 personer eller 78 procent. Inom utbildningssystemet ökade sysselsättningen med 6 500 personer eller 46 procent. Enbart sysselsättningsökningen inom omsorgs- och utbildningssektorn var sålunda ungefär tre gånger så stor som minskningen inom tillverkningsindustrin.

Inom den privata tjänstesektorn fortsatte tillväxten inom de företagsinriktade tjänsterna. Visserligen var ökningen endast omkring hälften så stor som under sextioalet, men ökningen uppgick trots detta till nästan 7 000 personer. Även inom kommunikationssektorn ökade sysselsättningen, medan den minskade med drygt 2 000 personer inom personinriktade tjänster. En effekt av sysselsättningsökningen inom tjänstesektorn var att de tjänsteproducerande näringarna ökade sin andel av sysselsättningen från 61 procent till 69 procent mellan 1970 och 1980 därmed var andelen sysselsatta inom tjänstesektorn nio procentenheter lägre än i Stockholm.

Totalt ökade sysselsättningen i Göteborg med 22 000 personer under sjuttioalet. Torts detta minskade befolkningen med 23 000 personer. Minskningen var en konsekvens av att Göteborg redovisade ett utflyttningsnetto i förhållande till Omlandet.

Åttiotalet - förnyad expansion i Göteborg

Första hälften av 1980-talet innebar en förnyad tillväxt i Göteborgsregionen. Under de första fem åren av årtiondet ökade sysselsättningen i regionen med 35 000 personer. Denna ökning på 10 procent var obetydligt mindre än tillväxten i Stockholmsregionen men större än motsvarande ökning i riket. Sysselsättningsökningen under första hälften av åttiotalet var sålunda endast obetydligt mindre än ökningen under hela sjuttioalet.

Den förnyade tillväxten i Göteborgsregionen var en följd av en förnyad expansion i Göteborg. Under åttiotalets första hälft ökade sålunda sysselsättningen i Göteborg mer än under hela sjuttioalet. Denna ökning var i huvudsak ett resultat av att sjuttioalets industriella tillbakagång avlöstes av en industriell expansion. Den internationella konjunkturuppgång som inleddes 1982 innebar en dramatisk förbättring av Göteborgsindustrins expansionsmöjligheter. De stora exportföretagen gick åter in i en period präglad av stark expansion. Expansionen

underlättades av att företag som Volvo, SKF och ESAB under slutet av sjuttioalet genomgick en omfattande förnyelse med avseende på produkter, affärsstrategi samt organisationsstruktur (Göteborgs kommunstyrelse 1988).

Utvecklingen inom den privata tjänstesektorn uppvisade inte motsvarande ökning i tillväxttakten. Sysselsättningen fortsatte sålunda att minska inom de personinriktade privata tjänsterna. Sysselsättningsminskningen på 1 400 personer var i huvudsak ett resultat av en minskad sysselsättning inom varuhandel. Sysselsättningen inom de företagsinriktade tjänsterna ökade med 3 300 personer vilket innebar en något lägre ökningstakt än under 1970-talet. I detta avseende skiljde sig sålunda Göteborgs utveckling radikalt från Stockholm (jfr Murro och Antoni 1986). Som tidigare påpekats var den ökade tillväxttakten inom den företagsinriktade tjänstesektorn en av huvuddrivkrafterna bakom den ökade sysselsättningstillväxten i Stockholm under 1980-talet. I Göteborgs fall bidrog en försvagning i tillväxten inom denna del av tjänstesektorn i stället till att dämpa tillväxten i regionen.

Under första hälften av 1980-talet sjönk tillväxttakten markant inom den offentliga sektorn. Trots detta svarade denna sektor för det i särklass största tillskottet av nya arbetsplatser i Göteborg. Den svarade för mer än hälften av sysselsättningsökningen. Det innebar att nästan en tredjedel av arbetskraften arbetade inom den offentliga sektorn, medan endast 20 procent arbetade inom industrin.

Trots den förnyade tillväxten i Göteborg fortsatte befolkningen att minska där fram till 1985. Efter denna tidpunkt har emellertid befolkningsutvecklingen vänt. Befolkningstillväxten i Göteborg har emellertid begränsats av att ett lågt bostadsbyggande medfört en påtaglig bostadsbrist.

Under första hälften av åttiotalet fortsatte befolkningen att växa i Omlandet, även om tillväxttakten avtog något. Under denna femårsperiod ökade sålunda befolkningen med 13 000 personer, samtidigt som sysselsättningen ökade med 10 000 personer eller 17 procent. För Omlandets vidkommande har sålunda utvecklingen under 1980-talet kännetecknats av att befolkningsökningen möjliggjorts av ökad produktion inom den egna regionen. Under 1960- och 1970-talet återspeglade befolkningstillväxten i Omlandet i huvudsak befolkningens prioriteringar beträffande val av bostadsort. Befolkningsökningen förutsatte därför en sysselsättningstillväxt i Göteborg.

Den snabba sysselsättningsökningen i Omlandet under första hälften av 1980-talet var ett resultat av att alla typer av verksamheter, utom primärnäringsarna, ökade sin sysselsättning. Inom primärnäringsarna minskade sysselsättningen med 16 procent, men då primärnäringsarna 1980 endast sysselsatte 1.6 procent av arbetskraften innebar denna procentuellt stora nedgång endast att något över 700 arbetsplatser försvann. Minskningen inom primärnäringsarna kompenseras mer än väl av sysselsättningsökningen inom industrin. Inom industrin var det i första hand verkstadsindustrin som var expansiv. Sålunda ökade sysselsättningen inom denna med nästan 1 000 personer eller 18 procent. Den snabbaste tillväxttakten uppvisade emellertid de företagsinriktade tjänsterna. Sysselsättningen inom dessa ökade med 35 procent, vilket dock var något lägre än tillväxttakten under sjuttioalet. Tillväxten under 1980-talet återspeglade i första hand en stor tillväxt i produktionsinriktad partihandel. Den snabba tillväxten i företagsinriktade tjänster sedan 1960-talet har inneburit att denna sektors andel av sysselsättningen i Omlandet ökat från 1.8 procent 1960 till 8.0 procent 1985. Under samma period har motsvarande andel för riket ökat från 5.0 procent till 10.3 procent.

Den största sysselsättningsökningen i Omlandet skedde - liksom i Göteborg - inom den offentliga sektorn, där sysselsättningen ökade med 4 300 personer. Det innebar att antalet sysselsatta inom den offentliga sektorn i Omlandet 1985 var nästan lika stort som det totala antalet sysselsatta i denna del av Göteborgsregionen år 1950. Under denna trettiofemårsperiod ökade det totala antalet sysselsatta i Omlandet med 200 procent, en ökning som var mer än tre gånger så stor som ökningen i Göteborg. Detta innebar att Omlandets andel av Göteborgsregionen ökade från 12 procent till 19 procent. Göteborg var sålunda fortfarande mer dominerande 1985 i Göteborgsregionen än vad Stockholm var i Stockholmsregionen. Detta var en konsekvens av att sysselsättningen i Göteborg vuxit 50 procent mer än sysselsättningen i Stockholm, samtidigt som sysselsättningen i Arlandakorridoren och Södertörn växte snabbare än i Omlandet. Sålunda var antalet sysselsatta i Arlandakorridoren och i Omlandet lika stort 1950. År 1985 uppgick antalet sysselsatta i Omlandet endast till 60 procent av antalet i Arlandakorridoren. Då sysselsättningen i Göteborgs- och Stockholmsregionen vuxit lika mycket under den aktuella trettiofemårsperioden illustrerar ovanstående siffror en viktig skillnad i utvecklingsmönstret mellan de två regionerna. Stockholmsregionens expansion har i stor utsträckning yttrat sig i form av en gradvis geografisk utvidgning av regionen. I

Göteborgsregionen har däremot tillväxtkraften i Göteborg varit betydligt större än i Stockholm.

Nittiotalet - tillbakagång och industriell förnyelse

Göteborgsregionens utveckling under efterkrigstiden har återspeglat den internationella ekonomiska utvecklingen. Under 1950- och 1960-talens höga, stabila internationella ekonomiska tillväxt ökade sysselsättningen och befolkningen snabbt i regionen. Göteborgsregionens tillväxt översteg under dessa årtionden tillväxttakten i Stockholmsregionen. Skillnaden i utvecklingstakt återspeglar skillnader i industrins utveckling i de två regionerna. Medan antalet sysselsatta inom industrin i Göteborgsregionen ökade med 10 procent under dessa årtionden så minskade industrisysselsättningen med 11 procent i Stockholmsregionen. År 1970 svarade sålunda industrin i Göteborgsregionen för 27.3 procent av sysselsättningen, medan motsvarande andel i Stockholmsregionen var 18.9 procent.

Förändringen i den internationella ekonomiska situationen i mitten av 1970-talet drabbade i första hand industrin. För Göteborgsregionens vidkommande innebär förändringen att sysselsättningen inom industrin minskade. Med sin förhållandevis stora industrisektor drabbades Göteborgsregionen hårdare av det internationella ekonomiska bakslaget än Stockholmsregionen. Den långvariga internationella konjunkturuppgången under andra hälften av åttiotalet har på samma sätt inneburit en period av förnyad tillväxt i Göteborgsregionen.

Fortsätter 1980-talets förhållandevis höga internationella tillväxt kan Göteborgsregionen förväntas få uppleva en stark tillväxt också under 1990-talet. Mattas däremot tillväxten och den internationella ekonomin på nytt och återgår till sjuttiotalets utvecklingsmönster stagnerar regionen.

Takten i den internationella ekonomiska tillväxten är sålunda den enskilda faktor som har störst betydelse för utvecklingen i Göteborgsregionen. Denna faktor avgör om nittiotalet skall bli ett årtionde som kännetecknas av expansion eller tillbakagång. Hur stark expansionen respektive tillbakagången blir bestäms emellertid av konkurrensförmågan hos industrin i Göteborg.

Konkurrensförmågan är ett uttryck för hur enskilda företag förmår anpassa sig till förändringar i omgivningen. Ur en regions synpunkt är det därför önskvärt att industrin i regionen består av många storleksmässigt jämbördiga företag inom olika branscher. Med en sådan mångfald i strukturen reduceras risken för att en försvagad konkurrensförmåga hos ett företag eller en bransch skall få avgörande konsekvenser för den regionala utvecklingen. Göteborgs industristruktur kännetecknades under 1960-talet av en sådan mångfald. Det var detta som gjorde att regionen trots allt klarade av nedläggningen av två varv och fem stora textil- och konfektionsföretag under 1970-talet utan att industrisysselsättningen minskade med mer än 6 800 personer. Nedläggningarna av dessa företag kompenseras delvis av tillväxt inom andra företag vars konkurrensförmåga förbättrades.

I dag är situationen en annan. Medan de fem största företagen svarade för 29 procent av industrisysselsättningen 1960, uppgick motsvarande andel till 59 procent 1987. Denna utveckling speglar Volvos dominans i dagens industristruktur. Volvo hade 1988 fler anställda (25 000 personer) i Göteborg än vad de fem största företagen hade tillsammans år 1960, då SKF hade 6 500 anställda, Götaverken 5 900 anställda, Volvo 5 600 anställda, Eriksberg 4 400 anställda och Mölnlycke 1 850 anställda. Det innebär att Volvo 1987 ensam svarade för 38 procent av industrisysselsättningen i Göteborg. Inkluderas SAABs verksamhet i Göteborg finner man att 41 procent av de anställda inom industrin arbetade inom bilindustrin. Till detta skall läggas de anställda hos olika underleverantörer till bilindustrin.

Den svenska bilindustrins konkurrensförmåga får på detta sätt en avgörande roll för utvecklingen i Göteborg under nittiotalet. En kris inom bilindustrin skulle drabba Göteborgsregionen betydligt hårdare än varvskrisen under sjuttiotalet. Göteborg saknar idag stora expansiva företag som genom sin expansion skulle kunna kompensera en kraftig sysselsättningsminskning inom bilindustrin på motsvarande sätt som bilindustrins expansion under sjuttiotalet motverkade tillbakagången inom varvsindustrin. Visserligen har det vuxit fram ett betydande antal företag som är specialiserade mot produktions- och materialhanteringsutrustning. Företag som ACS, Adtec, Carrago, Autocad, NDC, VBB Process Automation, SPINE Robotics, SELCOM, HANDK OCH IMN tillverkar tekniskt avancerad produktionsutrustning med en stor marknadspotential. Dessa verksamheter är dock allt för små för att på något påtagligt sätt påverka utvecklingen i Göteborgsregionen under

nittioalet. Lyckas några av dem är det möjligt att dessa kan bidra till en expansiv utveckling i Göteborgsregionen under det första årtiondet av nästa sekel.

Skall Göteborgs industri bevara sin konkurrensförmåga och fortsätta expandera förutsätts en fortgående förnyelse. En sådan kan manifestera sig i framväxten av nya företag som tillverkar produkter för expanderande marknader. Framväxten av sådana nya företag skulle också bidra till att stimulera tillväxten inom företagsinriktade tjänster. Utbudet av sådana tjänster är i nuläget avsevärt mindre än utbudet i Stockholmsregionen. Något som bl a återspeglar att Volvos förmåga att stimulera framväxten av sådan tjänsteproduktion hittills har varit begränsad.

Möjligheterna att få till stånd en sådan industriell förnyelse beror på hur regionens resurser utnyttjas. Storföretagen i regionen - Volvo, SKF, Ericsson och SAAB - representerar en viktig resurs. De representerar miljöer i vilka nya produktidéer kan utvecklas och testas för att sedan kommersialiseras i nyetablerade företag. Volvo fungerade exempelvis som en sådan kuvös för ACS. Chalmers tekniska högskola och Institutet för Verkstadsteknisk forskning i Göteborg har spelat motsvarande roll i ett antal andra fall. Under 1970-talet etablerades det 28 nya företag i Göteborg som byggde på en teknisk idé som utvecklats vid Chalmers (McQueen o Wallmark 1982).

Uteblir den industriella förnyelsen kommer Göteborg på sikt att förlora sin position som industriellt centrum och ledande exporthamn. I stället kommer regionen att omvandlas till ett regionalt centrum som förser Västsverige med företagstjänster, högre utbildning och avancerad sjukvård. Sannolikt kommer en sådan omvandling att inledningsvis manifestera sig i en stagnerande sysselsättning. Hur det långsiktiga utvecklingsmönstret kommer att se ut bestäms då av hur övriga delar av Västsverige som kommer att utvecklas.

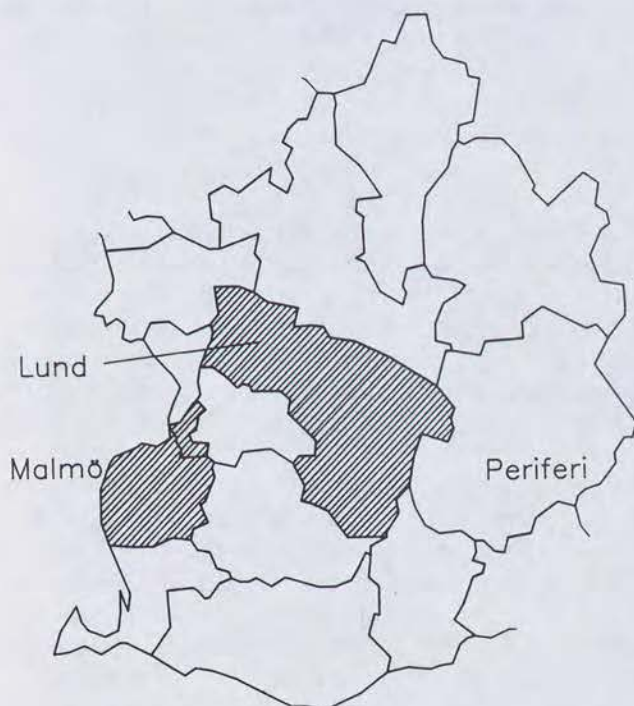
Göteborgsregionens utveckling under nittioalet bestäms i första hand av den internationella ekonomiska utvecklingen. Bilindustrins dominans gör att dess konkurrensförmåga får stor betydelse. En gynnsam internationell ekonomisk utveckling i kombination med att bilindustrin förmår bevara sin internationella konkurrensförmåga borgar för en fortsatt expansion i Göteborgsregionen. En svag internationell ut-

veckling i kombination med försvagad konkurrensförmåga inom bilindustrin kommer däremot att drabba Göteborg mycket hårt.

På längre sikt bestäms Göteborgsregionens utveckling av regionens förmåga att försvara sin position som ett industriellt centrum i riket. Ett framgångsrikt försvar av denna position förutsätter att en fortgående industriell förnyelse - som manifesterar sig i form av ett omfattande nyföretagande - kommer till stånd.

5. MALMÖREGIONENS UTVECKLING

Malmöregionen omfattar i detta sammanhang fjorton kommuner, vilka täcker en yta på 3 450 km² (se figur 3) vilka tillsammans utgör en lokal arbetsmarknad. Regionen hade i slutet av 1987 en befolkning på 545 834 personer. Ett karakteristiskt drag i regionen är att den har två centra, Malmö, vilket i detta fall omfattar Malmö och Burlövs kommuner samt Lund. Avståndet mellan dessa uppgår endast till 13 km, men trots detta korta avstånd så har det inte funnits några tendenser till att dessa två centra skall växa samman. Studeras bebyggelsemönstrets utveckling får man närmast ett intryck av att Malmö och Lund repellerar varandra. Malmöns bebyggelse har expanderat åt söder och sydost, medan Lunds tillväxt i huvudsak skett i norr och väster. Malmöregionens periferi omfattar kommunerna Kävlinge, Eslöv, Höör, Hörby, Sjöbo, Skurup, Trelleborg, Svedala, Vellinge, Staffanstorps och Lomma.

Figur 3: Malmöregionens avgränsning.

Från stor stad till storstadsregion

Vid det andra världskrigets slut dominerades Malmöregionen av Malmö. Av regionens befolkning på 367 500 år 1950 bodde mer än hälften i Malmö. I samtidens beskrivningar av regionen talas det inget om Malmöregionen. All uppmärksamhet riktades i stället mot Malmö, rikets tredje största stad. Regionen bestod vid denna tidpunkt av tre separata delar med sin egen särprägel och med liten interaktion mellan dem. Dåliga kollektiva kommunikationsmedel i kombination med ett litet bestånd av privatbilar gjorde att möjligheterna till arbetspendling mellan de olika delarna av Malmöregionen var små.

Malmö var vid denna tidpunkt en utpräglad industri- och arbetarstad. Nästan hälften - 48 procent - av de sysselsatta återfanns vid denna tidpunkt inom tillverkningsindustri och byggnadsverksamhet. Konsumtionsvaruindustrin - textil - och konfektionsindustri, livsmedelsindustri, skoindustri m m - dominerade inom industrin. 46 procent av de som var sysselsatta inom tillverkningsindustrin arbetade inom konsumtionsvaruindustrin. Bland de sju företag som hade mer än 500 anställda tillverkade fem konsumtionsvaror. Det största företaget i Malmö vid denna tidpunkt var Kockums Mekaniska Verkstad med över 1 000 anställda.

Lund präglades vid denna tidpunkt av en stor offentlig sektor. Var fjärde sysselsatt återfanns inom den offentliga sektorn. I riket var motsvarande andel ungefär var tionde. Den stora offentliga sektorn i Lund återspeglade stadens karaktär av lärdomsstad. Antalet sysselsatta inom utbildning och sjukvård uppgick till ca 4 500 vilket motsvarade 20 procent av antalet sysselsatta i kommunen. Motsvarande andel för riket uppgick till 7 procent.

Malmöregionens periferi var en utpräglad lantbruksregion. 36 procent av de sysselsatta var verksamma inom primärnäringen. Till detta skall läggas att 15 procent av arbetskraften var verksamma inom konsumtionsvaruindustrin, varav huvuddelen återfanns inom livsmedelsindustrin. År 1950 var sålunda ungefär hälften av de sysselsatta verksamma inom jordbruk och livsmedelsindustri. Ungefär en tredjedel av Malmöregionens befolkning levde 1950 i regionens periferi.

I dag har Malmöregionen en helt annan karaktär. Under perioden 1950 - 1985 växte befolkningen i regionen med 45 procent från 368 000

till 535 000. Denna tillväxt innebar att Malmöregionens andel av rikets befolkning ökade från 5,3 procent 1950 till 6,4 procent 1985. Parallellt med denna befolkningsökning har det skett en betydande intern omvandling i regionen. Malmö är inte längre dominerande ur befolkningssynpunkt. Dess andel av regionens befolkning har sjunkit till 45 procent, samtidigt som periferins andel stigit till nästan 40 procent. Förbättrade kommunikationer har resulterat i att den lokala arbetsmarknaden kontinuerligt utvidgats geografiskt. I dag utgör därför Malmöregionen en integrerad lokal arbetsmarknad. Inom regionen har strukturen i de tre delregionerna förändrats i grunden.

Malmö kan inte längre betraktas som en industri- och arbetarstad. Sålunda är antalet anställda inom tillverkningsindustri och byggnadsverksamhet ca 14 000 färre än 1950. Detta motsvarar en minskning på 25 procent. Endast 28 procent av de sysselsatta var 1985 verksamma inom industri och byggnadsverksamhet. I stället har den privata tjänstesektorn - företagsorienterade och personorienterade tjänstersamt samfärdsel - övertagit industrins sysselsättningsmässigt dominerande roll. Nästan 40 procent av de sysselsatta återfanns 1985 inom denna sektor. De företagsorienterade tjänsterna sysselsatte vid denna tidpunkt nästan lika många personer som hela industrin. I mitten av 1980-talet framstod sålunda Malmö som ett servicecentrum.

På motsvarande sätt har Malmöregionens periferi omvandlats från en utpräglad lantbruksregion till en region med ett differentierat näringsliv. I mitten av 1980-talet var endast ca 10 procent av arbetskraften verksamma inom jordbruket. Samtidigt var ungefär dubbelt så många sysselsatta inom såväl tillverkningsindustrin som den privata tjänstesektorn. Den offentliga tjänstesektorn, som sysselsatte 32 procent av arbetskraften, utgjorde den sysselsättningsmässigt dominerande sektorn i periferin.

Lund har behållit och förstärkt sin prägel av en stad dominerad av en stor offentlig sektor. Andelen sysselsatta inom den offentliga sektorn har fördubblats sedan 1950. Mer än hälften av de sysselsatta arbetade 1985 inom den offentliga sektorn. Antalet sysselsatta inom utbildning och sjukvård uppgick nu till ca 21 000 personer, vilket motsvarade 43 procent av antalet sysselsatta i kommunen. Motsvarande andel för riket uppgick samtidigt till 24 procent.

Femtioalet - Malmös guldålder

Under 1950-talet uppvisade Malmöregionen en snabb befolkningsökning. Befolkningen ökade med 66 000 personer, vilket innebar en ökning med 18 procent. Denna tillväxttakt översteg befolkningsökningen i riket, varför Malmöregionens andel av rikets befolkning ökade från 5.3 till 5.8 procent mellan 1950 och 1960.

Ovanstående snabba befolkningsökning möjliggjordes i första hand av en snabb sysselsättningsökning i Malmö. Under 1950-talet ökade sysselsättningen i Malmö med 21 000 personer, vilket motsvarade en ökning på 21 procent. Motsvarande tillväxttakt i Lund uppgick till 16 procent, medan sysselsättningen i periferin minskade med 9 procent. Industrin - inklusive byggnadsverksamhet - uppvisade den i särklass största sysselsättningsökningen i regionen följt av den offentliga sektorn och privata tjänster. Sysselsättningsökningen inom industri och byggnadsverksamhet var sålunda större än summan av ökningen inom tjänstesektorn.

Sysselsättningsökningen inom industri och byggnadsverksamhet var starkt koncentrerad till Malmö. 85 procent av sysselsättningstillskottet inom dessa sektorer kom i Malmö. Tillväxtens koncentration till Malmö speglar bl a att industrin och byggnadsverksamheten redan i utgångspunkten var starkt koncentrerad till Malmö. 1950 återfanns sålunda 60 procent av antalet arbetstillfällen inom industri och byggnadsverksamhet. Malmö genomgick under första hälften av 1950-talet en omfattande industrialisering. Industrisysselsättningen mer än fördubblades under perioden 1930 till 1950. Under denna period dominerades industristrukturen av företag som tillverkade konsumtionsvaror. 1930 sysselsatte denna del av industrin mer än hälften av alla anställda inom industrin. Tjugo år senare hade andelen minskat till 46 procent.

Konsumtionsvaruindustrin präglades av att den var hemmamarknadsorienterad med endast en obetydlig export. Industrins tillväxt under första hälften av 1900-talet återspeglade därför den ökade levnadsstandarden i landet. Textil- och beklädnadsindustrin utgjorde vid denna tid den största branschen inom konsumtionsvaruindustrin. Mellan 1920 och 1950 mer än fördubblades sysselsättningen inom branschen i Malmö. Malmö var 1950 ett viktigt centrum för svensk textil- och beklädnadsindustri.

Bland de sju företag i staden som hade mer än 500 anställda återfanns sålunda fyra textil- och beklädnadsföretag - Fr. Kürzel AB (ylle- och bomullsfabrik), Malmö Yllefabrik AB, Malmö Strumpfabrik AB och Manufaktur i Malmö AB (bomulls- och trikåfabrik).

Femtioalet kom emellertid att representera inledningen till en lång period av tillbakagång för svensk konsumtionsvaruindustri, däribland också för textil- och beklädnadsindustrin. Två faktorer låg bakom denna förändring. För det första reducerades tillväxttakten i efterfrågan på de konsumtionsvaror som den svenska industrin tillverkade. Detta var en konsekvens av att många av de inhemska marknader som de svenska företagen betjänade började bli mättade. En fortsatt hög tillväxt förutsatte därför i ökad grad att nya produkter utvecklades. För det andra så ökade gradvis konkurrensen från utländska tillverkare som började bearbeta den svenska marknaden (Erlandsson 1985, Carlsson och Dahmén 1985). Det är mot denna bakgrund sysselsättningsminskningen på 16 procent under 1950-talet inom svensk konsumtionsvaruindustri skall förstås. Även i Malmö minskade sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin. Antalet sysselsatta inom denna industri minskade med ca 2 500 personer, vilket innebar att många kvinnoarbetsplatser inom industrin försvann.

Sysselsättningsminskningen inom konsumtionsvaruindustrin kompenenserades mer än väl av sysselsättningsökningar inom andra delar av industrin. Särskilt investeringsvaruindustrin - dvs i huvudsak verkstadsindustrin - uppvisade en snabb tillväxt. Delvis återspeglade denna tillväxt den nationella ekonomiska utvecklingen. Femtioalets stabila ekonomiska tillväxt genererad av en hög investeringsnivå skapade en ökad efterfrågan på investeringsvaror. Sålunda ökade sysselsättningen inom den svenska investeringsvaruindustrin med 31 procent. Motsvarande ökning i Malmö var emellertid 10 procentenheter högre. Resultatet blev att investeringsvaruindustrin övertog konsumtionsvaruindustrins dominerande roll inom industristrukturen i Malmö. År 1960 var 43 procent av de sysselsatta inom industrin verksamma inom investeringsvaruindustrin.

Den höga investeringsnivån i kombination med den starka befolkningsökningen i Malmö bidrog till en kraftig ökning i byggnadsverksamheten. Sålunda var exempelvis bostadsbyggandet 64 procent större under första hälften av 1960-talet än under motsvarande period på 1950-talet. Med den ökade byggnadsverksamheten följde att

sysselsättningen ökade med 56 procent under 1950-talet. Den växande byggnadsverksamheten under 1950-talet kom på detta sätt att bidra till att expansionen i Malmö upprätthölls.

Den snabba tillväxten inom industri och byggnadsverksamhet medförde att dessa näringars samlade andel av sysselsättningen i Malmö ökade från 48 procent till 49 procent. Malmös tillväxt under 1950-talet innebar sålunda inte att Malmö förlorade sin karaktär av industri och arbetarstad. Den strukturomvandling som inträffade skedde i huvudsak inom industrisektorn. Den lätta konsumtionsvaruindustrin - med sitt stora inslag av kvinnoarbetsplatser - gick tillbaka, medan den mansdominerande investeringsvaruindustrin växte fram som dominerande inom industrin.

Femtioalet var också det årtionde när Malmöregionen på allvar började utvecklas till en storstadsregion. Sålunda var befolkningsökningen i Malmö långsam i förhållande till sysselsättningsökningen, samtidigt som befolkningsökningen i regionens periferi var långt större än vad sysselsättningsutvecklingen i denna del av Malmöregionen gav rum för. Befolkningen i periferin ökade med knappt 25 000 personer under 1950-talet trots att sysselsättningen under samma period minskade med 6 000 personer. Detta antyder att den ekonomiska expansionen i Malmö bidrog till befolkningsökningen i periferin.

Anledningen till den svaga sysselsättningsutvecklingen i periferin var regionens starka beroende av jordbruk och livsmedelsindustri. År 1950 återfanns nästan hälften av de sysselsatta i dessa två typer av verksamheter. Utvecklingen inom jordbruket präglades under 1950-talet av en svag efterfrågeökning vilket, kombinerat med en förhållandevis snabb produktivitetsökning, resulterade i att antalet sysselsatta i näringen minskade. I Malmöregionens periferi minskade sålunda antalet sysselsatta inom jordbruket med nästan 6 000 personer - vilket motsvarade 24 procent - under 1950-talet. Till detta kom att sysselsättningen inom konsumtionsvaruindustrin under samma period minskade med 3 000 personer, dvs med 30 procent. Tillbakagången inom jordbruket och konsumtionsvaruindustrin innebar att 14 procent av det totala antalet arbetsplatser i periferin försvann under 1950-talet.

Periferin saknade inte expansiva verksamheter. Sysselsättningen inom den råvarubaserade industrin ökade med 90 procent. Antalet anställda i utbildningsverksamhet ökade med 37 procent. Tillsammans sysselsatte

emellertid dessa två typer av verksamheter endast ca 10 procent av arbetskraften, varför deras tillväxt inte förmådde att kompensera för nedgången inom det livsmedelsindustriella komplexet.

I Lund ökade sysselsättningen under 1950-talet med 16 procent. Denna ökning var i första hand ett resultat av en utbyggnad inom utbildnings- och vårdområdet. Dessa två områden svarade för 60 procent av den totala sysselsättningsökningen, en andel som kan jämföras med deras bidrag till sysselsättningsökningen i Malmö som uppgick till 14 procent. Sysselsättningsökningen inom industrin i Lund motsvarade 30 procent av den totala sysselsättningsökningen, en siffra som kan jämföras med 55 procent i Malmö. Mönstret var emellertid identiskt. Även i Lund minskade sysselsättningen inom den lätta konsumtionsvaruindustrin, medan den ökade inom investeringsvaruindustrin. Den största sysselsättningsökningen inom industrin skedde emellertid inom den råvarubaserade industrin. Detta återspeglade i första hand tillväxten inom förpackningsindustrin i Lund. Sysselsättningsökningen inom förpackningsindustrin var ungefär lika stor - 900 personer - som ökningen inom undervisningssektorn.

Utvecklingen i Lund innebar sålunda att stadens karaktär av utbildnings- och vårdstad förstärktes. Andelen sysselsatta inom den offentliga sektorn ökade från 24 till 29 procent under 1950-talet, samtidigt som andelen sysselsatta inom industrin minskade från 27 till 25 procent.

Sextiotalet - Lund som expansivt centrum

Malmöregionens befolkningsökning fortsatte under 1960-talet. Regionens befolkning ökade med 75 000 personer, vilket motsvarade 17 procent. Även under 1960-talet ökade regionens andel av rikets befolkning med 0.5 procentenheter till 6.3 procent.

Sysselsättningsökningen i regionen under 1960-talet översteg ökningen under 1950-talet med nästan 90 procent. Denna stora ökning var i första hand ett resultat av tjänstesektorns expansion. Inom denna ökade sysselsättningen med 45 000 personer. Samtidigt minskade sysselsättningen inom jordbruk och industri med 18 000 personer.

Under 1960-talet framstod Lund som regionens expansiva centrum. Sysselsättningen i Lund ökade med 44 procent, medan befolkningen ökade med 28 procent. Detta innebar att 35 procent av sysselsättnings-

ökningen i Malmöregionen var lokaliserad till Lund. Det finns två orsaker till denna expansiva utveckling i Lund. För det första det faktum att utbildningen och sjukvården hade stor betydelse i staden. Därigenom kom den snabba utbyggnad som skedde inom dessa områden under 1960-talet att få ett stort genomslag i Lund. Under det aktuella årtiondet ökade sysselsättningen inom utbildning och sjukvård med 104 procent. Ökningen i Lund låg i överkant av riksgenomsnittet. Utbildning och sjukvård svarade för 62 procent av den totala sysselsättningsökningen. Den offentliga sektorns andel av sysselsättningen i Lund steg från 29 procent till 42 procent.

För det andra drabbades Lund inte av någon sysselsättningsminskning inom industrin. I riket minskade sysselsättningen med 9 procent mellan 1960 och 1970. I Lund ökade däremot industrisysselsättningen under denna period med 5,5 procent. Detta var möjligt tack vare att Lund i utgångspunkten hade en liten industrisektor som var inriktad mot expansiva marknader. Sysselsättningsökningen inom industrin återspeglade tillväxten inom förpackningsindustrin och den grafiska industrin. Inom dessa två branscher ökade sysselsättningen med 1 500 personer. Samtidigt fortsatte emellertid sysselsättningsminskningen inom textil- och beklädnadsindustrin samt livsmedelsindustrin. För Lunds vidkommande innebär detta en sysselsättningsminskning på 900 personer.

Malmö hade i början av 1960-talet en ekonomisk struktur som gjorde att stadens förutsättningar för tillväxt var radikalt annorlunda än Lunds. En avgörande skillnad utgjorde Malmös stora industrisektor. År 1960 återfanns 40 procent av de sysselsatta i industrin. Under 1960-talet minskade sysselsättningen inom industrin med knappt 11 000 personer, vilket motsvarade 22 procent. Industrisysselsättningen minskade alltså dubbelt så mycket som i riket som helhet. Tillbakagången var särskilt stor inom konsumtionsvaruindustrin (28 procent) och investeringsvaruindustrin (27 procent). En orsak till att tillbakagången blev så stark i Malmö var, att den lokala arbetsmarknaden kännetecknades av akut brist på arbetskraft. Arbetsmarknadssituationen utgjorde en stark restriktion för industrins utvecklingsmöjligheter (jfr Ohlsson 1975 och Ohlsson 1978).

Sysselsättningsminskningen inom industrin kompenseras av en stark sysselsättningsökning inom tjänstesektorn. Särskilt markant var tillväxten inom den privata tjänstesektorn, där sysselsättningen ökade med ca

15 000 personer eller 36 procent. Detta kan jämföras med riksgenomsnittets 21 procent. Tjänstesektorns stora expansion i Malmö förklaras av att de företagsorienterade tjänsterna var de mest expansiva - partihandel, bank- och försäkringsverksamhet samt uppdragsverksamhet. De svarade för ungefär hälften av sysselsättningsökningen i Malmö. Dessa verksamheter lokaliserades till en början till storstadsregionerna med närhet till en stor marknad och gott utbud av kommunikationstjänster.

Sextiotalet innebar sålunda att Malmö började förlora sin karaktär som industristad. År 1970 hade andelen sysselsatta inom industrin minskat till 26 procent, medan andelen som var sysselsatta inom den privata tjänstesektorn ökat till 42 procent. Därmed var den privata tjänstesektorn också större än industri- och byggnadssektorn tillsammans - vilka tillsammans stod för 36 procent av sysselsättningen. Inkluderas den offentliga tjänstesektorn uppgick andelen av arbetskraften som var verksamma med tjänsteproduktion till 62 procent. Malmö hade på allvar börjat anta karaktären av ett servicecentra.

Periferins utveckling under 1960-talet uppvisade stora likheter med 1950-talets utveckling. Sysselsättningsutvecklingen var svag även om sysselsättningen, till skillnad från 1950-talet, ökade något. Trots den marginella sysselsättningsökningen ökade befolkningen med 19 procent. Den förhållandevis stora befolkningsökningen var ett uttryck för att den ekonomiska tillväxten i Lund och Malmö i växande grad manifesterade sig i form av ökad bosättning i periferin. Bostadsproduktionens utveckling understryker detta. Under andra hälften av 1960-talet var bostadsproduktionen i periferin nästan tre gånger så stor som under andra hälften av 1950-talet. Med detta följde att periferins andel av bostadsproduktionen i Malmöregionen steg från 18 till 28 procent.

Det faktum att 1950-talets sysselsättningsminskning omvandlades till en mindre ökning under 1960-talet var i huvudsak ett resultat av tillväxten inom den offentliga sektorn. Sysselsättningen inom denna ökade med drygt 5 000 personer, vilket innebar en ökning på 116 procent. Den ökade bostadsproduktionen i periferin innebar att sysselsättningen inom byggnadssektorn under samma period ökade med 38 procent. Mot dessa expansiva sektorer kan ställas utvecklingen inom jordbruket och industrin. Sysselsättningen inom jordbruket minskade också under 1960-talet med ca 5 800 personer, vilket innebar att nästan en tredjedel av de som 1960 var verksamma inom jordbruket lämnade detta. Under samma

period minskade sysselsättningen inom industrin med drygt 1 000 personer.

Periferins utveckling under 1960-talet innebar att området började förlora sin karaktär av lantbruksregion. År 1970 hade andelen sysselsatta inom jordbruket reducerats till 20 procent. Totalt sysselsatte det livsmedelsindustriella komplexet inte mer än 27 procent av arbetskraften i periferin. Periferin var sålunda på väg att frigöra sig från sitt ensidiga ekonomiska beroende av livsmedelsproduktion.

Sjuttioalet - periferins årtionde

Sjuttioalet innebar en kraftig reduktion i befolkningstillväxten i Malmöregionen. Regionens befolkning ökade endast med 22 000 personer vilket motsvarade en ökning på 4 procent. Försvagningen av befolkningstillväxten återspeglade en långsammare sysselsättningsökning. Under 1970-talet uppgick denna endast till 60 procent av ökningen under 1960-talet. Det är anmärkningsvärt att notera att nästan hela sysselsättningstillväxten skedde inom den offentliga sektorn, där sysselsättningen ökade med 23 000. Inom primärnäringarna och industrin - inklusive byggnadsverksamhet - fortsatte sysselsättningsminskningen, medan den privata tjänstesektorn uppvisade en svag tillväxt. Tillväxttakten inom den privata tjänstesektorn uppgick till endast 30 procent av sysselsättningsökningen under 1960-talet.

Sjuttioalet innebar också att det inomregionala utvecklingsmönstret förändrades. Ur befolkningssynpunkt framstod periferin som regionens tillväxtcentra. Befolkningen ökade med 23 procent i periferin samtidigt som den minskade med nästan 10 procent i Malmö. Denna utveckling speglade delvis förändringar i befolkningens preferenser när det gällde boendet. Ett växande antal personer valde att bosätta sig i periferin, medan de fortsatte arbeta i Malmö. Trots befolkningsminskningen fortsatte sålunda antalet sysselsatta att öka i Malmö.

För periferin var situationen länge den omvända. Befolkningen fortsatte att öka trots en svag sysselsättningsutveckling. Ett uttryck för detta var att kvoten mellan antalet sysselsatta i periferin och befolkningens storlek gradvis sjönk. År 1960 motsvarade sysselsättningen i periferin 42 procent av befolkningen. Tjugo år senare hade kvoten sjunkit till 34 procent, en anmärkningsvärd utveckling om man betänker att detta var en period som kännetecknades av en markant höjning av kvinnornas

förvärvsintensitet. Utvecklingen var uttryck för att expansionen i periferin primärt var ett utslag av förändringar i boendepreferenser.

Sjuttioalet innebar emellertid en förändring även i detta avseende. Medan sysselsättningen i periferin under femtio- och sextioalen minskade med tillsammans 5 000 personer, så ökade sysselsättningen i periferin med ungefär 9 500 personer under 1970-talet. Detta innebar att nästan hälften av sysselsättningsökningen i Malmöregionen skedde i periferin. Huvudorsaken till denna utveckling var den kraftiga ökningen av sysselsättningen inom den offentliga sektorn. Sysselsättningen inom denna sektor ökade med mer än 9 000 personer, vilket innebar att antalet sysselsatta inom sektorn mer än fördubblades under en tioårsperiod. Expansionen inom den offentliga sektorn under 1970-talet återspeglade ett nationellt fenomen. I riket ökade sålunda sysselsättningen inom den offentliga sektorn med mer än 50 procent. Tillväxttakten i Malmöregionens periferi var sålunda dubbelt så hög som rikets och fyrtio procent högre än tillväxttakten i Malmöregionen. Den offentliga sektorns kraftiga tillväxt i Malmöregionens periferi återspeglade i första hand den snabba tillväxt i befolkning som kännetecknat periferin sedan slutet av 1950-talet. Under perioden 1960-1980 växte sålunda befolkningen i periferin med 46 procent. En ökning som kan jämföras med hela Malmöregionens befolkningsökning på 22 procent eller rikets 11 procent.

Den höga efterfrågan på arbetskraft inom den offentliga sektorn bidrog till att ytterligare öka periferins attraktivitet ur boendesynpunkt, eftersom en lokal arbetsmarknad för kvinnor skapades. År 1980 var sålunda 80 procent av de sysselsatta inom den offentliga sektorn i periferin kvinnor. Pendlingen in till Malmös och Lunds differentierade arbetsmarknad kunde därmed begränsas till att omfatta en person i familjen.

Vid sidan om den offentliga sektorn ökade också sysselsättningen inom den privata tjänstesektorn. Sysselsättningsökningen inom denna sektor var ungefär hälften så stor som inom den offentliga sektorn. Särskilt markant var tillväxten inom företagsorienterade tjänster, inom vilka sysselsättningen ökade med drygt 60 procent. Noterbart är att antalet kvinnor som arbetade inom detta område fördubblades under 1970-talet. Detta återspeglade i första hand en betydande ökning av antalet kvinnor verksamma inom uppdragsverksamhet samt bank och försäkringsverksamhet. Sysselsättningsökningen inom de företags-

orienterade tjänsterna bidrog på detta sätt till att öka bredden i lokala arbetsmarknader för kvinnor i Malmöregionens periferi.

Befolkningsminskningen i Malmö var i första hand ett uttryck för att folks preferenser när det gällde bostadsort förändrades. Folk valde att bosätta sig utanför Malmö. Trots den kraftiga befolkningsminskningen ökade sålunda sysselsättningen. Resultatet blev att kvoten mellan antalet förvärvsarbetande och befolkning steg från 0.51 1970 till 0.58 1980. Befolkningsomflyttningen mot periferin följdes sålunda av en ökad inpendling till Malmö. Att denna utveckling medförde att befolkningen i Malmö kom att minska var emellertid också ett uttryck för att sysselsättningstillväxten i Malmö bromsade upp under 1970-talet. Medan sysselsättningen ökade med 17 procent under 1960-talet sjönk motsvarande siffra till endast 2 procent under 1970-talet. Detta innebar att Malmö endast svarade för 12 procent av sysselsättningsökningen i hela Malmöregionen.

Den offentliga sektorn svarade för hela sysselsättningsökningen i Malmö. Inom denna sektor ökade sysselsättningen med 11 000 personer. 80 procent av denna tillväxt skedde inom hälso- och sjukvård samt inom socialtjänsten. Tillväxten inom dessa expansiva sektorer var ungefär lika stor som sysselsättningsnedgången inom tillverkningsindustrin och byggnadsverksamheten.

Medan 1960-talets sysselsättningsminskning inom industrin var koncentrerad till tekoindustrin och varvsindustrin så innebar 1970-talet en minskning inom nästan alla de stora branscherna. Inom tekoindustrin halverades sysselsättningen åter. Inom den kemiska industrin och plastvaruindustrin minskade sysselsättningen med 25 procent, inom maskinindustrin med 29 procent, inom livsmedelsindustrin med 8 procent och inom kontorsmaskinsindustrin med 50 procent. Endast en bransch uppvisade en påtaglig sysselsättningsökning. Inom läkemedelsindustrin ökade sysselsättningen med 230 procent under 1970-talet. Då läkemedelsindustrin 1980 sysselsatte mindre än 2 procent av antalet sysselsatta inom industrin hade denna expansion en negligerbar effekt på arbetsmarknaden.

Sysselsättningsutvecklingen i Malmö återspeglade till stor del den nationella utvecklingen. I riket minskade sålunda sysselsättningen inom såväl konsumtionsvaruindustrin som inom den råvarubaserade industrin. Konsumtionsvaruindustrins fortsatta tillbakagång innebar att det

utvecklingsmönster som inleddes efter det andra världskriget fortsatte. Malmö - med sin förhållandevis stora andel sysselsatta inom konsumtionsvaruindustrin - drabbades hårt av denna nedgång. Ännu år 1970 svarade konsumtionsvaruindustrin för nästan en tredjedel av industri-sysselsättningen i Malmö, vilket kan jämföras med en femtedel i riket. Den i förhållande till riket stora sysselsättningsminskningen inom industrin under 1970-talet, 18 procent jämfört med rikets 5 procent, förklaras sålunda till stor del av näringsstrukturen i Malmö. I början av 1970-talet var Malmös industri överrepresenterat i branscher med en svag utveckling. Detta intryck förstärkes om utvecklingen inom investeringsvaruindustrin studeras. Under 1970-talet ökade sysselsättningen inom investeringsvaruindustrin i Sverige med 5 procent, en ökning som till största delen inträffade under första hälften av årtiondet och som var koncentrerad till några enstaka branscher - metallvaruindustrin, tillverkning av elektriska produkter, bilindustrin samt tillverkning av instrument. Inom två av dessa branscher, tillverkning av elektriska produkter och bilindustrin, var Malmö svagt företrädd.

I någon mån var sysselsättningsminskningen ett uttryck för att industrin utvecklades svagare i Malmö än i resten av landet. Tillbakagången inom tekoindustrin var sålunda större i Malmö än i riket. Sysselsättningen inom den kemiska industrin minskade i Malmö, medan den ökade i landet. Motsvarande gällde för metallvaruindustrin. De relativt sett mest framgångsrika branscherna var instrumenttillverkning och varvsindustrin. Sysselsättningsökningen inom instrumentindustrin i Malmö var nästan fem gånger så stor som ökningen i riket. Inom varvsindustrin var antalet anställda 1980 ungefär lika stort som tio år tidigare. Under samma period minskade antalet varvsanställda i riket med 25 procent.

Under 1970-talet upphörde samtidigt tillväxten inom den privata tjänstesektorn i Malmö. Det var i första hand ett resultat av att de personorienterade tjänsterna minskade. Sålunda reducerades sysselsättningen inom detaljhandeln, restaurang- och hotellverksamhet och reparationer verksamhet med 4 000 personer. Även inom vissa företagsorienterade tjänster stagnerade expansionen. Inom partihandeln minskade sysselsättningen med ca 1 500 personer, vilket motsvarade 10 procent. Däremot skedde det en snabb tillväxt inom uppdragsverksamhet samt bank- och försäkringsverksamhet, vars sysselsättning ökade med 4 500 personer d v s en ökning på 34 procent. Expansionen inom uppdragsverksamheten återspeglade sannolikt

strukturomvandlingen inom industrin i Malmö, då denna medförde att verksamheter som tidigare utförts inom industrin omvandlades till fristående verksamheter. Industrisysselsättningen omklassificerades på detta sätt till tjänstesysselsättning.

1970-talet innebar en snabb expansion i Lund. Visserligen minskade befolkningstillväxten något jämfört med 1960-talet. Detta trots en fortsatt kraftig ökning av sysselsättningen i staden. Sysselsättningsökningen i Lund bidrog därför, på samma sätt som tillväxten i Malmö, till den stora befolkningsökningen i Malmöregionens periferi. Under sjuttioalet ökade sålunda inpendlingen även till Lund.

Sysselsättningsökningen var i första hand ett resultat av tillväxten inom den offentliga sektorn. Sysselsättningen inom denna ökade med nästan 8 500 personer, vilket innebar en ökning på 57 procent. Denna ökning neutraliserades inte - som i Malmös fall - av en kraftig sysselsättningsminskning inom industrin. Industrisysselsättningen ökade i stället med drygt 300 personer.

Industrins tillväxt återspeglade utvecklingen inom två branscher. Sysselsättningen inom instrumentindustrin ökade med drygt 600 personer, vilket innebar en ökning med mer än 600 procent. Gambros expansion svarade för huvuddelen av denna sysselsättningsökning. Samtidigt ökade sysselsättningen inom maskinindustrin med knappt 300 personer, vilket motsvarade en ökning på 14 procent. Att maskinindustrin växte i Lund, när sysselsättningen i samma bransch minskade med 5 procent i riket, förklaras av Tetra Paks framgångar. Ökningen av industrisysselsättningen i Lund möjliggjordes sålunda av att staden hade en liten industrisektor som dominerades av ett fåtal expansiva företag. Detta innebar att staden förblev förhållandevis opåverkad av den strukturomvandling som orsakade en minskad industrisysselsättning i Sverige under 1970-talet. Trots detta minskade industrins andel av sysselsättningen från 18.4 till 15.6 procent till följd av den stora sysselsättningsökningen inom den offentliga sektorn.

Åttiotalet - balanserad inomregional utveckling

Under första hälften av 1980-talet upprätthölls 1970-talets utvecklingsmönster i Malmöregionen. Befolkningen fortsatte att minska i Malmö samtidigt som den ökade i Lund samt i regionens periferi. Särskilt i periferin var emellertid befolkningsökningen markant svagare

än under 1970-talet. Konjunkturuppgången som sköt fart 1983 bidrog emellertid till att sysselsättningssituationen förbättrades påtagligt i regionen. Konjunkturuppgången genererades i första hand av en stark tillväxt inom den privata tjänstesektorn, medan sysselsättningen inom den offentliga sektorn och inom industrin ökade svagare.

För Malmös vidkommande innebar 1980-talet i första hand en revitalisering av industrin (jfr Olander 1989). Visserligen fortsatte strukturaliseringen inom några branscher. Sålunda fortsatte sysselsättningsnedgången inom livsmedelsindustrin och tekoindustrin. Nedläggningen av Kockums Varv innebar samtidigt en kraftig minskning av antalet anställda inom varvsindustrin. Den största sysselsättningsökningen inom industrin ägde rum inom instrumenttillverkning, grafisk industri och kemisk industri. Dessutom uppvisade bilproduktionen en procentuell sett hög tillväxt. Då nedläggningen av Kockums varv följdes av beslut om att etablera en bilfabrik på varvsområdet kan en fortsatt ökning av antalet sysselsatta inom bilindustrin förväntas åtminstone under 1990-talets första år.

Det anmärkningsvärda med Malmös utveckling under 1980-talet var den svaga utvecklingen inom den privata tjänstesektorn. Under första hälften av 1980-talet minskade sysselsättningen inom denna med 2 000 personer. Detta var i första hand ett uttryck för en betydande sysselsättningsminskning inom detaljhandeln. Även sysselsättningen inom uppdragsverksamhet minskade något, medan bank- och finansverksamhet samt restaurangverksamhet ökade. Sysselsättningsökningen inom den sistnämnda typen av tjänster var procentuellt sett den största (jfr Karlsson 1988 och Olander 1989).

Åttiotalets utveckling i Lund har i stora drag följt samma mönster som 1970-talets. Sysselsättningen inom industrin har fortsatt att öka. Detta återspeglade i första hand en förnyad tillväxt inom förpackningsindustrin. Antalet sysselsatta inom instrumenttillverkning har fortsatt att växa även om tillväxttakten varit betydligt lägre. Försvagningen inom instrumentindustrin är ett uttryck för de problem Gambro fick i början av 1980-talet. Utvecklingen illustrerar sålunda industriutvecklingens sårbarhet i Lund för händelser i enskilda företag. Noterbart är också att antalet personer verksamma inom datortillverkning fördubblades under första hälften av åttiotalet. Antalet personer som var verksamma i denna produktion motsvarade 1985 endast 3 procent av de sysselsatta

inom industrin, men det är möjligt att denna verksamhet har en stor utvecklingspotential.

Även tjänstesektorn har vuxit under 1980-talet. Liksom i Malmö minskade visserligen sysselsättningen inom detaljhandeln. Denna minskning kompenseras mer än väl av en stark ökning inom företagsorienterade tjänster. Särskilt markant var tillväxten i uppdragsverksamhet. Under första hälften av 1980-talet ökade sysselsättningen inom sådana verksamheter med 50 procent. Utvecklingen i Lund avvek i detta avseende markant från utvecklingen i Malmö.

För Malmöregionens periferi innebar 1980-talet en påtaglig försvagning i sysselsättningstillväxten. En förklaring till detta var den svagare tillväxten inom offentlig tjänsteproduktion. Denna utveckling förstärktes av att tillväxten inom den privata tjänstesektorn samtidigt stagnerade. Sysselsättningen inom detaljhandeln minskade samtidigt som sysselsättningsökningen inom samfärdsel och företagsorienterade tjänster var mindre än under 1970-talet. Bank- och finansverksamhet samt restaurangverksamhet uppvisade den största sysselsättningsökningen inom den privata tjänstesektorn. Läger vi till att sysselsättningen inom såväl jordbruk som industri fortsatte att minska skapas ett intryck av att sysselsättningsökningen i Malmöregionens periferi under 1980-talet har möjliggjorts av en fortsatt utbyggnad av den lokalt inriktade offentliga servicen. Sysselsättningsökningen under 1980-talet var på detta sätt en följd av den kraftiga befolkningsökningen i periferin under 1970-talet.

Nittiotalet - stagnation och expansion

Utvecklingsförutsättningarna för de olika delarna av Malmöregionen varierar. Lund förefaller vara den del av regionen som har bäst förutsättningar för en expansiv utveckling under 1990-talet. Stadens ekonomiska bas utgörs av en stor offentlig sektor, med en stark inriktning mot utbildning och sjukvård. Visserligen kommer denna knappast, som under 1960- och 1970-talen, att fungera som en stark motor i stadens utveckling under 1990-talet. Det ekonomiska läget torde inte ge utrymme för en fortsatt snabb utbyggnad av den offentliga sektorn. Om en fortsatt utbyggnad kommer till stånd kommer den sannolikt att anta ett nytt mönster. En fortsatt utbyggnad av den högre utbildningen förväntas nämligen ske vid regionala högskolor. På motsvarande sätt kommer ansträngningarna att öka, när det gäller att vrida utbyggnaden från reparerande till förebyggande vård. Realiseras

ovanstående utveckling innebär det att Lund knappast kan förvänta sig någon expansion inom sjukvård och utbildning. Å andra sidan, eftersom såväl sjukvård som utbildning är politiskt styrda, kan det inte väntas ske några dramatiska förändringar i lokaliseringsmönstret. Lund riskerar därför inte någon markant minskning i antalet offentligt anställda. Sannolikheten är nog större att politikerna inte förmår styra utvecklingen utan att denna inom den offentliga sektorn fortsätter i invanda spår. I så fall kommer den politiska retoriken att präglas av tal om utbyggnad av regionala högskolor och ökad satsning på förebyggande vård, samtidigt som också 1990-talets verklighet kommer att präglas av en fortsatt utbyggnad i gamla centra för offentlig tjänstproduktion vilket kommer gynna Lund.

Fortsatt svag tillväxt eller stagnation inom den offentliga tjänstesektorn framstår sålunda som möjlig under 1990-talet. Tillväxten inom sektorn mjuklandar. En fortsatt expansion i Lund måste därför basera sig på andra typer av verksamheter. Industrin representerar en möjlig expansiv drivkraft. Sedan 1950-talet har industrisysselsättningen kontinuerligt ökat i Lund. Sålunda ökade antalet sysselsatta inom industrin med nästan 70 procent mellan 1950 och 1985. Denna tillväxt har till stor del skett inom tekniskt nyskapande företag som etablerats under efterkrigstiden - Åkerlund & Rausing, Tetra Pak, Gambro, m fl. En förhållandevis stor del av Lunds industri är därför teknikbaserade och verksamma inom expansiva områden. Detta yttrar sig bl a i att en förhållandevis stor andel av arbetskraften i industrin arbetar med forskning och utveckling. År 1985 var nästan en tredjedel av tjänstemännen inom industrin verksamma inom detta område, en andel som är mer än dubbelt så hög som andelen i Malmö och som också är betydligt högre än motsvarande andelar för Stockholm och Göteborg. Industrins forskningsintensitet avspeglar sig också i att andelen personer med forskarutbildning inom industrin är tio gånger högre i Lund än i riket som helhet.

Förutsättningarna för en fortsatt tillväxt under 1990-talet är därför goda. Två förhållanden kan emellertid förändra denna bild. För det första är det troligt att några av de framgångsrika Lundaföretagen vid denna tidpunkt har nått en sådan storlek att deras fortsatta tillväxt i växande utsträckning kommer att ske i utlandet. Företagens fortsatta tillväxt får i så fall gradvis mindre effekter på Lunds utveckling. För det andra dominerar fortfarande några enstaka företag industristrukturen i Lund. Resultatet blir att stora förändringar i enstaka företags situation

kan få en märkbar effekt på industriutvecklingen i staden. Stadens industriella bas är fortfarande så smal, att industrins utveckling är sårbar för förändringar i utvecklingsbetingelserna för enskilda företag.

Ovanstående utsagor baserar sig på en bedömning av utvecklingsförutsättningarna för de befintliga större företagen i Lund. Industrins utveckling under 1990-talet påverkas emellertid också av storleken på de industriella nyetableringarna i staden. I detta avseende representerar universitetet en viktig resurs i Lund. För det första så kan universitetet fungera som ett drivhus, i vilket människor har möjligheter att utveckla idéer som de sedan realiserar genom att starta företag. På kort sikt är sysselsättningseffekterna av sådana avknoppningar små. Många av dessa företag kommer att upphöra efter ett tag, andra kommer att överleva men förbli små. I undantagsfall blir företaget framgångsrikt och uppvisar en stabil tillväxt under en lång tid. Dessa undantag kommer på sikt att ge ett märkbart bidrag till sysselsättningen inom Lunds industri. Tetra Pak, etablerat 1951, och Gambro, etablerat 1965, illustrerar detta. Under sina första tio levnadsår skapade dessa 400 nya arbetsplatser vardera i Lund. I dag sysselsätter de ca 2 200 respektive 750 personer i Lund. Dessa siffror säger emellertid lite om den sysselsättning som har sina rötter i dessa två företag. För att få en uppfattning om detta måste sysselsättningen hos underleverantörer samt sysselsättningen i företag som avknoppats från moderföretaget också att beaktas. I Tetra Paks fall räknar man med att bortåt 1 500 personer är engagerade i tillverkning för Tetra Paks räkning hos underleverantörer samt att bortåt 500 personer är verksamma i avknoppningsföretag till Tetra Pak. En betydande del av dessa företag finns i Malmöregionen (Reitberger 1984 b).

Medvetenheten om den utvecklingspotential som avknoppningsföretagen representerar har ökat under senare år. Etableringen av forskarbyn Ideon är ett försök att stimulera till ökat forskningsbaserat företagande. Blir forskarbyn framgångsrik i detta avseende resulterar den i ett ökat antal företagsetableringar. Därmed skapas det förutsättningar för en fortgående modernisering av Lunds näringsliv vilket i sin tur öppnar möjligheter till en långsiktig stabil tillväxt i stadens näringsliv.

Även i ett annat avseende utgör universitetet en viktig resurs. Tillgången till välutbildade personer gör att verksamheter som kräver kvalificerad arbetskraft attraheras till staden. I många fall är det fråga

om att placera en utvecklingsenhet i Lund. Denna utveckling bidrog till att antalet människor som är verksamma med utvecklingsarbete inom industrin mer än fördubblades mellan 1975 och 1985. Ideon kan bidra till att ytterligare förstärka en sådan utveckling.

Slutsatsen blir att 1990-talets expansion i Lund i första hand kommer att möjliggöras av tillväxt inom industri- och uppdragsverksamhet, en tillväxt som är nära knuten till den kompetens som finns vid universitet.

Utvecklingsförutsättningarna för Malmö under 1990-talet är radikalt annorlunda. Industrin i Malmö domineras fortfarande av mogna branscher med begränsade tillväxtmöjligheter. År 1985 återfanns sålunda 60 procent av de sysselsatta i industrin i sådana branscher. Dominansen av mogna branscher är huvudorsaken till att sysselsättning- en inom industrin i Malmö minskat med nästan 40 procent sedan 1960. Den svaga utvecklingen har permanentats som ett resultat av att etableringarna inom expansiva områden varit svag, varför denna typ av industri vuxit långsammare i Malmö än i riket. Instrumentindustrins snabba sysselsättningsökning under första hälften av 1980-talet - 142 procent - representerar en avvikelse från detta mönster. Då instrument- tillverkning ännu i mitten på 1980-talet endast sysselsatte 3 procent av arbetskraften inom Malmös industri krävs det ytterligare ett årtionde med snabb tillväxt innan effekterna på den lokala arbetsmarknaden blir påtagliga. Situationen är likartad för läkemedelsindustrin som också uppvisar en snabb tillväxt.

Också under första hälften av 1990-talet kommer därför sysselsättnings- utvecklingen inom industrin i Malmö att präglas av de mogna bransch- ernas utveckling. Konsumtionsvaruindustrin, som 1985 svarade för 26 procent av industrisysselsättningen, förväntas krympa ytterligare. Framtidsutsikterna inom investeringsvaruindustrin är annorlunda. SAABs nya bilfabrik kan innebära ett sysselsättningstillskott på kort sikt. De långsiktiga effekterna av denna fabrik är nära knutna till i vilken grad SAAB kommer att öka produktionen vid anläggningen. I detta fall kan spridningseffekter av det slag som diskuterades ovan utifrån Tetra Paks utveckling förväntas förbli marginella. Den nya fabriken kommer att producera en produkt som redan tillverkas vid andra anläggningar. SAAB har därför redan byggt upp ett underleverantörssystem av kvalificerade företag som kommer att utnyttjas också i den nya fabriken. Fabriken kommer därför knappast

att bidra till att ett ökat antal bildelsproducenter växer fram i Malmöregionen.

En ökad industrissysselsättning i Malmö förutsätter sålunda antingen att ytterligare fabriker lokaliseras dit eller att det sker en kraftig ökning i antalet nyetableringar för att på så sätt öka sannolikheten för att nya expansiva företag utvecklas. Som påpekats är ökad nyetableringsverksamhet i första hand något som påverkar sysselsättningen på lång sikt. Därför är det mest sannolika framtidsperspektivet att strukturomvandlingen inom Malmös industri kommer att följa invanda mönster. Även under 1990-talet förväntas sysselsättningen inom industrin minska. Mot slutet av årtiondet kan tillväxten i branscher som instrumenttillverkning och läkemedelsproduktion bidra till att sysselsättningsnedgången upphör.

Avindustrialiseringen av Malmö förväntas sålunda fortsätta. Malmös karaktär av administrativt centrum för skånskt näringsliv förstärks. Sedan mitten av 1970-talet har antalet tjänstemän inom industrin i Malmö ökat. Särskilt markant har ökningen varit när det gäller högre befattningshavare. Sålunda ökade antalet tjänstemän med 6 procent under första hälften av 1980-talet. Under samma period minskade antalet industriarbetare med 12 procent. Avindustrialiseringen innebär primärt att varuproduktionen försvinner, samtidigt som antalet personer som arbetar med marknadsbearbetning och utvecklingsarbete ökar.

Malmö är i första hand ett centrum för administration och marknadsbearbetning. En tredjedel av tjänstemännen inom industrin är verk samma inom marknadsbearbetning, en andel som ligger i nivå med Stockholms. 18 procent av tjänstemännen har administrativa funktioner, en siffra som är i nivå med Göteborgs men som är fem procentenheter lägre än Stockholms.

Malmö är ohotad i rollen som centrum för skånskt näringsliv. En fortsatt ökning av antalet tjänstemän inom industrin kan därför förväntas. Då industrin i övrigt - som påpekats ovan - förväntas att utvecklas svagt kommer ökningen i antalet tjänstemän att vara för liten för att förhindra en fortsatt sysselsättningsminskning inom industrin.

En eventuell expansion i Malmö måste därför skapas genom en fortsatt tillväxt inom tjänstesektorn. Omvandlingen inom industrin ger i det avseendet vissa möjligheter. Koncentrationen av administrativa

funktioner till Malmö skapar förutsättningar för en expansiv utveckling inom företagsorienterade tjänster. Bank och finansverksamhet är ett exempel på tjänster med goda förutsättningar för fortsatt tillväxt. Partihandel och uppdragsverksamhet är andra verksamheter som dras till näringslivscentra av Malmö typ. I takt med att marknaden för uppdragsverksamhet växer i Sverige, kan det antas att svenska och utländska företags intresse att etablera sig i Malmö ökar. På detta sätt kommer utvecklingen inom uppdragsverksamheten i Malmö att i första hand återspegla marknadens tillväxt.

Slutsatsen blir att Malmö utveckling under 1990-talet kommer att återspegla den nationella ekonomiska utvecklingen. En snabb ekonomisk tillväxt i Sverige innebär att sysselsättningsminskningen inom industrin i Malmö begränsas, samtidigt som tillväxten i företagsorienterade tjänster stimuleras. En hög tillväxt förväntas dessutom ge utrymme för en högre tillväxt i offentlig tjänsteproduktion. Under dessa omständigheter kommer sysselsättningen i Malmö att öka. Blir den nationella ekonomiska tillväxten däremot svag blir utvecklingen en annan. Sysselsättningsminskningen i industrin kommer i detta fall att förstärkas av en sysselsättningsminskning inom företagsorienterade tjänster. En svag nationell ekonomisk tillväxt kommer därför att leda till stagnation i Malmö.

Ovanstående innebär att den nationella ekonomiska tillväxten får en avgörande betydelse för Malmöregionens utveckling under 1990-talet. En hög nationell ekonomisk tillväxt innebär att såväl Malmö som Lund kommer att uppvisa en expansiv utveckling. Därmed skapas det också förutsättningar för en fortsatt expansion i Malmöregionens periferi, en expansion som kommer att basera sig på en fortsatt tillväxt inom lokalt inriktad tjänsteproduktion.

Blir däremot den nationella ekonomiska tillväxten svag finns det förutsättningar för en expansiv utveckling endast i Lund. En fortsatt snabb expansion i Lund är knappast tillräckligt för att upprätthålla expansionen i hela Malmöregionen, då Lund svarar för mindre än 20 procent av regionens sysselsättning. Tillväxtimpulserna från Lund berör därför endast en mindre del av periferin. En svag nationell ekonomisk tillväxt innebär därför att även tillväxten i Malmöregionens periferi försvagas.

Det förhållande att Malmö omvandlats från en kombinerad import- och exportnod till ett tjänste- och administrationscentra gör att regionen förlorat sin roll som drivande kraft bakom den nationella utvecklingen. Malmöregionen återspeglar i stället den nationella utvecklingen. Endast Lund, med sitt teknikbaserade näringsliv, avviker från detta mönster. Upprätthålles förmågan till industriellt nyskapande i Lund kommer staden att utvecklas till en allt kraftfullare utvecklingsmotor för hela Malmöregionen.

6. STORSTADSREGIONERNAS OMVANDLING

Den genomförda analysen visar att storstadsregionerna i Sverige genomgått en betydande omvandling sedan 1950. I samtliga fall har de omvandlats från att ha varit stora städer till att bli storstadsregioner. Samtidigt har deras roller i den nationella ekonomin förändrats. Stockholm har utvecklats från att ha varit en huvudstad, präglad av offentlig förvaltning, till att bli landets ledande "importhamn" för ny teknologi präglad av en stor och växande partihandelsaktivitet. Göteborg har utvecklats från ett diversifierat industriellt centrum till en exporthamn, dominerad av en stor sammansättningsfabrik. Malmö har omvandlats från ett industriellt centrum för produktion inriktad mot den nationella marknaden till ett regionalt centrum för tjänsteproduktion.

Storstadsregionernas omvandling återspeglar såväl särpräglade egenskaper hos de tre regionerna som den nationella omvandlingen.

Den nationella omvandlingens roll

Den mest påtagliga förändringen i storstadsregionerna sedan 1950 är tjänstesektorns ökade betydelse. År 1950 arbetade 54 procent av arbetskraften i storstadsregionerna inom tjänstesektorn. År 1985 hade andelen ökat till 72 procent. Denna utveckling speglar en nationell förändringsprocess.

Utbyggnaden av välfärdsstaten har tagit sig uttryck i en stor ökning av antalet personer som är verksamma i offentlig tjänsteproduktion. I riket tredubblades detta antal mellan 1960 och 1987. Samtidigt växte antalet sysselsatta i de företagsinriktade tjänsterna. Något som i första hand var ett resultat av tillväxten inom partihandel och uppdragsverksamhet. Denna expansion skall förstås i termer av en snabb teknologisk utveckling som har bidragit till att öka den teknologiska bredden och samtidigt har ökat möjligheterna till att kundanpassa produkterna.

Den ökade teknologiska bredden gör det allt svårare för enskilt land att utveckla konkurrenskraftig produktion inom alla områden. Med den teknologiska utvecklingen följer därför att utrikeshandelns relativa betydelse ökar. Sålunda har utrikeshandelns andel av BNP mer än fördubblats sedan 1950. Importvolymen ökade med 542 procent mellan 1950 och 1988, medan BNP under samma period endast ökade med 208

procent. Denna utveckling har naturligtvis stimulerat tillväxten inom importverksamhet, något som kan avläsas i partihandelns expansion (jfr Johansson och Strömqvist 1986).

De ökade tekniska möjligheterna att kundanpassa produkterna har gjort att tjänsteinnehållet i industriproduktionen gradvis ökat (Pousette och Lindberg 1987). Företag som investerar i ny produktionsutrustning köper inte längre i huvudsak maskiner. Deras intresse riktas i stället mot att få ett system som är anpassat till det egna företagets behov. Med denna individualisering av produkterna ökar kraven på köparens upphandlingskompetens. Kunden måste kunna utarbeta en kravspecifikation samt ha kompetens att utvärdera de förslag som leverantörerna kommer med. Många köpare väljer att hyra denna kompetens i samband med investeringsbeslut. Den ökade flexibilitet som den tekniska utvecklingen möjliggjort har resulterat i att marknaden för uppdragsverksamhet snabbt ökat. Uppdragsverksamhetens snabba tillväxt sedan 1960-talet skall förstås mot denna bakgrund.

Primärnäringarna har präglats av en fortgående tillbakagång under efterkrigstiden, medan sysselsättningen inom industrin växte fram till mitten av sextioalet. Därefter stagnerade den för att sedan minska kraftigt under andra hälften av sjuttioalet, innan en svag ökning inträffade i samband med den internationella konjunkturuppgången i början av åttiotalet.

Ovanstående förändringsprocess har också präglat storstadsregionernas utveckling. Därmed har strukturomvandlingen i storstadsregionerna i sina huvuddrag följt samma mönster som i övriga delar av landet. Storstadsregionernas expansion var sålunda inte en konsekvens av att dessa regioner uppvisade en radikalt annorlunda utveckling än övriga delar av landet.

Storstadsregionernas försteg

Att storstadsregionerna trots detta växte förhållandevis snabbt under sextio- och sjuttioatalen var ett uttryck för att dessa regioner hade vissa försteg. Av naturliga skäl svarade primärnäringarna för en liten andel av sysselsättningen i storstadsregionerna. Detta innebar att dessa regioner endast drabbades marginellt av primärnäringarnas tillbakagång. Samtidigt hade storstadsregionerna en förhållandevis stor företagsinriktad tjänstesektor - Stockholm - och en stor verkstadsindustri -

Göteborg och Malmö. Den snabba expansionen i dessa näringar bidrog därför till en snabb tillväxt i storstadsregionerna. Det faktum att de retarderande primärnäringsarna var små samtidigt som expansiva tjänstenäringsarna och industribranscher var förhållandevis stora medförde sålunda att tillväxten i storstadsregionerna blev stark under sextiotalet.

Under sjuttiotalet förändrades den nationella situationen. Den ekonomiska tillväxttakten reducerades och den offentliga tjänstesektorn växte fram som huvuddrivkraft bakom sysselsättningsökningen. Sysselsättningen inom denna sektor ökade med 430 000 personer i riket eller 56 procent under det aktuella årtiondet. Ett utmärkande drag i denna utveckling var att den inte var koncentrerad till bestämda typer av regioner. Den offentliga tjänsteproduktionen växte i alla typer av regioner. Tillväxttakten var störst i små, glest befolkade regioner och minst i storstadsregionerna. Utbyggnaden av välfärdsstaten under sjuttiotalet kom sålunda att bidra till en ökad regional balans. Storstadsregionerna spelade inte längre rollen av nationella tillväxtcentra baserade på en fördelaktig näringsstruktur. Visserligen fortsatte storstadsregionernas arbetsmarknader att växa men nu i ungefär samma takt som det övriga landet.

Under åttiotalet förändrades bilden igen. Den internationella ekonomiska tillväxten sköt på nytt fart och storstäderna framstod åter som expansiva centra. Huvudorsaken till detta var att de företagsinriktade tjänsterna utgjorde huvuddrivkraften bakom den förnyade ekonomiska tillväxten. Stockholmsregionen utgjorde ett nationellt centrum för denna typ av tjänster. Följdriktigt innebar den förnyade storstadstillväxten under åttiotalet i första hand en stark tillväxt i Stockholmsregionen.

En slutsats som kan dras av ovanstående förlopp är att storstadsregionernas snabba tillväxt återspeglar dessa regioners förmåga att bli centrum för nya expansiva verksamheter. Tre förhållanden förklarar att denna förmåga är förhållandevis stor hos storstadsregionerna.

För det första representerar storstäderna de största lokala marknaderna i landet. Den lokala marknadens betydelse som lokaliseringsfaktor har sannolikt minskat över tiden. När L M Ericsson i slutet av 1800-talet lokaliserade sin produktion till Stockholm så var den lokala marknadens storlek ett avgörande argument. När Sveriges största dataföretag IBM under 1960-talet etablerade produktionsanläggningar i Stockholm var

storleken på den lokala marknaden av underordnad betydelse. Trots det spelar fortfarande marknaden en viktig roll för val av lokaliseringsort.

I dag är emellertid den intressanta frågan inte hur stor den lokala marknaden är utan hur stor del av den nationella marknaden som kan bearbetas effektivt från den valda lokaliseringsorten. I detta avseende har storstadsregionerna fördelar framför andra regioner. Stockholmsregionen utgör geografiskt centrum i en större region som omfattar ca 3 miljoner människor. Stockholmsregionen utgör sålunda en naturlig lokalisering för bearbetning av ca 40 procent av den svenska marknaden. Följden blir att Stockholmsregionen framstår som ett naturligt val för företag som ämnar slå sig in på den svenska marknaden. Göteborgsregionen är i detta avseende ett sämre alternativ, medan Malmöregionen med sin - i förhållande till den svenska marknaden - perifera lokalisering har de sämsta förutsättningarna i detta avseende. Den tidiga utvecklingen av företagsinriktade tjänster i Stockholmsregionen är ett uttryck för denna regions försteg när det gäller den omgivande marknads storlek.

För det andra är storstadsregionernas plats i det internationella och nationella kommunikationsnätverket en viktig resurs. Under de senaste årtiondena har tillgången till ett välutvecklat flygnät blivit allt viktigare. Detta är en tendens som har gynnat storstadsregionerna i allmänhet och Stockholmsregionen i synnerhet. Under perioden 1970 till 1988 ökade sålunda antalet passagerare som passerade flygplatserna i de tre storstadsregionerna med nästan 300 procent. I detta avseende har Stockholmsregionen en avgörande fördel framför Göteborgs- och Malmöregionen. Arlanda utgör nämligen navet i det svenska inrikesflyget samtidigt som flygplatsen är Sveriges inkörsport till det internationella flygnätet. Nästan 80 procent av den reguljära flygtrafiken mellan Sverige och utlandet utgår från Arlanda. Stockholmsregionen har på detta sätt en unik position i Sverige när det gäller att effektivt nå inhemska och utländska destinationer. Stockholms överlägsenhet ur kommunikationssynpunkt bidrar till att förklara såväl koncentrationen av huvudkontorsfunktioner till regionen som koncentrationen dit av utlandsägda dotterbolag.

Flygets ökade betydelse har sålunda inneburit att Stockholmsregionens försteg framför de andra två storstadsregionerna har ökat. Visserligen har såväl Göteborgs- som Malmöregionen flygkommunikationer som är överlägsna andra orters i Sverige. Båda regionerna har direktflyg till

några destinationer i utlandet samt täta förbindelser till Stockholm. Icke desto mindre är dock utländska och svenska regioners tillgänglighet betydligt sämre från Göteborg och Malmö än från Stockholm.

För det tredje har utbudet av högre utbildning representerat ett viktig försteg för storstadsregionerna. Samtliga storstadsregioner har sedan länge tekniska högskolor och handelsehögskolor. Fram till 1970-talet var sålunda utbudet av civilingenjörer och civilekonomer större i storstadsregionerna än i övriga delar av landet. Detta gjorde att förutsättningarna för att utnyttja nya tekniska möjligheter i industriella sammanhang var bättre i storstadsregionerna än i resten av Sverige. I dag har storstadsregionernas försteg när det gäller utbud av utbildningsplatser i stort sett eliminerats. Utbildningssektorn är t.o.m. underrepresenterad i Stockholmsregionen. Kanske kommer den decentralisering av den högre utbildningen som skett sedan sjuttioalet att på lång sikt ändra på storstadsregionernas förutsättning att industriellt utnyttja nya tekniska möjligheter. Frågan är emellertid om utbudet av civilingenjörer och civilekonomer endast återspeglar en stor utbildningskapacitet i storstadsregionerna. Till en del återspeglar utbudet också att storstadsregionernas differentierade arbetsmarknader med intressanta karriärmöjligheter attraherar ungdomar som har valt en karriärlivsform. Det faktum att nästan hälften av de som utbildat sig inom datateknik eller industriell ekonomi arbetar i Stockholmsregionen, trots att dessa utbildningar saknas där, antyder hur attraktiva storstadsregionerna är.

Koncentrationen av sådan arbetskraft till storstadsregionerna förklarar varför huvuddelen av alla teknikbaserade nyetableringar återfinns i storstadsregionerna. I en empirisk studie av var mindre svenska elektronikföretag var lokaliserade konstaterades att ca 70 procent av företagen 1983 var lokaliserade till de tre storstadsregionerna (Reitberger 1984 a). Dessa företag var små och sysselsatte ett förhållandevis litet antal människor. Det intressanta med dem är emellertid den tillväxtpotential de besitter. En region med ett stort antal teknikbaserade småföretag av denna typ har goda förutsättningar att få uppleva en långsiktig tillväxt av sysselsättningen inom åtminstone delar av industrin.

Stora regionala marknader, goda flygförbindelser samt tillgången till arbetskraft med högre teknisk och ekonomisk utbildning är sålunda orsaken till att storstadsregionerna varit centra för ny produktion (jfr. Johansson 1988). Då denna produktion i många fall har haft en stor

utvecklingspotential har detta skapat förutsättningar för en långsiktig tillväxt i storstadsregionerna som överstigit riksgenomsnittet.

Stockholmsregionen har sedan lång tid tillbaka haft en fördel, när det gäller den regionala marknadens storlek. Flygets ökade betydelse har accentuerat Stockholmsregionens överlägsenhet i förhållande till de övriga storstadsregionerna. Resultatet har blivit, att det uppstått en kvalitativ skillnad mellan Stockholmsregionen och Göteborgs- och Malmöregionen. I många avseenden kan de sistnämnda inte längre konkurrera framgångsrikt med Stockholm. En radikal förändring av det svenska flygnätets struktur skulle kunna bidra till att förbättra Göteborgsregionens position. Förutsättningen är att det inrikes flygnätet byggs upp kring två konkurrerande nav i stället för kring ett som i dag. Utvecklas ett konkurrerande nav i Göteborgsregionen skapas det nya förutsättningar för att utveckla utrikesflyget från Landvetter. För Malmöregionens vidkommande skulle en förbättrad åtkomst till Kastrup få en liknande effekt. En fast förbindelse mellan Malmö och Köpenhamn kan vara ett sätt att uppnå detta.

Politikens effekter

Studerar storstadsregionernas utveckling i ett långsiktigt perspektiv är det svårt att spåra effekter av speciella politiska åtgärder. Kanske är detta ett resultat av att statsmakterna aldrig drivit en medveten storstadspolitik. Därmed har utvecklingen i hög grad kommit att präglas av marknadskrafternas spel.

Sjuttioalets utveckling kan betraktas som ett undantag i detta avseende. Den omfattande utbyggnaden av offentlig tjänsteproduktion kom att prägla detta årtionde. Det geografiska mönstret i utbyggnaden innebar att tillväxttakten var svagare i storstadsregionerna än i resten av landet. Utbyggnaden av den offentliga tjänsteproduktionen motverkade på detta sätt den koncentrationstendens som tidigare kännetecknat den regionala utvecklingen. Att så blev fallet berodde emellertid inte enbart på den förda politiken. Minst lika viktigt var att denna utbyggnad genomfördes under en period med en historiskt sett låg tillväxttakt. Resultatet blev att den offentliga sektorn svarade för hela sysselsättningsökningen under sjuttioalet. De stora effekterna på den mellanregionala balansen av utbyggnaden av välfärdsstaten var sålunda en konsekvens av att politiken genomfördes under en period med svag ekonomisk tillväxt. Den sannolika kombinationen med svag ekonomisk

tillväxt och stor utbyggnad av den offentliga sektorn gör att sjuttioalet framstår som en parentes i storstadsregionernas utveckling (jfr. Mønnesland 1988).

När det gäller politiska insatser i storstadsregionerna är det endast två beslut som givit synbara resultat. Omlokaliseringen av det statliga verken under 1970-talet innebar att ca 10 000 arbetsplatser flyttades ut från Stockholm. Trots detta ökade antalet sysselsatta i statlig förvaltning i regionen med knappt 10 000 personer (Statskontoret 1989). Huvuddelen av denna tillväxt skedde emellertid inte i Stockholm utan i Arlandakorridoren och på Södertörn. På kort sikt bidrog sålunda omlokaliseringen av de statliga verken till att dämpa sysselsättnings-tillväxten i Stockholm. Däremot är det tveksamt om omlokaliseringen också påverkat den långsiktiga utvecklingen i Stockholm.

Utbyggnaden av Arlanda flygplats bidrog till en snabb tillväxt i Arlandakorridoren under 1960-talet. Tillväxten var ett resultat av en expansion på bred front. Industrin växte, kommunikationssektorn växte, de företagsinriktade tjänsterna och den offentliga sektorn växte. Utvecklingsmönstret var med andra ord detsamma som i riket som helhet, men tillväxttakten var betydligt högre. Det är sannolikt att den höga tillväxttakten till en del, men inte enbart, förklaras av den nya Arlanda flygplatsen. Hur stor betydelse som flygplatsen spelade för Arlandakorridorens tillväxt är det omöjligt att avgöra. Motsvarande svårigheter uppstår när man skall avgöra huruvida Arlandakorridorens tillväxt bidrog till att öka tillväxttakten i hela Stockholmsregionen eller om korridorens tillväxt i första hand var resultat av en inomregional omfördelning av tillväxten.

Politiska styrningsmöjligheter

Erfarenheterna under efterkrigstiden ger inget underlag för att empiriskt pröva vilka politiska möjligheter det finns att styra storstadsregionernas utveckling. Trots detta leder analysen av de tre storstadsregionernas utveckling till två politiskt relevanta slutsatser.

För det första är det lättare att begränsa tillväxten än att stimulera den. Orsaken till detta är att effekterna av åtgärder som begränsar tillväxten direkt påverkar utvecklingsmöjligheterna i regionen. Omlokalisering av statliga verk, brist på arbetskraft och återhållsamhet när det gäller investeringar i infrastruktur bidrar under alla omständigheter till att

tillväxten begränsas. Tillväxtstimulerande åtgärder som förbättrade kommunikationer, ökad utbildningskapacitet samt en ökad offentlig FoU-insats kan bidra till att tillväxten i regionerna stimuleras. För att så skall ske förutsätts emellertid samtidigt att ett antal andra förutsättningar uppfylles. Om detta sker uppnås positiva effekter - men först efter lång tid. Tillväxtdämpande åtgärder leder däremot med stor säkerhet och efter förhållandevis kort tid till att storstadsregionernas tillväxttakt dämpas.

För det andra är sambanden så komplexa att varje åtgärd har ett stort utfallsrum. Därmed blir det omöjligt att förutse effekterna av vidtagna åtgärder. Vi vet att tillväxtdämpande åtgärder dämpar tillväxten i storstadsregionen, men vi kan aldrig veta vilka konsekvenser detta får för andra regioner. Eftersätts investeringar i nya bostäder kan det resultera i bostadsbrist, vilket medför en ökad brist på arbetskraft i regionen. Därmed hämmas tillväxten. Hur detta kommer att manifestera sig är däremot en öppen fråga. Det kan tänkas att en sådan utveckling i första hand gör det svårare för okvalificerad personal i servicenäringarna att etablera sig på regionens bostadsmarknad. I så fall blir resultatet att utbudet av privata och offentliga tjänster försämras. Alternativt kan bostadsbristen ta sig uttryck i att storstadsregionerna expanderar ytmässigt. Kommuner i regionens utkant kan kanske erbjuda bostäder. Effekten blir att pendlingsresorna blir fler och längre. Därmed kan också den sociala segregeringen i regionen öka. Bristen på arbetskraft kan också medföra att företag i regionen väljer att internationalisera sin verksamhet tidigare än vad som annars skulle varit fallet. I några fall kanske utländska företag avstår från att etablera verksamhet i regionen med tanke på arbetskraftsbristen. En bostadsbrist som accentuerar arbetskraftsbristen i regionen kommer sannolikt att pressa upp lönenivån i regionen. Detta kan i sin tur bidra till att höja priserna på kvalificerade tjänster och importvaror. Effekten blir att efterfrågan på sådana tjänster och varor utvecklas långsammare än vad som annars skulle varit fallet. Får denna effekt en stor omfattning kan det innebära att näringslivets konkurrensförmåga försvagas. Slutligen kan det tänkas att arbetskraftsbristen medför att verksamheter omlokaliseras från storstadsregionerna till övriga delar av landet.

Sannolikt kommer en situation med stor bostadsbrist, till följd av små investeringar i nya bostäder, att initiera alla de typer av förändringar som påtalats ovan. Styrkan i de olika förändringsprocesserna kommer emellertid att vara olika beroende på de omständigheter som råder.

Hur en bestämd åtgärd kommer att påverka utvecklingen i en storstadsregion är därmed omöjligt att a priori veta något om. En politik med målsättningen att styra storstadsutvecklingen måste därför bli en politik baserad på övertygelse snarare än en politik baserad på kunskap.

LITTERATUR

Andersson, Å E och Strömquist, U. (1988), **K-samhällets framtid**, Stockholm.

Bernow, R. (1989), **Levnadsvillkoren i storstadsregionerna**, SOU 1989:67. Stockholm.

Byggforskningsrådets storstadsgrupp (1988), **Storstaden som arbetsområde**. Stockholm.

Carlsson, B. och Dahmén, E. (1985), "Den industriella utvecklingen efter andra världskriget", i **Sveriges industri**. Stockholm.

Elsässer, B. (1985) "Industriebegreppets förändring" i **Sveriges industri**. Stockholm.

Erlandsson, K. (1985), "Textil-, konfektions- och läderindustri", i **Sveriges industri**. Stockholm.

Göteborgs kommunstyrelse, (1988), **Göteborg - nu och inför 1990-talet**. Göteborg.

Jagrén, L. (1985), "Mekanisk industri", i **Sveriges industri**, Stockholm.

Johansson, B. och Strömquist, U. (1986); "**Teknikspridning och importsubstitution. Stockholmsregionens teknikförnyelse**". Länsstyrelsen i Stockholms län 1986 nr. 7:2.

Johansson, B. (1988), "Exportcykler och regionala innovationsnät i Norden", i NordREFO, **De nordiska huvudstäderna**, Helsingfors.

Johansson, M. (1987), "De nya stockholmsborna", **Länsstyrelsen i Stockholms län, 1987**.

Jonasson, O. (1957), **Industriutveckling och industrilokalisering i Göteborg**, Göteborg.

Karlsson, T. (1988), "Den privata tjänstesektorns omvandling. En undersökning av tre kommuner och sju län". Lund. (Stencil).

- Kuuse, J. (1983), **Varven och underleverantörerna**, Göteborg.
- Mc Queen D.H. och Wallmark, J.T. (1982), "Spin-off companies from Chalmers University of Technology" **Technovation**, 1, sid. 305 - 315.
- Murro L och Antoni B (1986), "Från industrisamhälle till tjänsteindustrisamhälle". **Göteborgs kommun, näringslivssekretariatet**.
- Mønnesland, J. (1988) "70-talet en parentes?" I. NordREFO, **De nordiska huvudstäderna**, Helsingfors.
- Olander, L-O. (1989), Skånskt näringsliv i förändring. **ERU-rapport 57**, 1989.
- Ohlsson, L och Vinell L (1987), **Tillväxtens drivkrafter**, Stockholm 1987.
- Ohlsson, R (1975), **Invandrarna på arbetsmarknaden**, Lund 1975.
- Ohlsson, R. (1978), **Ekonomisk strukturförändring och invandring**. Lund 1978.
- Pousette, T. och Lindberg, T (1986), "Tjänster i produktionen och produktionen av tjänster i industriföretag", i **Eliasson G m fl, Kunskap, information och tjänster - en studie av svenska industriföretag**, Stockholm.
- Regionplanekontoret och Länsstyrelsen i Stockholms län (1988), **Dämpad tillväxt?** Stockholm.
- Reitberger, G. (1984 a), "Lokalisering, inriktning och tillväxtpotential bland unga svenska elektronikföretag", i DsI 1984:22 **Regional utveckling och mellanregional utjämning**.
- Reitberger, G. (1984 b), "Rötter och drivkrafter i unga snabbväxande teknikintensiva företag", i DsI 1984:22 **Regional utveckling och mellanregional utjämning**.
- Reitberger, G. (1986), **Näringsliv i omdaning. Perspektiv på utvecklingen i Stockholms län med internationella och nationella utblickar**. Länsstyrelsen i Stockholms län, 1986 nr 7:3.

SIND 1987:1, Lånad tillväxt i tjänstesektorn?

Statskontoret (1989), **Omlokalisering av statlig verksamhet**, Stockholm.

Stockholms Handelskammare, 2000 - kommittén (1989), **Stockholm mot 2000-talet. Näringslivet om Stockholms läns framtid.**

Törnqvist, G. (red) (1986) **Svenskt näringsliv i geografiskt perspektiv**, Malmö.

TABELLBILAGA

I texten och i tabellbilagan gäller följande benämningar och indelningar. Huvudindelningen bygger på 1970 års pendlingszoner.

Stockholmsregionen.

Stockholm: Danderyd, Lidingö, Nacka, Solna, Stockholm, Sundbyberg.

Arlandakorridoren: Ekerö, Håbo, Järfälla, Sigtuna, Sollentuna, Täby, Upplands Bro, Upplands-Väsby, Vallentuna, Vaxholm, Österåker.

Södertörn: Botkyrka, Haninge, Huddinge, Nynäshamn, Salem, Södertälje, Tyresö, Värmdö.

Göteborgsregionen.

Göteborg: Göteborg, Mölndal, Partille.

Omlandet: Ale, Härryda, Kungsbacka, Kungälv, Lerum, Orust, Stenungsund, Tjörn, Öckerö.

Malmöregionen.

Malmö: Malmö, Burlöv.

Lund: Lund.

Periferin: Eslöv, Hörby, Höör, Kävlinge, Lomma, Sjöbo, Skurup, Staffanstorp, Svedala, Trelleborg, Vellinge.

Tabell 1. Befolkningsutvecklingen i de tre storstadsregionerna och i riket 1950 - 1985 (tusentals invånare).

	1950	1960	1970	1980	1985
Stockholmsregionen	1 024	1 220	1 446	1 501	1 550
Stockholm	850	961	940	846	864
Arlandakorridoren	73	114	233	302	324
Södertörn	101	145	272	352	362
Göteborgsregionen	507	574	677	709	717
Göteborg	408	470	531	508	503
Omlandet	99	104	146	201	214
Malmöregionen	368	434	509	531	535
Malmö	204	241	275	249	244
Lund	48	53	68	78	82
Periferin	116	140	166	204	210
Storstadsregionerna	1 899	2 228	2 632	2 741	2 802
Riket	6 986	7 495	8 043	8 310	8 350

Tabell 2. Sysselsättningsutvecklingen i storstadsregionerna och i riket 1950 - 1985 (tusental).Riket

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	644.9	470.6	303.1	241.8	226.7
Konsumtionsvaruind	328.2	275.8	192.3	141.2	127.9
Råvarubaserad ind	331.5	381.5	403.3	379.5	353.7
Investeringsvaruind	320.4	451.7	419.6	440.9	436.2
Byggnadsverksamhet	259.9	309.8	368.7	342.4	311.0
Kommunikationer	250.6	241.9	254.8	248.9	295.4
Företagstjänster	168.7	185.2	312.3	402.9	439.5
Persontjänster	447.3	497.8	552.5	558.6	532.0
Utbildning	74.2	115.5	199.6	284.7	280.1
Vård och omsorg	128.9	154.5	352.1	663.7	759.5
Offentlig förvaltning	126.7	149.4	233.9	259.4	412.9
Ospecificerat	23.1	10.6	9.1	11.6	110.2
Totalt	3104.8	3244.1	3991.3	4011.7	4285.1

Tabell 2. forts.

Storstadsregionerna

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	54.2	48.8	32.8	24.9	21.5
Konsumtionsvaruind	103.8	85.1	50.9	39.8	37.5
Råvarubaserad ind	57.8	87.2	85.5	73.8	76.6
Investeringsvaruind	125.4	170.8	139.2	135.1	139.4
Byggnadsverksamhet	76.0	97.3	131.4	116.6	113.0
Kommunikationer	92.6	96.2	104.5	122.1	134.0
Företagstjänster	77.6	110.5	184.4	222.2	252.9
Persontjänster	185.1	185.5	210.2	216.0	217.3
Utbildning	26.1	41.3	75.7	105.4	108.9
Vård och omsorg	50.4	59.7	126.1	231.2	263.2
Offentlig förvaltning	56.2	64.5	91.5	102.2	126.1
Ospecificerat	8.7	4.2	1.3	2.2	38.4
Totalt	914.0	1051.2	1233.6	1391.6	1528.7

Stockholmsregionen

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	11.8	11.8	8.5	6.2	5.6
Konsumtionsvaruind	43.0	33.5	18.0	14.5	14.1
Råvarubaserad ind	32.4	48.1	45.0	39.0	39.5
Investeringsvaruind	71.3	95.0	68.1	64.6	68.1
Byggnadsverksamhet	43.9	55.8	72.5	65.8	62.8
Kommunikationer	51.4	53.8	69.6	70.4	76.3
Företagstjänster	48.1	73.4	121.0	145.1	165.9
Persontjänster	114.4	110.5	121.9	129.1	131.4
Utbildning	16.3	25.2	44.7	58.7	55.6
Vård och omsorg	30.5	33.7	68.9	125.6	136.7
Offentlig förvaltning	39.9	46.2	63.1	69.7	103.6
Ospecificerat	7.1	3.0	0.9	1.6	21.4
Totalt	510.3	590.0	692.2	790.4	881.1

Tabell 2 forts.

Stockholm

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	2.9	3.5	2.9	1.9	2.0
Konsumtionsvaruind	37.5	30.7	15.7	10.9	10.3
Råvarubaserad ind	25.0	40.6	32.8	28.8	29.5
Investeringsvaruind	59.0	79.9	46.7	37.2	38.7
Byggnadsverksamhet	35.2	44.0	49.8	45.3	39.6
Kommunikationer	44.7	49.0	51.0	55.0	56.2
Företagstjänster	43.7	71.5	112.0	126.4	139.7
Persontjänster	102.8	99.6	100.0	99.8	99.5
Utbildning	14.1	21.1	32.7	35.9	34.1
Vård och omsorg	27.4	30.0	54.4	85.3	89.6
Offentlig förvaltning	35.1	40.6	50.8	53.5	74.6
Ospecificerat	6.0	12.3	0.7	1.4	13.3
Totalt	434.0	512.9	549.4	581.3	627.1

Arlandakorridoren

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	3.9	4.4	2.9	2.7	1.9
Konsumtionsvaruind	1.6	1.1	0.8	2.2	1.9
Råvarubaserad ind	1.7	1.9	3.4	3.0	3.8
Investeringsvaruind	3.3	4.6	6.7	9.8	11.3
Byggnadsverksamhet	3.1	5.1	10.2	9.9	11.3
Kommunikationer	2.4	1.9	5.3	8.6	11.4
Företagstjänster	1.6	0.8	4.9	10.8	14.8
Persontjänster	4.5	4.5	10.0	13.3	14.5
Utbildning	1.0	2.0	6.1	10.9	10.5
Vård och omsorg	0.9	1.6	5.6	16.7	18.0
Offentlig förvaltning	2.1	2.8	5.9	6.8	13.6
Ospecificerat	0.4	0.1	0.1	0.1	3.8
Totalt	26.5	31.0	62.0	94.5	116.7

Tabell 2 forts.

Södertörn

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	5.1	3.9	2.8	2.1	1.8
Konsumtionsvaruind	3.8	1.8	1.4	1.4	1.8
Råvarubaserad ind	5.8	5.6	8.8	7.2	6.3
Investeringsvaruind	9.1	10.5	14.7	17.7	18.1
Byggnadsverksamhet	5.5	6.9	12.5	10.6	11.9
Kommunikationer	4.3	2.8	4.4	6.9	8.8
Företagstjänster	2.8	1.1	4.1	7.8	11.5
Persontjänster	7.1	6.4	11.8	16.0	17.4
Utbildning	1.2	2.1	5.9	11.9	11.0
Vård och omsorg	2.2	2.1	8.0	23.5	29.1
Offentlig förvaltning	2.2	2.8	6.4	9.4	15.4
Ospecificerat	0.7	0.1	0.1	0.1	4.3
Totalt	49.8	46.1	80.9	114.7	137.3

Göteborgsregionen

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	12.8	13.7	8.0	6.1	5.3
Konsumtionsvaruind	29.9	27.1	15.5	10.8	10.1
Råvarubaserad ind	12.3	17.8	18.1	16.7	18.0
Investeringsvaruind	33.4	48.8	49.5	48.8	50.7
Byggnadsverksamhet	17.7	23.4	35.3	30.3	29.6
Kommunikationer	27.0	27.5	27.9	33.0	35.1
Företagstjänster	17.1	22.4	36.2	45.7	50.4
Persontjänster	39.7	41.5	49.2	49.0	47.6
Utbildning	5.0	8.6	16.9	26.6	26.9
Vård och omsorg	10.2	13.6	30.8	57.5	65.2
Offentlig förvaltning	9.5	11.0	16.3	18.2	30.7
Ospecificerat	0.5	0.7	0.2	0.4	9.9
Totalt	215.0	256.1	304.0	343.1	378.5

Tabell 2 forts.

Göteborg

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	3.3	3.6	2.3	1.5	1.4
Konsumtionsvaruind	26.2	23.0	12.1	7.7	7.1
Råvarubaserad ind	10.9	14.7	13.0	10.6	11.5
Investeringsvaruind	31.9	45.9	45.8	43.4	44.3
Byggnadsverksamhet	15.9	19.4	28.5	23.7	22.7
Kommunikationer	24.8	24.9	25.3	28.4	30.3
Företagstjänster	16.1	21.7	34.5	41.4	44.7
Persontjänster	37.1	36.8	42.6	40.5	39.2
Utbildning	4.6	7.5	14.0	20.5	20.1
Vård och omsorg	9.6	12.5	27.4	48.7	54.5
Offentlig förvaltning	9.0	10.1	14.5	15.1	24.8
Ospecificerat	0.5	0.5	0.2	0.3	6.4
Totalt	189.9	220.6	260.1	281.9	307.1

Omlandet

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	9.5	10.2	5.7	4.6	3.9
Konsumtionsvaruind	3.7	4.1	3.5	3.1	3.0
Råvarubaserad ind	1.4	3.2	5.1	6.1	6.5
Investeringsvaruind	1.5	2.9	3.7	5.4	6.4
Byggnadsverksamhet	1.9	4.0	6.8	6.6	6.9
Kommunikationer	2.2	2.6	2.6	4.6	4.9
Företagstjänster	0.9	0.6	1.7	4.2	5.7
Persontjänster	2.6	4.7	6.7	8.5	8.4
Utbildning	0.4	1.1	2.9	6.2	5.8
Vård och omsorg	0.6	1.1	3.4	8.8	10.6
Offentlig förvaltning	0.5	0.9	1.8	3.1	5.9
Ospecificerat	0.1	0.1	0.1	0.1	3.5
Totalt	25.1	35.5	43.8	61.3	71.4

Tabell 2 forts.

Malmöregionen

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	29.7	23.3	16.3	12.6	10.5
Konsumtionsvaruind	31.0	24.4	17.5	14.5	13.2
Råvarubaserad ind	13.1	21.3	22.4	18.1	19.1
Investeringsvaruind	20.8	27.1	21.6	21.7	20.6
Byggnadsverksamhet	14.4	18.1	23.6	20.4	20.6
Kommunikationer	14.1	14.9	16.0	18.6	19.0
Företagstjänster	12.5	14.8	27.2	31.4	33.0
Persontjänster	31.0	33.4	39.1	37.9	34.7
Utbildning	4.8	7.6	14.2	20.1	19.9
Vård och omsorg	9.7	12.4	27.4	48.1	47.4
Offentlig förvaltning	6.9	7.4	12.0	14.3	27.6
Ospecificerat	1.1	0.5	0.1	0.2	7.1
Totalt	188.9	205.1	237.5	258.1	272.8

Malmö

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	2.8	2.6	2.1	1.1	1.0
Konsumtionsvaruind	18.4	15.8	11.4	8.5	7.8
Råvarubaserad ind	7.5	11.3	10.7	8.8	9.3
Investeringsvaruind	14.5	20.5	15.0	13.2	12.5
Byggnadsverksamhet	6.8	11.1	13.6	11.9	11.6
Kommunikationer	9.0	10.7	11.9	12.9	12.6
Företagstjänster	8.5	11.7	21.7	23.3	23.5
Persontjänster	19.6	21.1	25.3	23.0	21.0
Utbildning	2.1	3.7	6.2	7.3	6.9
Vård och omsorg	4.2	6.3	14.0	23.2	20.5
Offentlig förvaltning	7.1	5.4	8.4	9.4	17.5
Ospecificerat	0.4	0.3	0.8	0.2	3.2
Totalt	99.9	120.4	140.4	142.8	147.5

Tabell 2 forts.

Lund

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	3.0	2.6	1.8	1.6	1.3
Konsumtionsvaruind	2.5	1.6	0.8	0.7	0.4
Råvarubaserad ind	1.9	2.8	3.5	3.0	4.1
Investeringsvaruind	1.5	2.0	2.5	3.4	3.1
Byggnadsverksamhet	1.6	2.3	3.7	2.7	2.9
Kommunikationer	1.1	0.9	1.1	1.4	1.6
Företagstjänster	1.3	1.1	2.4	3.2	4.0
Persontjänster	3.5	4.4	5.5	5.7	5.3
Utbildning	1.3	2.2	5.0	7.2	7.3
Vård och omsorg	3.0	4.4	8.6	14.5	13.7
Offentlig förvaltning	0.9	0.9	1.7	2.1	4.6
Ospecificerat	0.2	0.1	0.9	0.0	1.0
Totalt	21.8	25.3	36.7	45.4	49.4

Periferin

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	24.0	18.1	12.4	9.9	8.2
Konsumtionsvaruind	10.0	7.0	5.4	5.4	5.0
Råvarubaserad ind	3.8	7.2	8.1	6.3	5.7
Investeringsvaruind	4.8	4.6	4.2	5.1	5.0
Byggnadsverksamhet	5.0	4.6	6.4	5.8	6.1
Kommunikationer	4.1	3.3	3.0	4.4	4.8
Företagstjänster	2.7	1.9	3.0	4.9	5.5
Persontjänster	7.9	8.0	8.3	9.3	8.4
Utbildning	1.3	1.7	3.0	5.6	5.7
Vård och omsorg	1.6	1.7	4.8	10.4	13.2
Offentlig förvaltning	1.3	1.1	1.9	2.8	5.4
Ospecificerat	1.0	0.1	0.0	0.0	3.0
Totalt	65.5	59.4	60.4	69.9	75.8

Anmärkning: Sysselsättningstalen 1985 för offentlig förvaltning är inte helt jämförbara med tidigare år p g a vissa omklassificeringar i statistiken. Detta innebär att sysselsättningstalen för offentlig förvaltning har blivit för höga 1985 jämfört med tidigare år.

Tabell 3. Andelen med mer än tvåårig högskoleutbildning i storstadsregionerna och i riket 1970 - 1985.

Riket

	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	0.5	1.2	1.9
Konsumtionsvaruind	0.6	1.4	1.9
Råvarubaserad ind	1.4	2.6	3.7
Investeringsvaruind	1.8	3.2	4.7
Byggnadsverksamhet	0.5	1.5	2.0
Kommunikationer	1.6	2.2	2.8
Företagstjänster	5.0	7.7	10.3
Persontjänster	2.5	4.2	4.9
Utbildning	41.6	37.4	51.2
Vård och omsorg	5.7	6.6	7.8
Offentlig förvaltning	9.4	12.3	13.7
Totalt	4.9	6.9	9.2

Stockholmsregionen

	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	2.8	3.2	5.7
Konsumtionsvaruind	1.9	3.4	4.2
Råvarubaserad ind	3.9	7.2	9.9
Investeringsvaruind	3.6	6.8	10.1
Byggnadsverksamhet	1.1	3.0	3.9
Kommunikationer	2.5	3.6	4.7
Företagstjänster	7.5	10.6	13.6
Persontjänster	4.5	6.8	7.5
Utbildning	39.1	36.5	51.8
Vård och omsorg	8.1	9.1	10.6
Offentlig förvaltning	15.0	19.0	19.4
Totalt	7.9	10.5	13.1

Tabell 3 forts.

Stockholm

	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	6.9	6.5	10.7
Konsumtionsvaruind	2.1	3.7	4.9
Råvarubaserad ind	4.3	7.8	10.7
Investeringsvaruind	3.9	7.8	12.8
Byggnadsverksamhet	1.5	3.9	5.1
Kommunikationer	2.5	4.0	5.2
Företagstjänster	7.8	11.3	14.5
Persontjänster	5.0	7.8	8.7
Utbildning	39.0	38.5	50.1
Vård och omsorg	8.6	10.1	11.4
Offentlig förvaltning	16.6	21.8	22.1
Totalt	8.3	11.3	14.2

Arlandakorrioren

	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	0.6	1.8	3.4
Konsumtionsvaruind	1.0	2.5	1.6
Råvarubaserad ind	1.0	3.2	6.1
Investeringsvaruind	3.5	6.6	7.6
Byggnadsverksamhet	0.4	1.3	2.2
Kommunikationer	3.1	2.8	4.8
Företagstjänster	4.6	6.4	9.8
Persontjänster	2.8	3.9	4.2
Utbildning	39.2	36.5	55.0
Vård och omsorg	6.8	6.8	8.3
Offentlig förvaltning	8.8	8.3	12.7
Totalt	7.0	8.6	11.4

Tabell 3 forts.

Södertörn

	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	0.7	1.7	2.6
Konsumtionsvaruind	1.3	2.0	2.6
Råvarubaserad ind	3.6	6.3	8.3
Investeringsvaruind	2.5	4.7	5.9
Byggnadsverksamhet	0.3	1.0	1.0
Kommunikationer	1.1	1.1	1.3
Företagstjänster	3.8	5.3	7.0
Persontjänster	2.2	3.1	3.6
Utbildning	39.6	30.2	53.5
Vård och omsorg	5.4	7.2	9.6
Offentlig förvaltning	8.0	10.0	12.0
Totalt	5.5	7.6	10.2

Göteborgsregionen

	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	0.3	0.6	2.8
Konsumtionsvaruind	0.8	2.3	3.2
Råvarubaserad ind	2.3	4.1	5.9
Investeringsvaruind	2.8	5.1	7.2
Byggnadsverksamhet	1.0	2.0	2.8
Kommunikationer	1.9	3.1	3.5
Företagstjänster	5.7	8.9	12.0
Persontjänster	2.4	4.1	4.9
Utbildning	46.2	40.6	56.3
Vård och omsorg	6.9	8.5	9.8
Offentlig förvaltning	7.4	9.5	14.4
Totalt	5.6	8.3	10.9

Tabell 3 forts.

Göteborg

	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	0.8	1.5	6.4
Konsumtionsvaruind	0.9	1.9	2.3
Råvarubaserad ind	2.1	3.2	5.0
Investeringsvaruind	2.7	5.6	8.0
Byggnadsverksamhet	1.1	2.3	3.3
Kommunikationer	2.0	3.2	3.8
Företagstjänster	5.8	9.4	12.8
Persontjänster	2.5	4.2	5.2
Utbildning	46.2	41.6	52.3
Vård och omsorg	7.0	9.1	10.4
Offentlig förvaltning	7.7	10.1	15.5
Totalt	5.8	8.7	11.4

Omlandet

	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	0.2	0.3	1.5
Konsumtionsvaruind	0.5	3.1	5.7
Råvarubaserad ind	2.8	5.5	7.3
Investeringsvaruind	0.7	1.4	2.4
Byggnadsverksamhet	0.3	0.8	1.4
Kommunikationer	1.1	2.2	2.2
Företagstjänster	2.9	4.0	6.5
Persontjänster	2.0	3.6	3.5
Utbildning	46.1	37.0	58.9
Vård och omsorg	5.1	5.3	6.6
Offentlig förvaltning	4.6	6.9	9.7
Totalt	4.6	6.7	9.1

Tabell 3 forts.

Malmöregionen

	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	0.5	1.3	2.3
Konsumtionsvaruind	1.1	2.2	3.0
Råvarubaserad ind	1.9	3.9	6.9
Investeringsvaruind	1.9	3.9	6.1
Byggnadsverksamhet	1.1	2.3	3.0
Kommunikationer	1.3	1.7	2.3
Företagstjänster	4.3	8.3	10.3
Persontjänster	2.3	4.4	5.3
Utbildning	45.5	42.2	53.5
Vård och omsorg	6.7	8.1	10.5
Offentlig förvaltning	7.4	11.2	11.5
Totalt	5.5	8.2	10.5

Malmö

	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	0.9	2.7	3.3
Konsumtionsvaruind	1.1	2.5	3.3
Råvarubaserad ind	1.9	4.3	7.4
Investeringsvaruind	1.9	3.2	4.9
Byggnadsverksamhet	1.5	3.0	3.6
Kommunikationer	1.6	1.9	1.9
Företagstjänster	4.1	7.8	9.8
Persontjänster	2.1	3.9	4.7
Utbildning	44.2	40.7	51.9
Vård och omsorg	6.9	7.8	10.9
Offentlig förvaltning	7.5	11.2	10.8
Totalt	4.7	7.2	9.1

Tabell 3 forts.

Lund

	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	0.8	2.1	5.9
Konsumtionsvaruind	0.4	1.3	3.0
Råvarubaserad ind	4.0	5.7	11.9
Investeringsvaruind	4.1	10.3	17.0
Byggnadsverksamhet	1.1	2.0	4.3
Kommunikationer	0.3	1.3	2.4
Företagstjänster	9.4	16.8	18.5
Persontjänster	4.2	8.1	9.0
Utbildning	46.7	46.8	52.9
Vård och omsorg	8.0	10.6	13.9
Offentlig förvaltning	11.4	15.0	14.9
Totalt	10.9	15.0	18.6

Periferin

	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	0.4	1.0	1.7
Konsumtionsvaruind	1.0	2.1	2.4
Råvarubaserad ind	1.1	2.3	2.7
Investeringsvaruind	0.7	1.6	2.0
Byggnadsverksamhet	0.2	0.9	1.6
Kommunikationer	0.9	1.4	3.6
Företagstjänster	2.4	5.1	6.6
Persontjänster	1.5	3.1	3.9
Utbildning	46.5	38.1	56.2
Vård och omsorg	4.0	5.0	6.5
Offentlig förvaltning	3.6	8.3	10.9
Totalt	3.5	5.7	8.2

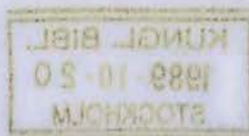
Tabell 4. Storstadsregionernas över- eller underrepresentation inom olika verksamheter 1950 - 1985 i förhållande till sysselsättningsstrukturen i riket. Rikets nivå = 100.

Stockholmsregionen

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	11	14	15	13	12
Konsumtionsvaruind	80	67	48	52	54
Råvarubaserad ind	59	69	58	52	54
Investeringsvaruind	135	116	84	75	76
Byggnadsverksamhet	103	99	102	98	98
Kommunikationer	125	122	123	126	126
Företagstjänster	173	218	201	183	184
Persontjänster	156	122	114	118	120
Utbildning	134	120	116	105	97
Vård och omsorg	144	120	100	96	87
Offentlig förvaltning	192	170	146	137	121

Göteborgsregionen

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	29	37	31	34	26
Konsumtionsvaruind	131	125	95	101	90
Råvarubaserad ind	53	59	53	58	57
Investeringsvaruind	150	137	139	146	131
Byggnadsverksamhet	99	96	113	117	108
Kommunikationer	156	144	129	153	135
Företagstjänster	146	153	137	150	130
Persontjänster	128	106	105	116	101
Utbildning	97	94	100	124	105
Vård och omsorg	114	112	103	115	97
Offentlig förvaltning	108	93	86	93	84

Tabell 4 forts.

Malmöregionen

	1950	1960	1970	1980	1985
Primärnäringsarna	76	78	81	81	73
Konsumtionsvaruind	155	140	138	160	162
Råvarubaserad ind	65	88	84	74	85
Investeringsvaruind	107	95	78	77	74
Byggnadsverksamhet	91	92	97	93	104
Kommunikationer	93	98	95	102	101
Företagstjänster	121	126	132	121	118
Persontjänster	114	106	107	106	102
Utbildning	106	104	108	110	111
Vård och omsorg	123	127	118	113	98
Offentlig förvaltning	88	78	81	86	105

Statens offentliga utredningar 1989

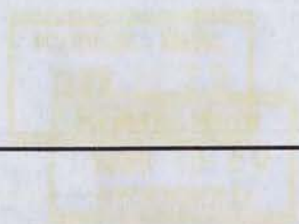
Kronologisk förteckning

1. Rapport av den särskilde utredaren för granskning av hotbilden mot och säkerhetsskyddet kring statsminister Olof Palme. C.
2. Beskattningsvård av fåmansföretag. Fi.
3. Integriteten vid statistikproduktion. C.
4. Fasta Öresundsförbindelser. K.
5. Samordnad länsförvaltning. Del 1: Förslag. C.
6. Samordnad länsförvaltning. Del 2: Bilagor. C.
7. Vidgad etableringsfrihet för nya medier. U.
8. UD:s presstjänst. UD.
9. Särskild inkomstskatt för utländska artister m.fl. Fi.
10. Två nya treåriga linjer. U.
11. Hushållssparandet - Huvudrapport från Spardelegationens sparundersökning. Fi.
12. Den regionala problembilden. A.
13. Mångfald mot enfald. Del 1. A.
14. Mångfald mot enfald. Del 2. Lagstiftning och rättsfrågor. A.
15. Storstadstrafik 2 - Bakgrundsmaterial. K.
16. Kostnadsutveckling och konkurrens i banksektorn. Fi.
17. Risker och skydd för befolkningen. Fö.
18. SÄPO - Säkerhetspolisens arbetsmetoder. C.
19. Regionalpolitikens förutsättningar. A.
20. Tullregisterlag m.m. Fi.
21. Sätt värde på miljön - miljöavgifter på svavel och klor. ME.
22. Censurlagen - en modernisering av biografförordningen. U.
23. Parkeringsköp. Bo.
24. Statligt finansiellt stöd? I.
25. Rapporter till finansieringsutredningen. I.
26. Kustbevakningens roll i den framtida sjöövervakningen. Fi.
27. Forskning vid de mindre och medelstora högskolorna. U.
28. Utbildningar för framtidens tandvård. U.
29. Samarbete kring klinisk utbildning och forskning inför 90-talet. U.
30. Professorstillsättning. En översyn av proceduren vid tillsättning av professorstjänster. U.
31. Statens mät- och provstyrelse. I.
32. Miljöprojekt Göteborg - för ett renare Hisingen. ME.
33. Reformerad inkomstbeskattningsvård
- Skattereformens huvudlinjer. Del 1.
- Inkomst av kapital. Del 2.
- Inkomst av tjänst, lagtext och kommentarer. Del 3.
- Bilagor, expertrapporter. Del 4. Fi.
34. Reformerad företagsbeskattningsvård
- Motiv och lagförslag. Del 1.
- Expertrapporter. Del 2. Fi.
35. Reformerad mervärdesskatt m.m.
- Motiv. Del 1.
- Lagtext och bilagor. Del 2. Fi.
36. Inflationskorrigerad inkomstbeskattningsvård. Fi.
37. Utländska förvärv av Svenska företag - en studie av utvecklingen. I.
38. Det nya skatteförslaget - sammanfattning av skatteutredningarnas betänkanden. Fi.
39. Hjälpmedelsverksamhetens utveckling - kartläggning och bedömning. S.
40. Datorisering av tullrutinerna - slutrapport. Fi.
41. Samerätt och sameting. Ju.
42. Det civila försvaret. Del 1.
Det civila försvaret. Del 2. Författningstext. Fö.
43. Storstadstrafik 3 - Bilagor. K.
44. Översyn av vapenlagstiftningen. Ju.
45. Standardiseringens roll i EFTA/EG - samarbetet. I.
46. Arméns utveckling och försvarets planeringssystem. Fö.
47. Hjälpmedelsverksamhetens utveckling - Bilagor. S.
48. Energiforskning för framtiden. ME.
49. Energiforskning för framtiden. Bilagor. ME.
50. Stiftelser för samverkan. U.
51. Den gravida kvinnan och fostret - två individer. Om fosterdiagnostik. Om sena aborter. Ju.
52. Det statliga energiforskningsprogrammet - aktörer inom energisektorn. ME.
53. Arbetstid och välfärd.
Arbetstid och välfärd. Bilagedel A.
Arbetstid och välfärd. Bilagedel B. A.
54. Rätt till gymnasieutbildning för svårt rörelsehindrade ungdomar. S.
55. Fungerande regioner i samspel. A.
56. Fiskprisregleringen och fiskeridistributionen. JO.
57. DO och Nämnden mot etnisk diskriminering
— de tre första åren.
58. Undantagandepensionärernas ekonomi. S.
59. Nominering av redovisningskonsulter. C.
60. Huvudbetänkande från
alternativmedicinkommittén. S.
61. Hälsohem. S.
62. Alternativa terapier i Sverige. S.
63. Värdering av alternativmedicinska teknologier. S.
64. Kommunalbot. C.
65. Staten i geografin. A.

Statens offentliga utredningar 1989

Kronologisk förteckning

- 66. Begreppet krigsmateriel. UD.
- 67. Levnadsvillkor i storstadsregioner. SB.
- 68. Storstadens partier och valdeltagande 1948-1988.
SB.
- 69. Storstadsregioner i förändring. SB.
- 70. Storstädernas arbetsmarknad. SB.

Statens offentliga utredningar 1989

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Levnadsvillkor i storstadsregioner. [67]
Storstadens partier och valdeltagande 1948-1988. [68]
Storstadsregioner i förändring. [69]
Storstädernas arbetsmarknad. [70]

Justitiedepartementet

Samerätt och sameting. [41]
Översyn av vapenlagstiftningen. [44]
Den gravida kvinnan och fostret - två individer. Om fosterdiagnostik. Om sena aborter. [51]

Utrikesdepartementet

UD:s presstjänst. [8]
Begreppet krigsmateriel. [66]

Försvarsdepartementet

Risker och skydd för befolkningen. [17]
Det civila försvaret. Del 1. [42]
Det civila försvaret. Del 2. Författningstext. [42]
Arméns utveckling och försvarets planeringssystem. [46]

Socialdepartementet

Hjälpmedelsverksamhetens utveckling - kartläggning och bedömning. [39]
Hjälpmedelsverksamhetens utveckling - Bilagor. [47]
Rätt till gymnasieutbildning för svårt rörelsehindrade ungdomar. [54]
Undantagandepensionärernas ekonomi. [58]
Huvudbetänkande från alternativmedicinkommittén. [60]
Hälsohem. [61]
Alternativa terapier i Sverige. [62]
Värdering av alternativmedicinska teknologier. [63]

Kommunikationsdepartementet

Fasta Öresundsförbindelser. [4]
Storstadstrafik 2 - Bakgrundsmaterial. [15]
Storstadstrafik 3 - Bilavgifter. [43]

Finansdepartementet

Beskattnings av fåmansföretag. [2]
Särskild inkomstskatt för utländska artister m.fl. [9]

Hushållsparandet - Huvudrapport från Spardelegationens sparundersökning. [11]
Kostnadsutveckling och konkurrens i banksektorn. [16]
Tullregisterlag m.m. [20]
Kustbevakningens roll i den framtida sjöövervakningen. [26]
Reformerad inkomstbeskattnings - Skattereformens huvudlinjer. Del 1. [33]
- Inkomst av kapital. Del 2. [33]
- Inkomst av tjänst, lagtext och kommentarer. Del 3. [33]
- Bilagor, expertrapporter. Del 4. [33]
Reformerad företagsbeskattnings - Motiv och lagförslag. Del 1. [34]
- Expertrapporter. Del 2. [34]
Reformerad mervärdeskatt m.m. - Motiv. Del 1. [35]
- Lagtext och bilagor. Del 2. [35]
Inflationskorrigerad inkomstbeskattnings. [36]
Det nya skatteförslaget - sammanfattning av skatteutredningarnas betänkanden. [38]
Datorisering av tullrutinerna - slutrapport. [40]

Utbildningsdepartementet

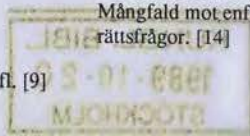
Vidgad etableringsfrihet för nya medier. [7]
Två nya treåriga linjer. [10]
Censurlagen - en modernisering av biografförordningen. [22]
Forskning vid de mindre och medelstora högskolorna. [27]
Utbildningar för framtidens tandvård. [28]
Samarbete kring klinisk utbildning och forskning inför 90-talet. [29]
Professorstillsättning. En översyn av proceduren vid tillsättning av professorstjänst. [30]
Stiftelser för samverkan. [50]

Jordbruksdepartementet

Fiskprisregleringen och fiskeriadминистраtionen. [56]

Arbetsmarknadsdepartementet

Den regionala problembilden. [12]
Mångfald mot enfald. Del 1. [13]
Mångfald mot enfald. Del 2. Lagstiftning och rättsfrågor. [14]

Statens offentliga utredningar 1989

Systematisk förteckning

Regionalpolitikens förutsättningar. [19]

Arbetstid och välfärd.

Arbetstid och välfärd. Bilagedel A.

Arbetstid och välfärd. Bilagedel B. [53]

Fungerande regioner i samspel. [55]

DO och Nämnden mot etnisk diskriminering

— de tre första åren. [57]

Staten i geografin. [65]

Industridepartementet

Statligt finansiellt stöd. [24]

Rapporter till finansieringsutredningen. [25]

Statens mät- och provstyrelse. [31]

Utländska förvärv av svenska företag - en studie av

utvecklingen. [37]

Standardiseringens roll i EFTA/EG - samarbetet. [45]

Civildepartementet

Rapport av den särskilde utredaren för granskning av
hotbilden mot och säkerhetsskyddet kring statsminister

Olof Palme. [1]

Integriteten vid statistikproduktion. [3]

Samordnad länsförvaltning. Del 1: Förslag. [5]

Samordnad länsförvaltning. Del 2: Bilagor. [6]

SÄPO - Säkerhetspolisens arbetsmetoder. [18]

Nominering av redovisningskonsulter. [59]

Kommunalbot. [64]

Bostadsdepartementet

Parkeringsköp. [23]

Miljö- och energidepartementet

Sätt värde på miljön - miljöavgifter på svavel och klor.
[21]

Miljöprojekt Göteborg - för ett renare Hisingen. [32]

Energiforskning för framtiden. [48]

Energiforskning för framtiden. Bilagor. [49]

Det statliga energiforskningsprogrammet - aktörer inom
energisektorn. [52]

KUNGL. BIBL.
1989-10-20
STOCKHOLM

